

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MEDYANIN TOPLUMSAL HAFIZA ÜZERİNDEKİ ROLÜ

BOSNA SAVAŞI ÖRNEĞİ

A. SEDA NANIÇ

115611072

PROF. DR. AYHAN AKTAR

**İSTANBUL
2019**

*Bosna Savaşı sonrası bölgeye giden ilk sivil kargo uçağında yer alan, bu
hayatta tanıdığım en cesur, en akıllı insana...
Canım, merhum, melek annem Meral Naniç'e...*

Senin sayende annem...

Medyanın Toplumsal Hafıza Üzerindeki Rolü - Bosna Savaş Örneği

Media's Effect on Collective Memory-War in Bosnia

Ayşe Seda Naniç Zeybek

115611072

Tez Danışmanı :

Prof.Dr. Ayhan Aktar, İstanbul Bilgi..... Üniversitesi

(İmza) .....

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. İtir Erhart, İstanbul Bilgi..... Üniversitesi

(İmza) .....

Jüri Üyesi:

Prof. Dr. Filiz Aydoğan, Marmara..... Üniversitesi

(İmza) .....

Tezin Onaylandığı Tarih : ...24/05/2019.....

Toplam Sayfa Sayısı: ...120.....

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Toplumsal Hafıza
- 2) Medya ve Toplumsal Hafıza
- 3) Bosna Savaşı
- 4) Srebrenitsa Katliamı
- 5) Söylem Analizi

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Collective Memory
- 2) Media and Collective Memory
- 3) War in Bosnia
- 4) Srebrenitsa Genocide
- 5) Media Content Analysis

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFIZA VE TOPLUMSAL HAFIZAYI OLUŞTURAN TEMEL ÖĞELER

1.1. Son yılların öne çıkan konusu: “Toplumsal Hafıza”	7
1.2. Hafıza Nedir?	10
1.3. Toplumsal Hafıza Nedir?	12
1.4. Toplumsal Hafızaya Disiplinlerarası Yaklaşım.....	13
1.4.1. Toplumsal Hafızanın Psikolojik, Sosyolojik ve Tarihsel Bağlamları.....	15
1.5. “Toplumsal”, “Tarihsel” ve “Kolektif” Hafıza Kavramları Nedir?.....	20
1.6. Toplumsal Hafızaya Etki Eden Faktörler	24
1.6.1. Anma Törenleri	25

2. BÖLÜM: KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ TOPLUMSAL HAFIZA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Medya.....	29
2.1.1. Televizyon.....	33

2.1.2. Yeni Medya ve Yeni Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya.....	35
2.1.3. Basın.....	39
2.2. Medya ve Savaş	41
2.2.1. Savaşın Basında İşleniş Biçimi	44
3. BÖLÜM: 1992-1995 YILLARI ARASINDA BOSNA SAVAŞI	
3.1. Yugoslavya'nın Dağılması: Bosna-Hersek Savaşı Tarihsel Süreci	51
3.2. Srebrenitsa Katliamı ve Savaşın Sona Ermesi	62
3.3. Dayton Barış Antlaşması	67
4. BÖLÜM: BOSNA SAVAŞI” (1992-1995) VE “SREBRENİTSA KATLİAMI” ANMALARINI TÜRK BASININDA NASIL YER ALDI?	
4.1. Göstergibilimsel Yaklaşımlar	70
4.2. 1992-1995 Yılları Arası Bosna Savaşına İlişkin <i>Cumhuriyet</i> ve <i>Hürriyet</i> Gazetelerinde Yer Alan Haberlerin İncelenmesi.....	73
4.3. Srebrenitsa Katliamı Sonraki Yıllarda Türk Basınında, <i>Hürriyet</i> ve <i>Cumhuriyet</i> Gazeteleri Tarafından Nasıl Anıldı?	86
SONUÇ	94
KAYNAKLAR	100
EKLER	108

ÖZET

Toplumsal hafıza, bugünü geçmişe, geçmişini bugüne bağlayan bir köprüdür. Kimliğin temel, kurucu bileşeni konumunda olup, toplumda meydana gelen kültürel, toplumsal, siyasi, sosyal olayların bir sonraki nesillere aktarılması işlevine sahiptir. Bir toplumun siyasi, toplumsal, kültürel değerlerini ve bu bağlamlarda varlığını sürdürebilmesi için toplumsal hafızanın varlığının bilincine sahip olması gerekir. Çünkü kişi hatırladığıdır; hatırladığı şey ise toplumsal yaşamının içindedir, toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Kendi belleği nasıl başkalarıyla birlikte yapılmışsa, o da başkalarının belleğine dahil olur. Sosyal yaşamdaki bellek aktarımına katılır. Bu durum kendi kimliğini oluşturan sosyal yaşam alanının sürekliliğinde de rol oynar ve bu süreklilik belli başlı araçlar vasıtasıyla sağlanabilir.

Bu çalışmada, toplumsal hafızanın hem sürekliliğini sağlayan hem de sürekli olarak etkileşimde bulunduğu kitle iletişim araçlarından basın mecrası anlaşılma çalışılmıştır. Kitle iletişim araçlarının, geçmiş bilgisini yeniden inşa edişi ve toplumsal hafızayı etkilemedeki önemi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur. Asıl olarak basın organlarının geçmiş bilgisini yeniden inşa edişleri ve bu bağlamda toplumsal hafızayı etkilme formu anlaşılma çalışılmıştır. Burada ele alınan örnek olay 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı'nın Türk basınında işleniş biçimi ve Srebrenitsa Katliamının birinci, beşinci, onuncu, onbeşinci ve yirminci yıl anma törenlerinin basında gösterim şeklidir. Türk medyasından farklı akım haber anlayışına sahip *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde savaşın işleniş, haberleri ve anılma biçimleri üzerinden söylem analizi yapılarak incelenmiştir. Anmaların bugün hafızalarda nasıl yer aldığını görebilmemiz için konuyla ilgili bir saha araştırmasının günümüzde yapılması gereklidir. Ancak burada asıl olarak, Bosna Savaşı ve Srebrenitsa Katliamı haberlerinin anılma biçimleri mercek altına alınmış, böylece toplumsal hafızada olası yer alışı biçimlerine dair formlar çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Medya Analizi, Basın Taraması, Göstergibilim, Bosna Savaşı, Srebrenitsa Katliamı, İdeoloji.

ABSTRACT

Collective memory is a bridge between the past and the present. It is the main, founding component of identity, and it functions to pass down the cultural, societal, political and social events in a society to the next generations. A society must have an awareness of the collective memory in order to maintain its political, social and cultural values, and thereby will continue its existence. People are what they remember, and what they remember is within social life; it is a part of social life. Their memories are shaped by other people; similarly, they shape other people's memories. They participate in the memory transfer process of life. This participation also plays a role in the continuity of social life, which forms people's own identities in turn. This continuity can be ensured through certain instruments.

In this study, the medium of press, which is an instrument of mass media that maintains the continuity of collective memory as well as constantly interacting with it, is tried to be understood. The main focus of the study is the importance of mass media instruments in influencing collective memory and how they rebuild information about the past. Mainly, in this study, the media's role in rebuilding information about the past and its ways of affecting collective memory is studied. The case examined in this study is, how the Bosnian War, occurred between 1992-1995, was treated and portrayed in the Turkish media; and how the first, fifth, tenth, fifteenth and twentieth annual commemorations of the Srebrenica Massacre was represented. *Hürriyet* and *Cumhuriyet* newspapers from the Turkish media, with different outlooks and styles of news reporting, were also examined by doing a discourse analysis on how they portrayed the war, the news they published on the subject, and how the events were commemorated. It is necessary to conduct a field study on the subject today to see how the commemorations are now being remembered by the people. However, in this study, the Turkish media's presentation of the Bosnian War and Srebrenica Massacre through the years is examined, and possible forms of having these events in the collective memory are determined.

Keywords: Collective Memory, Media Analysis, Press Review, Semiotics, Bosnian War, Srebrenica Massacre, Ideology.

ÖNSÖZ

Üniversiteden mezun olduktan 15 yıl sonra akademiye dönme fikrini ilk kez kendisiyle paylaştığım zaman beni yüreklendiren çok değerli hocam Prof. Dr. Ayhan Aktar olmasaydı ne bugün bu tez ortaya çıkardı, ne de bugünkü ben, ben olurum. Bu çalışma süresince bana yürekten desteği ve çalışmama olan katkıları hayatımın her alanında yol gösterecek. Müteşekkirim hocam...

Derslerinde, “kimin acısını, nasıl ve neden yaşamalıyız?” sorusunu derinden sorduran, Susan Sontag, Judith Butler, Botanski okumaları ile yeni bir bakış açısıyla düşünmemi sağlayan sevgili hocam Doç.Dr. Esra Arsan’a teşekkürlerim sonsuz. Yıllar sonra okula dönmenin tüm zorluklarını benimle beraber yaşayan ve ellerinden gelen desteği esirgemeyen, bu süreçte gösterdikleri sabır ve anlayışları için canım oğullarım Ali Ömer ve Selim sizlere örnek olabildiysem ne mutlu bana. Sağolun, varolun.

Bosna Savaşı boyunca bölgede bulunan gazeteci Şerif Turgut’a yaşanan gerçekleri ve düşüncelerini benimle paylaştığı için ayrıca teşekkür ederim.

Yıllar sonrası okulda edinilen dostukların değerini bir kez daha hatırlatan Betül ve Ekin, iyi ki tanıdım sizleri. Yardımlarınızla bitti bu tez.

Her savaşta olduğu gibi Bosna Savaşı’nda da yitirilen canlar, yok olan insanlık, orada bilahare savaşın içinde ve savaşı yaşayan aile fertlerimin gözlerinde gördüğüm değişim, yıllar sonra da olsa bu çalışmaya başlamamdaki en temel nedendir.

Günün en sakin ânı olan, her yeni günün bir umut olabileceği düşünülen, bir gün doğumunda bitti çalışmam. Savaşlarda kaybolan, yitirilen insanlığın yeniden doğabileceğine dair umutlarımızı yitirmeden, tek tanıdığın gökyüzündeki ay olmadığı günlere.

GİRİŞ

Savaşların, göçlerin, siyasi travmaların toplumsal hafızadaki etkilerini görebilmek; dünü anlayıp, bugünü doğru ve yerinde yorumlayabilmemiz adına çok önemlidir. Savaşların ve benzeri toplumsal travmaların medya tarafından yansıtılma şekli, bu olayların hafızalarda nasıl yer alabileceğine dair etkisi yadsınamaz. Geçmişteki bir olayın medyadaki izdüşümünün hafızalardaki etkisini anlayabilmek geniş ölçüde bir saha araştırmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada medyanın, bir olayın toplumsal hafızada yer almasını istediği biçim ve mesaj/lar üzerinden bir analiz yapılmıştır.

Savaşların hafızalardaki etkisinin kuşaklar boyu süreceği ve anlatılmaya başlanması ile kültürel ve toplumsal hafızanın bir parçası olabileceğinin burada altını çizmekte fayda olacaktır. Aksi takdirde hafızanın bir parçası olan unutma gerçekleşecektir.

Toplumsal hafıza kavramını ilk olarak Durkheim'ın öğrencilerinden olan Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs 1920'li yıllarda ortaya atmıştır. Halbwachs, belleği sosyal bir olgu olarak ele alan ve yorumlayan bir yöntem benimsemiştir. Tüm çalışmalarında izlediği temel iddia, belleğin sosyal koşullara bağlı olduğudur. Halbwachs'a göre bellek canlıdır ve sadece sürekli iletişim halinde varlığını sürdürebilir.

“Bu süreklilik durakladığı zaman veya farklı bir gerçeklik söz konusu olup, daha önceki gerçeklik kaybolduğunda unutma ortaya çıkar. Bellek her zaman bireye aittir ve fakat toplumsal koşullarla şekillenir ve belirlenir. Hiçbir hafıza geçmişi olduğu gibi koruyamaz; aksine ondan geriye grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi alır. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak hafızanın çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar.”¹

---

¹ Maurice Halbwachs, *Kolektif Bellek* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 37.

Sadece hatırlamanın değil, unutmamanın da toplumsal bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Halbwachs bu durumu, “başkalarının hatırlamadığı şeyleri tek başına hatırlayan bir insan, başkalarının görmediklerini gören birine benzer.”² şeklinde açıklar. Bu noktada bireyin temelde sahip olduğu iki farklı bellek kavramı olarak “bireysel bellek” ve “kolektif bellek” ten bahsetmek mümkün olacaktır.³ Bu iki belleği birbirinden ayırmak aslında, hem güç hem de çok belirgindir. İkisinin sınırları aynı değildir. Halbwachs, kolektif belleğin bireysel belleği kapsayıcı olmasına karşın onunla karışmayacağını söyler. Zira “bireysel bellek de, bireyin kendisinin icat etmediği ama parçası olduğu ortamdan ödünç aldığı kelimeler ve fikirler gibi araçlar olmadan işleyemez.”⁴ Ancak sadece bize ait olanları, kendi hissettiklerimizi, yaptıklarımızı hatırlarız, başkaları ise kendi hafızlarında olanları hatırlar. Burada hatırladıklarımız bireysel belleğimize aittir. Şahsen tanık olmasak da, dahil olduğumuz ulus, bir çok olaya sahne olmuş ve bu olaylar sadece medya kanalları veya kişilerin tanıklıkları sayesinde öğrenilmiş olabilir.⁵ Bu olaylar ulusun belleğinde bir yere sahiptirler ve geçmişle bugün arasında bir köprü görevi görürler. Kolektif hafızanın, bir köprü görevinde, toplumda meydana gelen kültürel, toplumsal, siyasi, sosyal olayların bir sonraki nesillere aktarılması işlevine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu süreç, toplumsal hafızanın kendi içinde disiplinlerarası bir yaklaşıma sahip olmasını gerektirir. Çünkü doğası gereği sosyal bilimlerin birçok alanından ayrı ayrı beslenir, tek başına bir alana sahip değildir. “Hafıza” olarak incelemeye başladığımızda ilk olarak psikoloji ve hatta tıbbi bilimlerle başlayıp, içinde toplumsallığı barındırdığından dolayı sosyoloji ile devam etmek mümkündür. Geçmiş ve gelecek kavramlarını da içinde barındırdığı için, tarihsel söylemlerin yer almadığı bir toplumsal hafıza kavramı düşünülemez. Aristoteles’den bu yana, felsefede de hatırlama ve unutmama bağlamında hafızanın odakta olduğu bir gerçektir.

Toplumsal hafıza, bu disiplinlerin yanısıra ulus-devlet inşasının önemli

---

² A.g.e., 26.

³ A.g.e., 63.

⁴ A.g.e., 64.

⁵ A.g.e., 64.

faktörlerinden biri olarak ele alındığında ise siyasi süreçlerden bağımsız düşünülemez. Bu tanıma bağlı olarak siyasi süreçlerin bir izdüşümü olarak incelediğimizde de “iletişim” de toplumsal hafızanın bir diğer önemli belirleyicisi konumundadır.

Bu çalışmada, “toplumsal hafıza” kavramı ilk olarak hafızanın kelime anlamından yola çıkılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Nörolojik ve psikolojik bağlamlarına da kısaca değinilerek sosyolojik ve tarihsel anlamda geçmişle hesaplaşmak diye tanımlayabileceğimiz, gündelik yaşantımızı nasıl etkilediği, geçmişi nasıl algıladığımız ve bu algılayış biçimimiz üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. “Toplumsal hafıza” bileşenleri olan, “kolektif hafıza”, “kolektif kimlik”, “kolektif travma”, “hatırlama kültürü” gibi kavramlarla birlikte açıklanmıştır.

Maurice Halbwach, toplumsal hafızanın, bireysel hatıralarının ötesinde aynı olaylara beraber tanıklık eden bireylerin yaşadıkları hatıraların buluşmasıyla ortaya çıkmakta olduğunu söyler. Bireylerin anıları zihinsel bir arşiv olarak düşünülürken, toplumun anıları ise kültürel bir arşiv olarak düşünülebilir. Çünkü, toplumu kültürden, kültürü veya herhangi bir kültür tanımını ise toplumdan ayırmak mümkün değildir. Toplumların varlığını oluşturan ve sürekliliğinde öncü rol oynayan kültür, toplumların oluşumunda temel unsurdur. Toplumların geçmişleri ile ilişkilerinin bir değişim sürecinden geçtiğini işaret eden çok sayıda gelişme yaşanmaktadır. Bu gelişmeler; uluslararası, global ve yerel kuruluşların faaliyetlerini de etkisi altına almaktadır. Bütün bunlara paralel olarak geçmiş hatırlamanın biçimleri, içeriği, hedefleri gibi meseleler akademik çalışmalarda giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu konuda çalışan, özellikle bellek üzerine yürüttüğü kültürel çalışmalarla bilinen Alman Mısırbilimci, dinbilimci Jan Assmann’a göre toplumsal bellek “zamana ve mekâna bağlılık” gösterir.⁶

“Zamana bağlılık için bayramların belirli dönemlerde kutlanması örnek olarak gösterilir. Bu kutlamaya neden olan olayın sürekli belirli dönemlerde tekrarlanarak unutulmamasını sağlar.”⁷

---

⁶ Jan Assman, *Kültürel Bellek*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 46.

⁷ A.g.e., 48.

Burada bir ayrımın altı çizilmesi gerekmektedir, o da toplumsal hafızanın tarih olmadığıdır.

Wulf Kansteiner'in *Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies* isimli kitabında da belirttiği gibi sadece zaman benzer bir malzemedен şekillendirilir.

“Hafıza kolektif bir fenomendir ancak kendini bireylerin edim ve ifadelerinde açığa vurulur. Tarihsel ve sosyal olarak uzak geçmişin olaylarınca ele geçirilmiş olabilir ancak genelde güncelin ihtiyaçlarını gözetir. Bilinçli bir manipülasyonun sonucu olabileceği gibi bilinç dışı bir durumun da ürünü olabilir. Karakteristiklerinden çok etkileriyle ve sadece dolaylı yollardan gözlemlenebilir.”⁸

Buradaki tanım göz önüne alındığında kitle iletişim araçlarının toplumsal hafızayı etkileyen önemli unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Kitle iletişim araçları, bireylerin dolayısıyla toplumun zihin ve hafızalarını bir süreç ile yönlendirilebilecek güce sahiptir. Medyanın gündem belirlemedeki gücü, toplumların sadece kaderlerinin değişmesindeki söz hakkının ötesinde aynı zamanda bireyin bile hükmedemediği yaşamına ve o yaşantının bir uzantısı olarak toplumsal yaşama kadar olan süreci düzenleyerek kendine özgü bir “ortak bilinç” oluşturabilme kapasitesine de sahiptir. Ancak burada önemli olan başka bir durum daha var ki, o da bilinç oluştururken, bireyleri gerçek manâda bilinçlendirmek değil, kendi hedefleri doğrultusunda bir bilinç amacı güdümesidir.

Edibe Sözen'in “Medyatik Hafıza” kitabında da belirttiği üzere “medyalar insanların bilinçli davranmalarını istemez.”⁹ Çünkü bilinç kendi kontrollerine engel bir durum teşkil eder.

Bu çalışmada, “toplumsal hafıza” ve “hatırlama”, “hatırlatma” kavramları, iletişimin önemli bir mecrası olan basında, Türk basınında, tarihsel bir olay “Bosna Savaşı” merkeze alınarak dört ana bölüm halinde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, yukarıda kısaca değinmeye çalıştığım gibi toplumsal hafıza tanımı yapılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

---

⁸ Wulf Kansteiner, “*Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies*”, *History and Theory*, (2002), 41.

⁹ Edibe Sözen, *Medyatik Hafıza*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 21.

Disiplinlerarası bir konu olarak “toplumsal hafıza”, psikoloji, sosyoloji ve felsefe alanlarındaki ele alınış biçimleri, çalışmayla ilişkilendirilerek incelenmiştir.

İkinci bölümde ise kitle iletişim araçları ve bu araçların toplumsal hafıza üzerindeki işlevsel konumuna değinilerek, basın bu anlamda edindiği çeşitli roller anlaşılmasına çalışılmıştır. “Bireyler, bilgi edinmenin yanında, çoğunlukla dünyayı belirli şekilde ele alan kavramlar ve ideolojilerle temasa geçmek için okuyacakları gazetelerini seçerler.”¹⁰ Gazetelerin ideolojik eğilimlerine (bakış açısına) bağlı olarak, haberlerin üretim ve sunuş biçimleri de değışebilmektedir. İdeoloji kavramı bir taraftan devletin ideolojik aygıtlarında somut hale gelirken diğerk taraftan da özneyi belirli bir konum içerisine sokmaktadır.

Bu noktada Louis Althusser’e değinmek yerinde olacaktır. Althusser, ideolojinin ancak oluşturucu özne kategorisi sayesinde var olduğunu savunmaktadır. “Özne kategorisi, somut özneler kurma işlevine sahip olduğu sürece, her tür ideolojinin kurucusudur.”¹¹ Ve aslında “ideolojide üretilen şey, öznenin hareketinin temeli, özne olarak durumlarının koşulları, ayrıca da bu öznenin toplumu meydana getiren çelişkiler karşısındaki duyarlılığıdır.”¹² Dolayısıyla olayların, toplumsal hafızada yer alış, hatırlanış ve hatırlatılış biçimlerinin nasıl şekil aldığını ve hatta farklı şekillerde var olduğunu çeşitli ideolojilerle beraber görmek mümkündür. Çalışmada yapılan analizler bu olgular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise örnek olay olarak işlenen “Bosna Savaşı”, savaşın başlangıcından bitişine kadar olan tarihsel süreciyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Savaşın sonunu hazırlayan Srebrenitsa Katliamı’nın yıllar içerisinde anılış biçimleri basın arşivi çalışması içerisinde hatırlatma şekilleri anabaşlığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Cumhuriyet*, *Hürriyet* gazeteleri ana akımda farklı ideolojilere sahip iki gazete olmasından dolayı haber analizlerinde seçilen iki

---

¹⁰ Seda Naniç, “**Gazete Okuma Araştırması**” (2015)

¹¹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. A. Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), 112.

¹² John Fiske, “*İletişim Çalışmalarına Giriş*”, (Ankara: Bilim ve Sanat, 2003), 224.

gazete olmuştur. Savaş süresince (Nisan 1992-Temmuz 1995) bölgeyle ilgili haberler, köşe yazıları, yorumların üzerinden, yine bu iki gazete ele alınarak, ayrı bir analiz yapılmıştır. Bu dördüncü bölümde basın arşivi taraması yukarıda belirtilen yayın organlarında görülen farklı ideolojik yapıların, aynı haberi sunuş ve hatırlatış biçimlerinin analizi Teun A. Van Dijk'in söylem çözümleme yöntemine dayanarak yapılmıştır. Bu yönteme ek olarak Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımlarından da ayrıca yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu çözümlenmelerin sonucunda yapılan analizler genel olarak sonuç bölümünde değerlendirilmiş ve ortaya çıkan veriler “Hafızanın Politik İnşası” anabölümünde ele alınmıştır. Burada hâkim ideolojilerin hakikati, hangi bağlamda, nasıl bir yapılanmayla ele aldıkları yıllar içinde Srebrenitsa Katliamı anmalarında görülen farklılık ise sonucu oluşturan, esas dikkati çeken unsur olmuştur. 21. yüzyılda, Avrupa'nın ortasındaki savaş, politik, siyasi bağlamda ele alınmaya çalışılarak, aslen basının savaşı ele alış biçimi, bölgede tüm süreçlerde yer almış gazeteci Şerif Turgut¹³ ile yapılan görüşmeyle de bilfiil savaşı yaşayan bir yabancıнын gözünden de olayların boyutu, içeriği anlaşılmalıya çalışılmıştır.

Medyanın, basın yoluyla, toplumsal hafıza üzerinde hatırlatma rolünün teorisi üzerinden 1995'de yaşanan Srebrenitsa Katliamı'nın yıldönümüne ilişkin anma haberlerinin yıllar içerisinde son derece değişken bir çizgide olduğu sonucu yapılan arşiv haber taramalarında görülmüştür.

Özellikle Srebrenitsa Katliamının anmaları üzerinden yapılan analizde birinci, beşinci, onuncu, onbeşinci ve yirminci yıl anmalarına bakılmıştır. Toplumsal hafızada yer alan hatırlama ve unutturma tanımları gereğince o yılların siyasi konjoktürleri de göz önünde bulundurularak sunulan haber biçimleri dönemin hafızalarında nasıl bir yer edinmeye çalışıldığının analizi yapılmıştır.

---

¹³ Şerif Turgut, gazeteci yazar ve Türkiye'nin ilk kadın savaş muhabiridir. Bosna Savaşı sırasında serbest muhabir olarak yaptığı haberlerle tanınmıştır. Savaş süresince yaptığı haberlerden yurt dışı ve yurt içinden birçok ödül almıştır. Turgut, Bosna'nın ardından Kosova, Çeçenistan, Cezayir ve Irak'ta savaş muhabirliği yapmıştır. George Washington Üniversitesi'nden Uluslararası siyaset alanında Harvard Üniversitesi'nden kamu yönetimi alanında da yüksek lisans derecesi almış olup Birleşmiş Milletler adına Afrika'da da bulunmuştur.

1. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFIZA VE TOPLUMSAL HAFIZAYI OLUŞTURAN TEMEL ÖGELER

Birçok hafıza türünün sahip olduğu en temel işlevlerden biri geleceğe hazırlanmamıza imkan sağlamalarıdır.¹⁴

Bu bölümde, II. Dünya Savaşı sonrası başta sosyal bilimler olmak üzere, birçok akademik alanın konusu haline gelen “toplumsal hafıza” kavramı ve kavramı oluşturan yapı taşları ele alınmıştır. “Kolektif hafıza” ve “bireysel hafıza” ayrı ayrı anlaşılmaya çalışılmış, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar disiplinlerarası bir bağlamda incelenmiştir

1.1. Son Yılların Öne Çıkan Konusu: “Toplumsal Hafıza”

Toplumsal hafıza özellikle son yıllarda disiplinler arası bir alan olarak sosyal bilimlerde tarih, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, edebiyatı da içine alarak son derece ilgi gören bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Toplumsal hafıza, geçmişte ne olduğuyla ilgili olması bakımından tarihin; bireylerin yaşananları farklı kaydetmeleri açısından psikolojinin; her toplumda ve kültürde hatırlama ve unutma pratiklerinin farklılaşması sebebiyle sosyoloji ve antropolojinin; tüm bu disiplinlerden beslenen, hatırlama ve unutmaya dair bireysel ve toplumsal yaşanmışlıkların kaydedilmesi açısından da edebiyatın bir alanıdır.”¹⁵

Bugün, herkesin avuçlarının içinde yer alan kitle iletişim araçları sayesinde dünya hiç olmadığı kadar birbirinden haberdar. Teknolojideki gelişmelerin bir yansıması olan kitle iletişim araçlarının gelişmesi; geride bıraktığımız yüzyılda kitlesel ölümlerin artması; bir çok ülkede savaş veya siyasi, sosyal farklı sebeplerle yaşanan zorunlu göçler; ulus-devletlerin kurulma aşamasında yaşanan kitlesel ölümlerin yıldönümlerinde, törenlerde daha çok ve

---

¹⁴ Daniel L. Schacter, *How the Mind Forgets and Remembers* (London: Souvenir Press, 2007)

¹⁵ Faruk Karaslan, “Sosyal Bilimler Enst. Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014), 43

bireysel anlamda daha açık ve cesur bir şekilde konuşulmaya başlanması; toplumsal hafıza konusunun gün geçtikçe daha da yoğun bir şekilde gündeme gelmesinin ardındaki nedenler olarak söylenebilir.

“Toplumsal Hafıza” dediğimizde, bunun bireysel hafızanın çalıştığı beyinle içiçe olduğu düşünülebilir. “Zira son yıllarda beyin üzerinde yapılan hafıza çalışmalarının en önemli bulgusu hatırlama sürecinin bir muhafaza sistemi veya bir bilgisayar gibi çalışmadığını göstermesi olmuştur.”¹⁶ “Birey, hatırlama anında basit bir şekilde geçmişte depolanmış bilgiye ulaşmaz. Bellekteki veri, hatırlama anının özellikleriyle harmanlanarak yeniden oluşturulur.”¹⁷ Dolayısıyla, bireyin hafızasında yer alan bilgi, hatırlama anından bağımsız ele alınamaz. Bu noktada, bellekte yer alan bilginin üzerinde geçmişin olduğu kadar, güncelin de, bugünün de etkisi mevcuttur. Aslında sadece geçmiş yada bugün değil, geçmişin güncel ile olan ilişkisi de ele alınmalıdır.

Hafızanın nasıl çalıştığını anlamamıza yardımcı olması açısından, belleği bireyin üzerinden ele almak gerekecektir. Birey bir olay yaşadığında, o an hafızasına kaydetmektedir.. “İnsan beyni, deneyimlediklerinin büyük çoğunluğunu unutmak zorundadır; bu açıdan hatırlanan yaşanmış olandan yapılan bir seçkiden oluşur.”¹⁸ Bu noktada, hatırlamada seçim yapmanın bir nevi ihtiyaçtan ileri geldiği çıkarımını yapmak mümkündür. Hatırlama işlevi, bireyde de toplumda da benzer şekilde çalışır diyebiliriz.

Bireyin belleğinin nasıl çalıştığını anlamak, toplumların hafızalarının nasıl çalıştığını kavramamıza da yardımcı olacaktır. Maurice Halbwachs, sosyal bilimcilerin, bellek konusunu araştırırken, özellikle bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapı üzerinde üzerinde durduğunu söyler. Bunu da “İnsan beyninin çalışma biçiminin ötesinde, hatırlama sürecinin toplumsal bağlamdan güçlü bir şekilde etkilendiği aşikardır” diye açıklar.¹⁹

---

¹⁶ Leyla Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları* (İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 2.

¹⁷ A.g.e., 3.

¹⁸ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (İstanbul : Ayrıntı Yayınları, 2014), 23.

¹⁹ Neyzi, a.g.e., 3.

“Geçmiş nasıl hatırladığımız film, gazete, dergi, internet gibi medyadan, aile ve sosyal çevremizden bize aktarılan sözlü ve yazılı kültürle pek yakından ilgilidir.”²⁰ “Bireysel yaşam öyküsü anlatıları (sözlü tarih), otobiyografi, popüler kültür, medya, sanat, mekân, beden gibi alanlarda belleğin izini sürer.”²¹ Belleğin canlı ve aktif bir organizma olduğunu ve hatırlamanın da yukarıda belirtilen ana başlıklar dahilinde çağrışımlarla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu çağrışımları sadece olay açısından değerlendirmek doğru değildir, çünkü duygusal aktarımların sosyal düzen içinde yeniden yorumlanmış halleri de bu aktarımlara dahil olacağından dolayı yanıltıcı olabilir.

II. Dünya Savaşı sonrası zorunlu göçleri, travmaları, acıları yaşamış ve bu durumlardan etkilenen binlerce insanın geçen yıllar içerisinde bu anıları kabullenmeleriyle; acılarının görünür olmasıyla birlikte toplumsal hafızanın son yıllarda gündemde önceki yıllardan daha fazla yer almaya başladığını söyleyebiliriz. Artık savaş anılarını anlatmaktan çekinmemeye başladıkları bu yüzyılda, hafızanın işlevi, geçmişe dair duyulan acı ve hüznün kadar, geleceğe dair kaygı ve endişelerini de gündeme getirmektedir.

Burada Jan Assmann’ın hafızanın ne zaman ve nasıl iletişimsel hafıza olabildiğine dair açıklaması, aradan geçen bu sürenin ve neden bugün sorusunun nenedeselliğini anlamak açısından önemlidir.

“Assmann, iletişimsel hafıza açısından-sınır değer olarak kabul edilen seksen yılın yarısı olan-kırık yılın kritik bir eşik olduğunu belirtir. Buna göre bir olayın üzerinden kırk yıl geçtikten sonra, bu olayı yetişkin olarak yaşamış kişiler, daha çok geleceğe yönelik mesleki yaşamdan ayrılıp, anıların ve aynı zamanda onları hatırlanabilir kılma ve gelecek kuşaklara aktarma arzusunun arttığı yaşa girerler. Bu geçiş dönemi, son yıllarda yoğunlaşan olayların tanıklarının anılarının yazılması ve arşivlenmek üzere toplanması çalışmalarında ifade bulmaktadır.”²²

Yarını inşa etmek için geçmişe duyulan ihtiyaç, hafızanın önemini bugün daha farklı ve aslında daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir noktaya taşımıştır.

---

²⁰ A.g.e., 15.

²¹ A.ge., 24.

²² Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma-Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 45.

1.2. Hafıza Nedir?

Osmanlıca bir kelime olan hafıza Arapça, saklama, ezberleme anlamlarına gelen *hıfz*'dan türemiştir. Kelime anlamı ise “öğrenilen, hissedilen, bilinen, görülen şeyleri, kısaca dış çevreden alınan bilgileri zihinde saklayan ve gerektiğinde kullanılmasını sağlayan kuvvet” olarak tanımlanır.²³

“Hatırlama ise zihnin en önemli işlevlerinden biridir. Bütün bilgilerin beynin hücrelerinde kalıcı değişiklikler yaparak depolandığı kabul edilir. Bilgiler, hücreden hücreye aracı maddelerle geçer ve depolayıcı hücrelerde şekillenerek muhafaza edilirler. Geçmiş hatırlamak, bir nevi zihinsel zamanda yolculuktur; bizi, zamanın ve mekânın kısıtlamalarından özgür kılar, tamamen farklı boyutlarda serbestçe hareket etmemize olanak tanır.”²⁴

Micheal Schacter’ın *Searching for Memory: The Brain, the Mind and the Past* kitabında anlattığı gibi, “İnsanın sahip olduğu en iyi yetilerinden biri, gündelik hayatın sıradan ayrıntıları kadar basit olayları kaydedebilirken, aynı zamanda bir cebir işlemi kadar karmaşık bilgileri de eksiksiz depolayabilmesidir.”²⁵

Daha geniş baktığımızda ise hafızanın bireyin hayatına bir süreklilik kattığını söyleyebiliriz. Yaşadığımız sürece canlı olan hafıza, mevcut deneyimlerimize bakış açısı kazandırarak geçmişten ve bugünden etkilenerek her daim hareket halinde olan bir resim sunar. Zira her hatırlayış geçmişten yeniden yorumlamayı, duygusal bileşenler arasından geçmeyi, bunları kimi zaman eksilterek, kimi zaman arttırarak inşa etmeyi dolayısı ile yeniden anlamlandırmayı beraberinde getirecektir. Eric Kandel’in *Belleğin Peşinde* kitabında da belirttiği üzere “aslında kim isek o olmamızın sebebi, bugün bizi biz yapan şey öğrendiklerimiz ve hatırladıklarımızdır.”²⁶ Geleneksel olarak hafıza, öğrenilmiş

²³ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 330.

²⁴ Schacter, a.g.e., 13.

²⁵ Schacter, a.g.e., 15.

²⁶ Eric Kandel, *Belleğin Peşinde: Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu*, çev. M. Doğan (İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2016), 28.

bilgi ve deneyimlerin depolanması, korunması ve gerektiğinde yeniden ortaya çıkarılmasına yarayan bir “arşiv” olarak ele alınmıştır.

Eric Kandel, belleği kısa süreli ve uzun süreli olarak ayırır. Kısa süreli bellek; dakika ve saatleri kapsarken, uzun süreli bellek, gün, hafta ve yılları içerir. Kandel, bu ayrımın yanı sıra belleği açık bellek ve örtük bellek olmak üzere farklı bir ayrıma daha tabi tutmuştur.

İfade edilebilir bellek olarak da tanımlanan, insanlar, yerler, nesnelere hakkında bilginin depolandığı “Açık Bellek”te, kelimelerle de betimlenebilen anılar yer alır.²⁷ Bellek deyince çoğu insanın aklına gelen şey açık bellektir.²⁸

“Örtük Bellek” ise kişinin öğrenmiş olduğunun farkında olmadığı bilgilerdir. Bildirilmeyen bellek diye de geçer. “Bu bellekte kişi öğrenmiş olduğunun farkında değildir. Klasik koşullanma ile öğrendiklerimiz burada arşivlenir. Yürümek, yüzmek, bisiklete binmek vb. öğretilerdir. Uzun süreli belleği de yine bu örtük bellek bölümünde saklarız.”²⁹

Hatırlamayı bütünsel olarak anlamamızı kolaylaştırması açısından, psikanaliz alanında hatırlamanın nasıl ele alındığında baktığımızda, psikanalizde tanımlanan biçimiyle anlaşılan bellek üzerine çalışmaların odağında, geçmiş bugüne çağırmanın iki karşıt yolunun ayırt edilmesiyle bulunur. Bunlar, “canlandırma ve anımsamadır.”³⁰ “Hasta anımsama yetisinin yerine yineler; direnme koşulları altında yineler.”³¹ Freud işte tam burada yinelemede durup, anımsamayı bir araç olarak görür. Anımsamayla beraber, kişinin rahatsızlığına sebep olan ânı bulur, bu süreç itibarıyla hasta iyileşme sürecine girer. Bu formülü Freud’un psikanaliz tekniği ile ilgili 1914 tarihli *Anımsama, Yineleme ve Gözden Geçirme*³² makalesinden öğreniriz. Bu konuya “Hafızaya Disiplinlerarası Arası Yaklaşım” bölümünde daha detaylı olarak değinilecektir.

---

²⁷ Kandel, a.g.e, 174

²⁸ A.g.e., 179.

²⁹ A.g.e., 361.

³⁰ Jean Laplanche ve J. B. Pontalis, *The Language of Psychoanalysis* (Londra, 1973)

³¹ Sigmund Freud, *Remembering, Repeating and Working Through*, (Standart Edition, 1914) s.147-156. Aktaran: Connerton, a.g.e.,48.

³² Connerton, a.g.e., 48.

1.3. Toplumsal Hafıza Nedir?

Her insanın bir geçmişi olduğu gibi her toplumun da bir geçmişi vardır. “Birey ve toplum geçmişle iletişim kurarak kendisini yönlendirir ve biçimlendirir. Bu dönüşüm içerisinde birey toplumdaki, toplum da bireyden etkilenerek iletişimsel güce sahip olur. Toplumsal hafıza da insanın bu sosyalleşme sürecinde oluşur. Toplumlar üyelerinin hafızasını belirler.”³³ Aslında en kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluşur. Bu toplum bilinci içerisinde toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle olan etkileşimi ve bu sürecin sonucu ise toplumsal hafızanın oluşmasıdır. Toplumun içinde varolan bireyin toplumdaki bağımsız olarak hatırlama anını da gerçekleştirmesi pek mümkün değildir. Bireysel anılar topluma göre şekillenir, toplumdaki bağımsız ele alınamaz. Toplumsal hafıza, disiplinlerarası bir kavram olduğu kadar, etkilendiği birçok olgu vardır. Bunlardan birincisi, birey; ikincisi ise zamandır. Toplumsal hafıza teorisyeni James Wertsch, toplumun zamanla olan ilişkisini şu şekilde açıklar;

“Toplumsal hafıza, bir halkın veya topluluğun, geçmişle ilgili sahip olduğu inanç ve fikirler bütünü olup, o topluluğun geçmişini, içinde bulunduğu anı ve dolaylı olarak da, geleceğini anlamasına yardımcıdır. Halk, ideal olarak sosyal yapının farklı katmanlarının fikir alışverişinde bulunduğu bir ortam olması sebebiyle, toplumsal hafıza bu katmanda oluşturulur. Bu iletişimsel ve bilişsel sürecin ana odak noktası geçmiş değil, içinde bulunulan zamanın mühim meseleleridir.”³⁴

James Wertsch, toplumsal hafızanın geçmişle olduğu kadar, bugün ve gelecekle de ilintili olduğunu anlatır ve “toplumsal hafıza, bir geçmişi inşa ederken, geçmişteki verilere göre hem bugünü hem de yarını inşa etmektedir.”³⁵ der. Dolayısıyla, ilk bakışta, geçmişin inşası veya tarihin yeniden kurulması olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal hafızanın tanımındaki unsurları iyi tanımlamak

³³ Abdülkadir Atik ve Şeyma Bilginer Erdoğan, “Toplumsal Bellek ve Medya”, **Atatürk İletişim Dergisi** Sayı 6, 2014.

³⁴ James Wertsch, *Voices of Collective Remembering* (Cambridge University Press, 2004), 56.

³⁵ A.y.

burada önemlidir. Zira geçmiş, bugünden bağımsız bir şekilde kurgulanamaz ve bu kurgu, geleceği de etkiler.

“Geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi, ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkılarak edinilebilir. Bu izler, sanatta resim, heykel iken edebiyatta roman ve biyografi gibi eserler olabilirken, resmi bağlamda mektuplar, telgraflar, belgeler de olabilir. Bunlar tarihin olduğu kadar, toplumsal hafızanın da araçlarıdır. Tarihi yeniden kurma pratiği, önemli noktalarda toplumsal grupların belleğinin biçimlenişine önemli katkılar sağlayabilir. Bu türden bir etkileşimin uç örneklerinden biri olan devlet aygıtının, yurttaşların belleğini silme yolunda sistemli biçimde kullanıldığı durumlarda ortaya çıkar.”³⁶

Belleğin çok aktörlü bir faaliyet olduğu gerçeği, sosyal belleğin oluşumunda kitle iletişim araçlarının önemini anlamamıza yardımcıdır. Zira inançlarımızı ve düşüncelerimizi kitle iletişiminin yarattığı algı ile şekillendirdiğimiz düşünüldüğünde, basın ve medya organlarından gelen güncel bilgilerle tarihsel bilgiler yarattığımız söylenebilir. Çünkü toplumsal hafızanın oluşum sürecinde, kitle iletişim araçlarının bugüne taşıdığı geçmiş canlandırılmakta ve bastırılan aslında çoğu zaman sansür edilen veya unutturulmak istenen geçmiş ise ötelenmektedir. Veya bir başka şekilde günün ideolojilerine eşdeğer ifadelerle sunularak belli amaçlara hizmet etmektedir. Toplumsal hafızanın oluşumuna dair sorulara cevap bulabilmek ve toplumsal hafızanın oluşum sürecini daha iyi anlayabilmek için ilk olarak psikoloji, tarih, sosyoloji disiplinlerindeki tanım ve yaklaşımları ile ele almaya ihtiyaç vardır.

1.4. Toplumsal Hafızaya Disiplinlerarası Yaklaşım

Hafıza ve onun ekseninde gelişen hatırlama, unutma, öğrenme, yeniden inşa etme, insanı ayırt edici en belirgin özelliklerdendir. Çünkü biz hafıza ile kimlik sahibi olur, sosyalleşir ve kendimizi ifade ederiz.

---

³⁶ Connerton, A.g.e., 27.

“Topumsal hafıza” içerisinde “hafıza” kelimesi, sosyal bilimlere psikoloji alanından önemli bir katkı sağlar. Bununla beraber birçok disiplin hafıza konusuyla yakından ilgilidir.

Toplumsal hafızanın disiplinlerarası bir bilim olduğunu Patrick Devine şu şekilde tanımlamıştır.

“Psikoloji birey ve bireyin hafızasını incelerken, sosyoloji hafızanın toplumsal ilişkilerle birlikte şekillenmesi, antropoloji mitlerinin sosyal hayatta işlerlik kazanması, siyaset bilimi grupların ötekileştirilmesi, tarih geleneğin yeniden ihya edilmesi açısından hafızayı çalışma alanlarına dâhil etmiştir.”³⁷

Bu çalışmada daha önce belirtilen ana amaçtan uzaklaşmamak adına, toplumsal hafızanın sosyal bilimler içinde psikoloji, sosyoloji ve tarih alanlarındaki tanımlarından faydalanılarak; antropoloji ve felsefe alanlarına değinilmemiştir.

Hafıza kavramının psikoloji alanındaki kullanımını eleştirerek, kavramın sosyal boyutuna dikkat çeken ve modern sosyoloji literatürüne girmesini sağlayan ilk sosyal bilimci Maurice Halbwachs’dır. “Halbwachs, IV. Henry Lisesi’nde okurken hafızayı felsefesinin merkezine koyan Henri Bergson’un öğrencisi olur.”³⁸ Bu dönemde Bergson’un süreç felsefesi ekseninde ele aldığı hafıza anlayışından da çokça etkilenir.³⁹ Bergson, sürekli akış halinde olan zamanın depolandığı yer olması sebebiyle hafızaya önem verir. Hafızayı aslında bedenden bağımsız olarak görür.

Hafızanın amacına ulaşmak için gerektiğinde bedeni kullandığını söyler. “Ona göre hafıza beden-zihin dikotomisi eşliğinde anlaşılması gereken ve bu haliyle sosyal gerçekliği kavramada anahtar rol oynayan bir kavramdır.”⁴⁰ Halbwachs önceleri Bergson’nun öznel bir temele oturttuğu hafıza anlayışından etkilenir. Fakat Durkheim ile tanışması ve bir müddet Fransa’da beraber çalışmaları sonrasında hafızayı sosyal bağlamda anlamaya çalışır. Durkheim’dan

---

³⁷ Patrick Devine-Wright, *A Theoretical Overview of Memory and Conflict*, (Palgrave Macmillan UK, 2003), 10.

³⁸ Lewis A. Coser, *Introduction Maurice Halbwachs on Collective Memory*, (Chicago and London: University of Chicago Press, 1992), 3.

³⁹ A.y.

⁴⁰ Faruk Karaslan, “Sosyal Bilimler Enst. Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014), 24

hafızanın sosyal bağlamından etkilenen ve kolektif bilinç kavramı üzerine çalışmalar yapan Halbwachs, bu süreçten sonra hafızayı bireyden bağımsız ve sosyal koşullarda var olan bir yapı olarak değerlendirir.

Özetle Halbwachs'ın toplumsal hafıza kuramının şekillenmesinde sosyal bilimler düşünce dünyasının önemli isimlerinden Bergson ve Durkheim'in etkilerinin yadsınamayacak derecede yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim onun hafızayı ele alışında ve hafızaya ilişkin kullandığı kavramlarda da her daim bu etkiler hissedilmektedir.

1.4.1. Toplumsal Hafızanın Psikolojik, Sosyolojik ve Tarihsel Bağlıları

Hafızanın psikoloji kökenli olduğunu, terminolojisindeki açıklamanın psikolojiye ait olmasından anlayabiliriz. Özellikle kognitif psikoloji geleneğinin ilgilendiği hafıza en genel mânası ile “geçmişimizi kaydeden, gerektiğinde başvurabileceğimiz ve bu sebeple şimdiki anımızı etkileyen sistemin adıdır.”⁴¹ Zihnimiz herhangi bir deneyimi yaşamasının üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra, bu deneyimin etkisini bir davranışımızda, düşüncemizde görürüz. Bu demek oluyor ki, deneyimlerle kazanılanlar mutlaka zihnimizde bir yerlerde muhafaza edilmektedir. “Bu muhafaza etme işlevini üstlenen sisteme hafıza adı verilmektedir.”⁴² Hafızayı ve işleyişini anlamak için öncelikle psikolojide “anlamak” (cognition) kelimesini ele almak gerecektir.

“Her insan dışarıdan gelen uyarıları, bilgileri, mesajları eskiden hafızasında var olanlarla birlikte işler ve yeniden inşa eder. Dolayısıyla insanın zihin dünyası dışarıdan gelenlerle, zihinde mevcut olan bilgilerin sürekli karşılaşmasına ve birlikte işleyişine imkân verecek bir yapıdadır. Zihnimizde işlenen bu bilgiler daha sonra dilimizde ve hareketlerimizle somutlaşır. İşte zihnimize giren bilgilerin, uyarıların algılanması, hafızaya alınması, yeniden inşa edilmesi ve somutlaşması sürecine kognisyon adı verilir.”⁴³

“Anlamak” kavramını tek cümle ile tanımlamamız gerekirse, hafızanın

---

⁴¹ Sibel Arkonaç, *Psikoloji - Zihin Süreçleri Bilimi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 76.

⁴² Yılmaz Özakpınar, *Hafıza* (İstanbul: Ötüken Neşriyat-Araştırma İnceleme Dizisi, 2018), 50.

⁴³ Arkonaç, a.g.e., 58.

nasıl işlediğini gösteren sistemdir diyebiliriz. Bu noktada devreye, dışarıdan gelen uyarıları nasıl kabul ettiğimize dair sorunsallar devreye girecektir ki, bu sosyolojiye ait bir alandır.

Bizim algılama biçimimiz salt kendi zihin dünyamızla ilgili değildir. Biz algımızı o süreye kadar zihnimize yerleştirdiklerimizle ve sosyalleşme sürecinde edindiğimiz her türlü edinim, deneyim ile birlikte oluştururuz. “Algımız yaşadığımız toplumun yapısından, siyasal sisteme, oturduğumuz eve, okuduğumuz kitaplara kadar bir dizi unsura göre değişkenlik göstermektedir.”⁴⁴

Psikoloji biliminin, hafıza konusunu kognisyon, hatırlama, unutma, geri getirme, öğrenme ve tekrar gibi kavramların ekseninde incelemeyi öngördüğünü söylemek mümkündür. Bu noktada hafızanın öğrenme ve hatırlama arasındaki ilişkisini incelemek faydalı olacaktır.

“Bilgilerin hatırlanması için öncelikli olarak bilgilerin öğrenilmiş, bellekte arşivlenmiş olması (yerini almış) gerekliliği mevcuttur.”⁴⁵

“Öğrenme, belleğe giren bilgilerin, öğretilerin, yaşananların zihinde kaydedilmesidir. Zihindeki her bilginin yeri ayrıdır. Resimler ayrı, kokular ayrı, bilgiler ayrı, anılar ayrı ayrı kodlanır. Arşivleme yani hafıza ise hangi bilgi nasıl kodlanmış olursa olsun gerektiği zaman, ihtiyaç duyulduğu zaman yeniden bilinç düzeyine çıkarılabilmesi için saklanması durumu olarak açıklanmaktadır. Daha açıklayıcı olmak adına, herhangi bir arşivdeki dosyalar gibi farklı numaralar veya bölümlerde saklanması gibidir.”⁴⁶

“Hatırlama, bir diğer anlamda geri çağırma; önceden kodlanan ve saklanan bilgilerin yeniden bilinç düzeyine çıkarılmasıdır. Bir bilgiye ait kodlamaların sayıca fazla olması o konuyu hatırlamada kolaylık sağlar.”⁴⁷

Hatırlamanın tam ters anlamı olan unutmayı tanımlarken, unutulmuş bilginin önceden arşivde yer almış olması şartı vardır. Önceden öğrenilmiş olan

---

⁴⁴ Karaslan, a.g.e., 16.

⁴⁵ Özakpınar, a.g.e., 54.

⁴⁶ Bruce Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.)

⁴⁷ Orkunt Tugay, “Deneyimlenen Mekanın Bir Anlam Olarak Bellekte Varlığının Sürdürülmesi Tasarım ve Bellek”, **Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2018 Bildiri Kitabı** 29-30 Eylül 2018 Trabzon.s.162

herhangi bir şeyi hatırlama veya tanıma gücünün geçici ya da sürekli olarak yitirilmesine “unutma” denir.⁴⁸

Unutmanın nedenleri ise son derece çeşitli olabilmektedir. Unutma ve/veya unutturmanın meydana geldiğini kültürel hafıza bağlamında incelemeden önce bireysel düzeyde nasıl gerçekleştiğine değinmek gerekir.⁴⁹

- Öğrenilenlerin kullanılmaması: Bilgi ve beceriler kullanılmazsa unutulur.
- Geriye ket vurma: Yeni öğrenilenlerin daha önce öğrenilmiş olanları unutturmasıdır.
- İleriye ket vurma: Önce öğrenilenlerin yeni öğrenilenleri unutturmasıdır.
- Organik nedenler: Beyinde hücre kaybının olması ve beyin hasarı.
- Baskı altında tutma (bilinçaltına itme) Ör: Büyük üzüntüler, travmalar bilinç altına itilir, unutulmuş zannedilir halbuki sadece gizli arşivde saklanırlar.

“Geçmiş deneyimlerin şimdiki ve gelecekteki çıkarlar göz önünde tutularak öne çıkarılması, arka plana atılması ve yeniden şekillendirilmesidir ve başkalarının etkisine oldukça açıktır.”⁵⁰

“Hatıraların çeşitli yapılarla saklanıyor olduğu yönündeki genel kanı ise, beynin hatıraları kodlama, depolama ve gerektiğinde ortaya çıkarma şekliyle ilgili son zamanlardaki yaklaşımlarla uyumludur.”⁵¹

Tıpkı koklama eylemindeki hafızanın hatırlama sürecinin isteğe bağlı olmadığı gibi hatırlama ve unutma da kendi içinde isteğe bağlı değildir. “Karar vererek ya da aklımızı kullanarak geçmişten vazgeçemeyiz; sadece iradeyle geçmiş hatırlamak da mümkün değildir.”⁵² Özellikle unutmanın toplumla olan ilişkilendirmesi için, Marc Auge’nin *Unutma Biçimleri* adlı kitabına bakmak mümkündür. Auge, en genel manâsı ile unutulmuş bilgilerin aslında unutan topluluğun kimliğine dair veriler sunduğunu söyler. “Tekrar etmenin,

---

⁴⁸ Goldstein, a.g.e., 76.

⁴⁹ A.g.e., 78.

⁵⁰ Sue Campbell, *Our Faithfulness to the Past. Our Ethics and Politics of Memory* (New York: Oxford University Press, 2014), 56.

⁵¹ Eric Kandel, *Belleğin Peşinde: Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu*, çev. Mehmet Doğan, (İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2016), 71.

⁵² Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 12.

unutmama veya hatırlamak için en önemli unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Unutmayı ve hatırlamayı derinden etkileyen bu değişken, aynı zamanda hafızanın sosyoloji ile ilişkisini de kurabilmektedir.”⁵³

Kısacası, hatırladıklarımız ve unuttuklarımız bizim tercihimizle alakalı bir durum değildir. Bir konuyu veya olayı hatırlamak için tedbir almamız veya bir şeyi unutmak için kaydedeğer bir çaba göstermemiz mümkündür. Fakat zihnimizde depolanmış verilerden hangisini o anda unutacağımızı ya da tekrar hatırlayacağımızı bilmemiz mümkün değildir. Aynı şekilde neyi ne zaman unutacağımıza ya da hatırlayacağımıza da karar veremeyiz. Bu durum hafızaya dışarıdan müdahalenin ne kadar önemli olduğunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Fiziki bir temas olmadıkça dışarıdan bir etki, bizim hafızamızdan bazı verileri unutmamızı ya da hatırlamamızı sağlayamayacaktır. Hafızayı daha iyi anlayabilmek, anlaşılabilmek ve aslında esas olarak çalışmayla alakasını kurabilmek için yukarıda detaylarıyla değinilen “tekrar etme”, “unutma”, “hatırlama”, “anlamak-kognisyon”, “yeniden inşa etme” gibi kavramların hafızayı ve aslen toplumsal hafızayı nasıl şekillendirdiğini iyi anlamak gerekecektir.

Halbwachs’ın tüm eserlerinde izlediği ana tez olarak her bağlamda hafızanın sosyal koşullara bağlı olduğu görülür. Halbwachs, belleği biyolojik açıdan ele almaz, bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olarak sosyal çevreyi ele alır. “Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka hafıza olmaz. Halbwachs aslında açıklıkla belli etmese de mutlak bir yalnızlık içinde büyüyen bireyin belleği olmayacağını savunmaktadır.”⁵⁴ Dolayısıyla hafızayı, bir toplumun oluşturduğu, bireye ait olmayan, bireylerin sosyal bir varlık olarak birbirlerini etkileyerek oluşturdukları bütünün bir parçası şeklinde tanımlamak mümkün olacaktır. Bireysel hafızanın oluşmasında, sosyal çevrenin niteliği ve niceliği de son derece önemli görülmektedir.

---

⁵³ Marc Auge, *Unutma Biçimleri*, çev. Mehmet Sert, (İstanbul: Om Yayınevi, 1999), 65.

⁵⁴ Halbwachs, a.g.e., 24.

Burada Misztal'ın ifadesine yer vermek kavramı daha iyi açıklayacaktır. Şöyle ki;

“İçinde yaşadığımız umumi duygu ve düşüncelerin bize söylediklerini hatırlar veya unuturuz. Bunun da ötesinde yaşadığımız sosyal hayat çok çeşitli iletişimi, etkileşimi ve birçok malumatı kapsar ve bunların hepsi bir paylaşım dairesi içinde gerçekleşir. Hafıza sosyaldır çünkü bütün hafızalar başkaları ile paylaştığımız; dil, semboller, olaylar birlikteliği ve sosyal ve kültürel bir bağlamla ilintilidir”⁵⁵

Bu noktada en genel manası ile ortak bir tutum, davranış ve psikolojiye sahip olmamıza imkân veren duygu, düşünce ve değerlerin sağladığı verilerle oluşan kognitif dünyaya “toplumsal hafıza” adının verildiğini söylemek mümkün olacaktır. Tarih faktörünün de devreye girmesi ile birlikte bu paylaşılan duygu ve düşüncelerin hepsi toplu halde sergilenebilen kolektif tutum ve davranışların oluşmasına neden teşkil eder.

Bu tanımların yanısıra önemle altı çizilmesi gereken konu ise bu kognitif dünyanın, her zaman toplumların olağan gelişim sürecine bağımlı olarak paylaşılanlarla oluşmadığıdır. “Politik alanın müdahalesi ile de paylaşılan, paylaşıldığı zannedilen veya paylaşılmış olsa bile başkaları ile aynı dünyada olmadığımızı ifade eden politik, siyasi müdahaleler de toplumsal hafızanın şekillenmesine neden olmaktadır.”⁵⁶

James Wertsch, “hafıza kullanımının, olayların doğru şekilde temsiline duyulan ihtiyacı karşılama ile birbirine uyumlu birey ve grup kimlikleri oluşturulması için bir geçmiş sunma işlevinin kompleks karışımı”⁵⁷ olduğundan bahseder. Burada Kandel'in yaklaşımı ile belleğin, sadece bireysel kimliğin sürekliliği için değil, kültürün aktarımı ve yüzyıllar içinde toplumların sürekliliği ve evrimi içinde önemli olduğunu vurgulamak önemlidir.

---

⁵⁵ Barbara Misztal, *Theories of Social Remembering* (Philadelphia : Open University Press, 2003), 76

⁵⁶ Karaaslan, a.g.e., 23.

⁵⁷ James Wertsch, *Voices of Collective Remembering* (Cambridge University Press, 2004), 134.

Bu yaklaşımın beraberinde ise “Birey veya grup kimliklerinin özü, yani zaman ve mekândan bağımsız şekilde var olan bir aynılık hissi, hatırlama yolu ile elde edilir”⁵⁸ ifadesini daha iyi anlayabilmek adına, Nora’nın *Between Memory and History*⁵⁹ kitabında bahsettiği üzere “Artık gerçek hafıza ortamları (*milieux de memoir*) olmadığından sadece hafıza mekânları (*lieux de memoir*) vardır”, tanımını üzerine düşünmek de önemli olacaktır. Ancak, bu aşamada “toplumsal”, “kültürel” ve daha da önemlisi “kolektif” hafıza tanımlarını birbirinden ayırmak gereklidir. Aslında bu kavramlar birbirlerinden bağımsız olarak tanımlanmaları pek mümkün değildir. Sadece oluşum süreçleri aralarındaki tanım farklarını yaratır.

1.5. “Toplumsal”, “Tarihsel” ve “Kültürel” Hafıza Kavramları Nedir? Birbirlerinden Hangi Bağlamda Ayrılırlar?

Maurice Halbwachs, kolektif hafıza kavramını şu şekilde tanımlar; “Grup kimlikleri tarafından yapılandırılmış olan belleğin, bireylerin çocuklukları, komşuluk ve ortak ilişkileri, ortak politik veya ticari yaşamları, yani muhtemel belli kesişme noktaları olan kişilerin oluşturdukları bir bellek türüdür.”⁶⁰ Halbwachs, burada bireysel olanın yalnızca algılar olduğunu iddia eder, bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, der. Bu alışveriş duraklarsa veya alışveriş içinde olunan gerçeklik değişir veya yok olursa bir süre sonra “unutma” ortaya çıkar. Birey açısından bellek, kişinin çeşitli grup belleklerine katılımı sonucu oluşan çok katmanlı bir yığılma durumudur. Grup açısından ise bu bir dağılım sorunudur yani üyeleri arasında dağıttığı bir bilgidir. Hatıralar ise gerek birey için gerekse grup çerçevesinde birbirini destekleyen ve belirleyen unsurlardan oluşan bağımsız sistemlerdir.

---

⁵⁸ A.g.e., 134.

⁵⁹ Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire” **Representations**, (1989):7-24.

⁶⁰ Halbwachs, a.g.e.,71.

“Halbwachs, bu nedenle, bireysel belleği her zaman sosyal bir olgu olarak görse de bireysel ve toplumsal bellek arasındaki farkın altını çizer.”⁶¹

Hafıza çalışmalarında toplumun üyelerinin ortak bir belleğe sahip olduğunu, bireylerin hafızalarının toplumsal olaylardan bağımsız olamayacağını, sosyal çevre tarafından şekillendirildiğini sıkça dile getirilmektedir. Halbwachs, kişisel bellek ve kolektif bellek tanımları ve ayırımlarını yaparken daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Bergson ve Durkheim gibi düşünürlerden etkilenmiş olduğunu; Bergson’dan kişisel bellek konusunu öğrendiğini, Durkheim sayesinde de bu kavrama konular arası bir düzlemde yeniden bir yaklaşım getirebildiğini söyleyebiliriz.

Sanat tarihçisi Aby Warburg’da aynı zamanlarda toplumsal bellek kavramını geliştirmiştir. Bu kavramların ortak yönü; “belleği, biyolojik, fiziksel ve kişisel çerçeveden çıkarıp sosyo-kültürel bir çerçevede değerlendirmeleridir.”⁶² Halbwachs’a göre bireyler, geçmişi hatırlamak ya da yeniden canlandırmak için toplumu referans olarak hareket etmektedirler. Buradaki ayırım belleğin her zaman bireye ait olduğu ancak bireyin belleğinin toplumsal olarak belirlendiğidir. “Kuşkusuz toplumlara ait bir bellek yoktur ancak toplumlar, üyelerinin belleğini belirler.”⁶³

“Bir gerçeğin, bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir. Öte yandan bir olayın bir grubun belleğinde kalabilmesi içinde anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerekir. Her kişilik, her tarihi olay bu belleğe girişle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumu düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir. Kavramlar, deneyimler arasındaki bu paslaşmadan ‘hatırlama figürleri’ doğar.”⁶⁴

---

⁶¹Assmann, a.g.e., 45.

⁶²A.g.e., 28.

⁶³A.g.e., 44.

⁶⁴A.g.e., 46.

Assmann, hatırlama figürlerini zamana ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurulması olarak üçe ayırır.⁶⁵

Zamana ve Mekâna Bağlılık:⁶⁶ Hatırlama figürleri somut bir zamana ve mekâna bağlıdır. Çünkü hatırlama figürü olarak zaman, ortak yaşanan bir zamanı yansıtır. Ortak mekân aynı zamanda ortak kimliğin mekanıdır. Ait olunan, ortak mekân, yani “bizim” mekânımız, bireysel kimliğin ortak kimlikle bütünleşmesine yardımcı olur. Vatana, memlekete, köyüne ya da herhangi bir ortak mekâna duyulan özlem aynı zamanda ortak kimliğe bağlılığın da aracıdır.

Kutsal mekânın ve ortak yaşanan zamanın yeniden üretimi aynı zamanda ortak kimliğe referans olan simgelerin anımsanmasıdır.

Buna örnek olarak tüm etnik ve dinsel toplulukların ziyaretleri, türbeleri, kiliseleri ve mabetleri verilebilir. Bayramlarda birlikte yapılan etkinlikler, ziyaretler de bu bağlılığın bir parçasıdır.

Gruba Bağlılık: Toplumsal bellek onu taşıyanlarla birlikte vardır. Bu nedenle, toplumsal bellek, gerçek ve yaşayan bir gruba ilişkilendirilebilir. Grubun duygusal yaşamı içinde iletişim biçimleri oluşur. “Ortak anılar, bu duygu birliği içinde yaşanır.”⁶⁷ Tam da bu nedenle bellek toplumsaldır çünkü bellek kendini diğerleri ile ilişkisi dolayısıyla var eder: dil, simgeler, olaylar ve sosyal-kültürel bağlamlar.

Bellek toplumsal bağlamdan ayrı düşünülemez çünkü olayları anımsarken aynı zamanda olayın içinde olduğu koşulları da anımsarız. Örneğin, “üniversitedeki ilk günümüzü unutmuyoruz çünkü paralel olarak hatırladıklarımız o şehir, arkadaşlar ve bunun gibi pek çok şeydir.”⁶⁸

Tarihin Yeniden Kurulması: Toplumsal belleğin yeniden kurulmasından kastedilen hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, aksine, ondan geriye ancak “grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurulabildiği biçiminin kalacağıdır.

---

⁶⁵ A.y.

⁶⁶ Assman, a.g.e., 46

⁶⁷ Saim Tuğrul, *Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 30.

⁶⁸ Misztal, a.g.e., 78.

Bayramlar, kutsal zamanların, özel günlerin anılması ve bu zamanlarda gerçekleştirilen ritüeller toplumsal bağlılığın ve hatırlamanın, hatırlatmanın en yoğun yaşandığı anlardır. Ritüeller tekrarlandıkça anlamları yücelir. “İnsanların belleklerini edindikleri yer normal olarak toplum içidir. Toplumla beraber hatırlar, anlar ve hatırladıklarını nereye konumlayacaklarına karar verirler.”⁶⁹

Aslında insanların birlikte yaşadıkları geçmiş üzerine değil, geçmişlerinin “ortak” olduğuna dair vurgu yapmalarıdır. Geçmişin bilgisi üzerine paylaşım arttıkça toplumsal belleğin gücü de aynı oranda artmakta olduğunu ve bireysel hafızanın da aynı şekilde kolektif hafızadan beslendiği sonucuna varılabilir. Birden çok insanın birbirleriyle deneyimlediği herhangi bir olayın belleklerde bıraktığı farklı izler kolektif bir hafızanın oluştuğunun göstergesidir. Kolektif olduğu zaman ise ancak bir sonraki kuşaklara da geçebilecektir. Burada amaç, bir sonraki nesillere “Sen, bunu unutma, hatırla!” kodunun geçebilmesidir ki hafızada süreklilik sağlansın. İsraililer “Koru ve Hatırla”⁷⁰ emri ile bir halk olarak ortaya çıktılar ve varlıklarını, “unutmama”, “hatırlama” ritüelleri üzerinden sürdürdüler. Hatırlama kültürü sosyal sorumluluğun devamını amaçlar ve bir gruba dayanır. Burada aslında söz konusu olan neyi unutmamamız gerekliliğidir.

“Hatırlama kültürü, hatırlama ruhu veren bellekle ilgilidir. Bellek sanatı ile mekân neyse hatırlama kültürü içinde zaman da odur. Geçmiş ancak hatırlandığı takdirde yeniden inşaa edilebilir, bir sonraki nesillere geçirebilir. Bu durum beraberinde tekrarları getirir ve hatırlama, ancak bu şekilde sağlanır. Dolayısıyla geçmişin ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda var olabileceği gerçektir.”⁷¹

Toplumsal hafıza kavramı geçmişle hesaplaşmayı, yüzleşmeyi sağlar. Dolayısıyla bugünü anlama ve algılama biçimimizde büyük bir etkiye ve güce sahiptir. Aslında bu iki hafıza yani “Toplumsal” ve “Tarihsel” hafıza olarak birbirlerinden bağımsız değildir. Tarihsel hafıza daha bilimsel bağlamda geçmişin bugüne taşınması iken toplumsal hafıza nesilden nesile taşınmasıdır.

---

⁶⁹ Halbwachs, a.g.e., 86.

⁷⁰ Assmann, a.g.e., 39. Şabat günü söylenen Lekha Dodi şarkısının mısrası, “Bir Emirde Hatırla ve Koru”

⁷¹ A.g.e., 38.

Birbirlerini tamamlarlar, bir şekilde tamamlamakta zorundadırlar çünkü tarihsel hafıza ancak bir iz haline geldiğinde toplumsal hafızada yer bulur.⁷²

Burada altı çizilmesi gereken yer, ortak geçmişin bir arada yapılandırılabilmesidir. Çünkü yapılandırılmış ortak geçmiş ve onların aynı şekilde hatırlanıyor olması topluluk olabilmeyi sağlayan en önemli faktörlerden biridir.

Burada toplumsal hafızanın oluşumuna etki eden önemli faktörlere değinmek kavramları daha da anlaşılır kılacaktır. Çünkü bu faktörlerin sürekliliği sayesinde toplumsal hafızada yer alan konular, olaylar, deneyimler bir sonraki nesillere ancak geçebilecektir. Aksi takdirde bu durum bir süre sonra mümkün olmayacak ve toplumsal hafızanın bir diğer ögesi olan “unutma” gerçekleşecektir.

1.6. Toplumsal Hafızaya Etki Eden Faktörler

Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar?* isimli kitabında toplumsal hafızaya etki eden faktörler ana başlığında tanımladığı kavramlarla ilgili olarak şöyle devam eder. “Anımsama işlemi, açık olarak, örtülü olarak ve deneyimin birçok düzeyinde olmak üzere çeşitli yollarda gerçekleşir.”⁷³ Bunların en öne çıkanları ise “anma törenleri” ve “bedensel pratiklerdir”.⁷⁴ Bu başlıklara ek olarak “anıtları” da eklemek yerinde olacaktır zira anıtlar kaybedilenlere bir cevaptır ve aslında onları sürekli ayakta tutma, var etmenin bir çabası olarak tanımlanabilir.

Hafıza, bireysel olarak ele alındığında yaşananların kaydedilmesi olduğu gibi, toplumsal hafıza da toplumların tarihinde meydana gelen olayların kaydedilmesidir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken, toplumların hafızası; iktidar tarafından, kendi mevcut politikalarını kabul ettirmek için araç olarak kullanılabilen bir mekanizma da olabilmesidir. Anıtlar, törenler, kutlamalar, anmalar gibi araçlar, birçok farklı faktöre bağlı olarak olayları hatırlanır kılar.

---

⁷² Nuri Bilgin, “Geçmişin Araçsallaştırılması Tarih ve Kolektif Bellek II”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, s. 34-40, (Haziran 2008), 174.

⁷³ Connerton, a.g.e., 17.

⁷⁴ A.g.e., 19.

1.6.1. Anma Törenleri

Toplumunu bir arada tutan değerler inanışlar, ortak tutum ve davranışlar bellek yoluyla sürekliliğini ve kimliğini sağlar. Ritüeller bunların tekrarlanarak toplumsal belleğin oluşumunda ve yeni kuşaklara aktarımında önemli bir rol üstlenirler. Bu sürekliliği hatırlamayı ve unutmamayı sağlayan ritüellerin bu döngüsel yapısıdır. Anımsama, bireysel olmaktan çok kültürel bir etkinlik olarak ele alındığında, onu kültürel geleneğin anımsanması olarak görme eğilimi ağır basar. Paul Connerton, toplumsal hafızanın oluşumunda anma törenleri niteliği taşıyan etkinliklerin önemli bir parçası olduğunu ve ancak bu törenlerin performatif olmaları durumunda anma niteliği göstereceğini belirtir.

Tören (ritüel) sözcüğünü yine Connerton'un *Toplumlar Nasıl Anımsar?* kitabındaki Lukes'un açıklamasıyla tanımladığımızda "kurallarca yönetilen etkinlikler" diyebiliriz.⁷⁵ "Törenler yalnızca olanı dillendirici nitelik taşımazlar, dile getirici, hatırlatıcı amaca sahiptirler. Törenlerin, onları gerçekleştirenlerin yaşamlarına değer ve anlam kazandırma güçleri vardır. Tüm törenlerin ortak noktası tekrardır. Kendiliğinden geçmişin kesintisiz sürdüğünü düşündürür dolayısı ile hatırlatmanın en önemli unsurlarından biridir."⁷⁶ Özellikle geçmişe dönük yılın döngüsüne bağlı nitelik olan törenlerin tek amacıdır unutturmamak.

Anma törenleri, ister tarihsel ister mitolojik türden olsunlar, açık biçimde kişilerle ve olaylarla ilgili olmalarına dayanarak tüm diğer törenlerden ayırt edilebilirler. Bu olgu sayesinde anma törenleri kendilerine özgü karakteristik bir özellik daha taşırlar. Bu özellikleri, törensel yeniden canlandırma olarak tanımlanabilir ve bu topluluk belleğinin biçimlenmesinde son derece önemli bir niteliktir. Anma törenleri ancak uygulandığı zaman anma görevlerini, hatırlamayı yerine getirebilirler.

Geçmiş, onu temsil eden sözcükler ve sembollerle yine ve yeniden sunarak koruyabiliriz. Anma törenleri de bu pratiğin temel örneğini oluşturur. Bunlar geçmişin yeniden canlandırılmasıdır.

---

⁷⁵ Steven Lukes, "Political Ritual and Social Integration Lukes," *Sociology* 9, s. 2 (1975): 289–308.

⁷⁶ Connerton, a.g.e., 42

Anma törenlerinin belleğe hangi bağlamda hizmet ettiğini anlayabilmek önemlidir. Bu ayrımı “iletişimsel bellek” ve “kültürel bellek” anlamında aşağıdaki Tablo 1’de inceleyebilir ve törenlerin, ritüellerin hizmet ettiği bellek alanlarını daha rahat görebiliriz.⁷⁷

Tablo 1: İletişimsel Bellek ve Kültürel Bellek

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler.	Efsanevi köken tarihi, ulaşılamaz geçmişte yaşananlar.
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik.	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayramlar
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı.	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme.
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku.	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman.
Taşıyıcılar	Belirsiz bir hatırlama grubunun canlı tanıkları	Uzmanlaşmış gelenek taşıyıcıları

Kaynak: Jann Assman, *Kültürel Bellek*, (İstanbul: Ayrıntı, 2015), 64

Aslında yazılı kayıt imkânı olmayınca, grubun kimlik koruyucu bilgisi için insan belleğinden başka bir yer olmadığı söylenebilir. Assman’a göre belleğin birlik sağlayıcı ve eyleme yönelik -kuralcı ve biçimsel- etkilerini yerine getirebilmesi için üç koşul gereklidir: “kaydetme, çağırma ve iletme”; ya da “şiişsel biçim, ritüel sunuş” ve “toplumsal katılım.”⁷⁸

“Burada, bayramlar, törenler ve ritüellerin düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesi, böylece kültürel kimliğin yeniden üretimini, hatırlanmasını üstlenirler.”⁷⁹ “Hatırlama kültürü özellikle geçmişle ilişki kurmaksa ve geçmişle ilişki, dün ile bugün arasında bilinçli bir ayrım

⁷⁷ A.g.e., 64.

⁷⁸ A.g.e., 65.

⁷⁹ A.g.e., 65.

yapılarak kuruluyorsa, o zaman ölüm, bu ayırımın ilk deneyimidir ve ölülerin anılması, kültürel hatırlamanın biçimidir.”⁸⁰

Özellikle savaşların bitiminden sonra yapılan anma törenlerinde ölülerin anılması geriye ve ileriye yönelik hatırlama olarak ayrılabilir. Geriye dönük boyutta anılma biçiminde işin sadakat yönü, ötekinin unutulmamasına katkıda bulunma yolu ve biçimidir. “Hatırlama” ilkesinin iki boyutu, hatırlanmak için gerekli çaba ve hatırlayıcı sadakat, her toplumda az-çok aynı biçimde işler.”⁸¹ “Çünkü topluluk kimliğini, ölülerini anarak onaylar. Ortak hatırlama ilişkisinin anonim kaldığı, binlerce ölüün adının geçtiği savaş ya da isimsiz asker anıtlarında önemli olan ortak kimliğin hissedildiği andır.”⁸²

İngiliz siyasetbilimci Benedict Anderson “hayali cemaatler” olarak tanımladığı ulus kavramını irdelediği *Hayali Cemiyetler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* isimli kitabında bu konuda şunları söyler;

“Mezardakiler ister kimliksiz ceset artıkları, ister ölümsüz ruhlar olsun, onlar artık ulusal maneviyatla doludur. Mukaddes emanetler de bu bağlamda ölülerin ortaklık ve istikrar biçimde hatırlanmasının bir parçasıdır. Hatırlama ve yazı kültürü bağlamında ritüeller bir grubun kimliğini sürdürmesi için mevcuttur çünkü “dünyanın” devamını sağlayarak grubun kimliğini kurar ve yeniden üretirler.”⁸³

Aslında geçmiş bilgisi olayı bilfill deneyimleyenlerin değil; sonradan bu bilgiyi yaşatmak için yapılandırılanlar ve buna aslında maruz kalanların hafıza bilgisidir. Bu çaba bilinçli ve geçmişin bugün ve yarın için yeniden inşası için yapılır; yapılmaya devam ettiği müddetçe de hatırlanabilir, sürdürülebilir.

Hatırlama ve hatırlatma başlıklarında ve özellikle ulusal kimliğin inşasında büyük etkisi olan şimdi ve gelecek arasındaki tutarlılık ve devamlılığa bağlıdır. Bu anlamda kitle iletişim araçlarının sahip olduğu önemin ve gücün altını çizmek gerekir.

---

⁸⁰ A.g.e., 42.

⁸¹ A.g.e., 71.

⁸² A.g.e., 71.

⁸³ Benedict Anderson, *Hayali Cemiyetler- Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), 17.

Özellikle arşivlenen bilgiler, gelecek kuşaklar için hem bir araştırma malzemesi hem de gerçekte neyin olup bittiğini gösterecek olan tarihi belgeler niteliğine sahiptir.

Kitle iletişim araçları da bu arşiv belgeleri içerisinde yer almaktadır. Bu arşiv belgeleri vasıtasıyla unutulmakta olan ne varsa adeta bir simülasyon ile hatırlama ve/veya hatırlatma sağlanır zira medya ile hatırlar, unuttur ve tekrar hatırlarız. Hatırlamanın en önemli yolu tekrarlamak olduğunun altını bir kez daha çizersek, olay, kişi, kurum, vb. ancak tekrar tekrar karşımıza çıkabildiği ölçüde hatırlama gerçekleşir, unutmayız.

Geçmişe ait medya metinleri ve bu metinlerin anılması da hafızanın yazılı hale gelmiş şekli olarak tanımlanabilir. Dolayısı ile geçmişin bilgisini oluşturmada yazılı medya bu işleviyle başvurulan en önemli kaynak durumundadır. Hafızanın adeta yazılı hale getirilmesidir. Kitle iletişimi hem kültürel hem de toplumsal hafızanın oluşumunda ve biçimlendirilmesinde belirleyici rol oynadığı gibi, bu alanda yer almayan bilgi, bir sonraki kuşaklara geç(e)meyecektir. Dolayısıya unutulmaya mahkûm olacaktır.

Tekrarlar olarak ifade edilen anmaların, bu bağlamda yapılan törenlerin de medyada ayrıca bir haber olarak yer alması hatırlama anlamında gerekli ve önemlidir. Bu şekilde hem bir sonraki nesillere yazılı kayıtları ve kaynakları yaratmak, hem de o törenlerle bu anımsamaların ve ritüellerin devam ettiğine dair bir güvence vermesi mümkündür.

Nelerin hatırlanıp nelerin hatırlanmayacağına otorite karar verirken, geleceği de kıskacı altına alır. “Hatırlamak, geçmişle ilgilendirir. Oysa ‘hatırlayacaksın’ sözü, geleceğe yöneliktir, yani unutmamaya ilişkindir. Bu ikilem (geçmiş-gelecek) aynı zamanda ‘geçmişin bekçisi olan hafızayı geleceğe taşıyacaksın’ demektir.”⁸⁴

---

⁸⁴ Saime Tuğrul, “Avm’li Hatırlama ve Unutma”, **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, s.22. 2014, 1(2): 16-33.

2. BÖLÜM: KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ TOPLUMSAL HAFIZA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Medya

“Haberleşme, iletişim kurma, dünyadaki gelişmeleri bilme, diğer insanlar, bölgeler, coğrafyalarda nelerin olup bittiğine dair bilgi isteği ve isteklere ulaşma eylemleriyle insanın varlığı ve üretimleri arasında kurulan ilişkilerle geliştirilen araçlar, evreni geniş bir alanda görülebilir hale getirmiş, bundan da öte yaşananları geleceğe taşımıştır.”⁸⁵

Medya, tüm dünyada tartışılan en önemli ve karmaşık konulardan biridir. Özellikle internetin hayatımızda bu denli büyük bir yere, öneme sahip olması ve bildiğimiz hız düzeyini aşarak ceplerimize kadar girmiş olması hem bireysel hem toplumsal hayatta tahmin edilemeyen sonuçlar doğurmaktadır. Medya bugün denetim ve serbestlik anlamında da egemen güçlerin elindedir ve aslında onların izin verdiği ölçüde yansız ve özgürdür. Bu bağlamda da, genel manâda da günümüz sosyal medyası ayrıca kapsamlı olarak tartışılması gereken çok geniş ayrı bir konu başlığıdır.

Bu çalışmada, hatırlama başlığında medya disiplinleri içerisinde özellikle basın arşivleri incelenmiştir. Toplumsal hafıza oluşumu anlamında basın belgesi, o tarihin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilebilir. Bilgi her daim en büyük güçtür. Ancak önemli olan onun nasıl kullanıldığıdır. “Her çağın egemen düşünceleri o çağın egemen sınıfının düşünceleridir.” Karl Marx’ın çok uzun zaman önce söylediği bu sözün değerinden hiçbir şey kaybetmediğini bugün de açık ve net bir şekilde görebilmekteyiz. Medya, egemenlerin ideolojilerini her gün yeniden üretmek ve hegemonyalarını her gün yeniden sağlamak ve bir noktada sağlamlaştırmak için kullandıkları bir aygıt olarak görevini yerine getirmektedir.

“Laflar birbiri ardına sıralandıkça medya size ne düşünmeniz gerektiğini söylemez fakat söylenenler size ne düşünmeniz ve nasıl düşünmeniz gerektiğini gösterir. Bir habere niçin ve nasıl yer verildiğini anlamak için kaynaklara göz atmak gerekir. Çünkü meşru/resmi kaynaklar siyasi ve ekonomi elitleri olmaya eğilimdir, iktidardakilere göre

---

⁸⁵ Marshall McLuhan, “Myth and Mass Media”, **Daedalus** 88, s.2 (1959): 341.

gazeteciler birer stenograf olarak çalışırlar. Tıpkı resmi basın özgürlüğünün hiç olmadığı gibi ya da çok az olduğu otoriter bir toplumda olduğu gibi”⁸⁶

İnsanları yönlendirme biçimleri en net biçimiyle haberlerde kendini göstermektedir. Radford’un konuyla ilgili söyledikleri bu anlamda önemli bir noktaya işaret eder. Şöyle ki; Ryszard Kapuscinski’nin *Le Monde Diplomatique*’te bu konuda şunları yazmıştır.

“Görmek ve bilmek; görmek ve anlamak arasındaki karmaşa televizyon tarafından insanları manipüle etmek için kullanılır. Bir diktatörlükte sansür alınıldık; demokratik bir idaredeyse manipülasyondur. Bu saldırıların hedefi, her zaman aynıdır: Sıradan vatandaş. Medya, kendisi hakkında konuştuğu zaman, temel problemi biçimin arkasına gizler. Felsefenin yerine teknoloji ikame ederler. Medya, haberlerin nasıl basılacağını, nasıl düzeltileceğini, nasıl kesileceğini tartışır. Tasarım, veri tabanları veya hard-disklerin kapasite problemleri hakkında konuşurlar. Onlar, kestikleri, düzelttikleri ve bastıkları haberin içeriği ile kaygı taşımazlar.”⁸⁷

Aslına bakıldığında haber, bir bilgi iletme hareketidir ve aslında bir edebiyat ve/veya bir tarih metni, yarının tarihidir. Haber, insanların hayatlarını yönetebilmek, yönlendirebilmek, konumlarını, yarınlarını belirleyebilmek, düzenleyebilmek için ihtiyaç duydukları bilgidir. Bu bilgi veya bilgiler isteğimiz dahilinde ya da haricinde bize iletilmektedir. Nasıl iletilirse iletilsin, haber hayatımızda önemli bir etkiye sahiptir. O haber hiçbir zaman tarihteki yerinden silinemez. Arşivde yerini alır ve sonsuza dek de orada kalır.

Noam Chomsky ve Edward S. Herman, *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?* isimli kitabında medyanın toplumsal anlamda nasıl belirleyici olabileceğine dair düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

“Medyanın toplumsal amacı topluma ve devlete egemen ayrıcalıklı grupların ekonomik, toplumsal ve siyasal gündemlerini halka aşmak ve bunları savunmaktır. Medya, siyasi tercihler başta olmak üzere, kültür, algılama, yaşam biçimleri, ekonomik tavırlar ve daha birçok konuda belirleyicidir.”⁸⁸

⁸⁶ Robert W. McChesney, *Medyanın Sorunu* (İstanbul : Kalkedon Yayınları, 2006), 18.

⁸⁷ Benjamin Radford, *Medya Nasıl Yanılıyor?* (İstanbul : Güncel Yayıncılık, 2004), 87.

⁸⁸ Noam Chomsky, Edward S. Herman, *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?* Çev. Berfu Akyoldaş, Tamara Han, (İstanbul: Minerva Yayınları,1999), 118

İnsanlar arasında yaşanan şiddet dolu ilişkilerden, büyük yıkımlara neden doğal afetlerden yola çıkarak şaşırtıcı ve heyecan verici yapımlar tasarlayan medya, insanları içinde buldukları gerçeklerden sıyrarak, hayallerle güçlendirmiş, bambaşka, renkli ve/veya çarpıcı dünyalara sürüklenme konusunda büyük başarılarla sahip olabilmektedir. Aslında medyanın insanlardaki gerçeklik algısını yönettiği ve bu gerçeklik algısı üzerinde yönlendirebilme gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Buna istediklerini hatırlatıp, istediklerini unutturabilme gücü de dahildir. Diğer yandan kullanılan anlatının yapısal özelliği de geçmiş bilgisinin bugün nasıl hatırlanacağını belirleyebilir. Toplumsal hafızanın oluşumuna yol açan medya, geçmişin değerlendirilmesi, geleceğin planlanması ve bugünün anlaşılması gibi konularda da kitleleri yönlendirebilir. Burada iktidar açısından kitle iletişim araçlarının önemine değinmek önemli olacaktır. “Haber ve bilginin belli bir ideoloji çerçevesinde istenilen miktarda ve şekilde verilmesi iktidarı ayakta tutar; ona kendisini ve ideolojisini yeniden üretmesi için imkân verir”.⁸⁹ Foucault’un iktidar, bilgi ve medya üçgenindeki yaklaşımı kendi içinde son derece açıklayıcıdır.

“Hiçbir bilgi kendi içinde bir iktidar formu, bir iktidar fonksiyonu ve diğer iktidar formlarına bağlı bulunan bir iletişim, kayıt, insanları toplayıp kontrol etme ve kendi sistemini yayma düzeni olmaksızın şekillenemez, varlığını devam ettiremez. Hiçbir iktidarda bilginin üretimi, düzenlenmesi, dağıtımı ve alıkonması olmaksızın uygulanamaz, gerçekleşemez.”⁹⁰ İdeolojik yeniden üretimin devamı için kitle iletişim araçları önemli bir görev üstlenmektedir. Özellikle medya bu anlamda çok güçlüdür çünkü yanlış bilinç üretme işi aile okul ve medya üçgeninde üretilmekte ve gerektiğinde yeniden üretilmektedir.⁹¹

“Yüzyıllar boyunca bilgiye ulaşmakta zorlanan birey, modern dönemde bunu kolayca yapabilmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru evrimlenen insanlık, bugün bilgi çağını yaşamaktadır. Bilgi, geçmişte olduğu

---

⁸⁹ Esra Arsan ve Savaş Çoban, *Medya ve İktidar, “İktidar’ın Medya”sı* (İstanbul: Evrensel, 2014), 27.

⁹⁰ Michel Foucault, *The Will to Truth*, (New York: Tavistock, 1980), 131. Aktaran Çoban, a.g.e., 29.

⁹¹ Arsan ve Çoban, a.g.e., 27.

biçimiyle yani, günümüzde de ‘egemenlik’ için kullanılmaktadır.”⁹² Bu noktada medyanın, iktidarın ideolojisini ve aslında bir nevi onun hegemonyasını yayan bir araç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Egemenlerin yarattığı sahte gerçeklik bize iktidar ve onun ideolojik aygıtlarından biri olan medya tarafından fark ettirmeden verilmektedir.⁹³ Bu durumda devletin ideolojik aygıtlarının insanları şekillendirebildiğini de söylemek yanlış olmayacaktır.

“Yalnızca bireylerin değil aynı zamanda toplumsal grupların, toplumsal kurumların ve kuruluşların, kısacası toplumlumuzun tamamının ve kültürün de, medyanın şekillendirici ve belirleyici etkisinden kaçabilmesi zor görülmektedir.”⁹⁴ Bu noktada özellikle savaşların medyada yer alış biçimlerinin dünyadaki politik durumların birebir yansımaları olabileceği de söylenebilir. Acaba Judith Butler’ın savaşın medyadaki yer alış biçimine ilişkin sorduğu “Hangi hayatın yasası tutulur?” sorusuna cevap verebilmek mümkün olabilir mi? Bu soruyu Bosna Savaşı özelinde yanıtlamak gerektiğinde çeşitli uluslararası kaynaklardan bir basın arşiv taraması ve ülkelerin siyasi konjoktürleri ile birlikte değerlendirmek gerekecektir. Ama öncesinde yasası tutulacak hayatın izninin de mi medya tarafından verilmesi gereklidir? Susan Sontag da *Başkalarının Acısına Bakmak* isimli kitabında bu durumu mesele edinmiş ve bu konu üzerine yazmıştır. Dünya üzerindeki birçok savaş, katliam, felaket fotoğraflandığında etkisi nedir? diye sorar ve iki önemli etkiye değinir.

Birincisi, “uyarıcı etkidir” der ve örnek olarak Bosna’yı gösteririr. Aylar süren akıl almaz vahşeti ancak fotoğrafçıların orada yaşananları dünyanın geri kalanının konforlu salonlarına soktuğunda fark edilebilmesine dikkat çeker. İkinci büyük etki ise “hissizleştirmedir” der. Savaşları televizyon/bilgisayar ekranından izleyen, felaketleri gazete sayfalarından takip eden ve bir süre sonra hiç tepki vermeyen birine dönüştüğünün altını çizer.⁹⁵

---

⁹² Filiz Aydoğan Boschele, “Bilginin Araçsallaşması ve ‘Bilgilendirici’ Olarak Medya”, *Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar*, (İstanbul: MediaCat Yayıncılık, 2014).

⁹³ Arsan ve Çoban, a.g.e., 38.

⁹⁴ Ali Arslan, “Türk Medya Elitleri: Bir Durum Tespiti”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, s: 8 (2001): 138.

⁹⁵ Susan Sontag, *Başkalarının Acısına Bakmak* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 56..

2.1.1. Televizyon

Kitle iletişim araçları, değişen ve gelişen dünyada sosyalleşmeyi sağlayabilmek açısından bir gereksinim konumundadır. Kitle iletişim araçlarından bir bütün olarak bahsedilmekle birlikte bu araçların farklı işlevlerinin olduğu bilinmektedir.

Televizyon, radyo, yazılı basın gibi kitle iletişim araçlarının her birisi farklı işlevler üstlenmektedir.⁹⁶ Görüntü ve ses birlikteliğinin yer aldığı bir kitle iletişim aracı olarak televizyon, günümüzde oldukça yaygın olarak kullanılan ve kolay elde edilebilen bir araç niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle televizyon, mesajların kitlelere kolaylıkla iletilebildiği bir kitle iletişim aracıdır.

Televizyon, geniş kitleler tarafından kullanılması sebebiyle toplumsal ve kültürel yapı üzerinde etkisini göstermektedir.⁹⁷ Tarihsel olarak, kitle iletişim araçlarının en yenisi ve en güçlüsü 1952’de siyah-beyaz olarak başlayıp, daha sonra renkli yayına geçen televizyondur. “Televizyon, belki de o güne dek hayal bile edilemeyecek denli bir etkileşim ağı kurarken, “kültür” olgusunu da direkt olarak etkilemiş ve popüler kültür diye adlandırdığımız kültür egemenliğini yavaş yavaş ilan etmeye başlamıştır.”⁹⁸ Bir kitle iletişim aracı olarak televizyondan bahsedilirken bu niteliklerin göz önünde bulundurulmasında önemlidir.

Kitle iletişim aracı olarak televizyonun etkileri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.⁹⁹

- Televizyon öncelikli olarak haber verme ve eğlendirme işlevine sahiptir.
- Hareket, renk ve sesi bir arada içermesi sebebiyle insanların ilgisini çok yönlü olarak çekmektedir.
- İnsanları eğitmede etkisini göstermektedir.

---

⁹⁶ Ersoy Soydan ve Nuray Alpaslan, “Medyanın doğal afetlerdeki işlevi,” **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 7(2014): 53-64.

⁹⁷ Selçuk Kırtepe, “Sosyokültürel değişim ve kitle iletişim araçları,” **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2**, s. 2(2014): 237-256.

⁹⁸ Özlem Güllüoğlu, “Bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun popüler kültür ürünlerini benimsetme ve yayma işlevi üzerine değerlendirme,” **Global Media Journal 2**, s.4 (2012): 64-86.

⁹⁹ Güven Büyükbaykal, “Televizyonun çocuklar üzerindeki etkileri,” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, s.28(2007): 31-44.

- Farklı amaçlar için geniş kitlelere yönelik olarak mesaj iletme görevini yerine getirmektedir.
- Siyaset, bilim, eğitim, din, spor gibi pek çok farklı konuya ilişkin bilgi aktarır.
- Ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel açılardan toplumda varlığını hissettirmektedir.
- Televizyona fazla vakit ayrılması sebebiyle bireyin çevresine karşı ilgi düzeyi azalabilmektedir.
- Özellikle çocuklar açısından zihinsel ve duygusal gelişime olumsuz yönde tesir edebilir.

Yukarıda sıralanan maddelerden anlaşılacağı üzere televizyonun insan hayatında olumlu ve olumsuz içeriğe sahip etkileri bulunmaktadır. Televizyonun olumsuz yöndeki etkilerinin ortadan kaldırılması için bilinçli bir şekilde kullanılması önemlidir. Teknolojide yaşanan gelişmelerin televizyonla ilgili süreçlere yansması ile birlikte televizyonun toplumsal olaylarda üstlendiği roller de gelişim göstermiştir. Yeni medya içeriğinin gereği olarak televizyon sürekli ve yeniden üretim açısından kaydettiği ilerleme ile birlikte insanlar üzerindeki etkilerini genişletmeye başlamıştır.¹⁰⁰ Televizyonun kitle iletişim aracı olarak etkileri değerlendirilirken bu dinamik yapının göz önünde bulundurulması önemlidir. Televizyon “mainstream-ana akım” etkisi ile, izleyenleri ona atfedilen önemden çok daha fazla etkilemekte, kültürel şekillenme sürecinde belirleyici rol oynamaktadır.¹⁰¹

Dolayısıyla kullanılan dilin, görüntünün, haberin veriliş şekli, kısacası medya aracılığıyla üretilen bilgilerin niteliği ve biçimi; geçmiş ve gelecek hakkında bilgi üretilmesinde başvurulan birinci kaynaklardan biri olması, medyanın hafızanın inşasındaki önemini gösterir.

---

¹⁰⁰ Ergin Şafak Dikmen, “Türkiye’de televizyon yayıncılığının dönüşümü: sosyal tv yayıncılığı,” **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi** 5, s.1(2017): 425-448.

¹⁰¹ Gülden Treske, *Medya Okuryazarlığı*, Der. Melda Cinman Şimşek-Nurçay Türkoğlu, (İstanbul: Pales, 2016), 33.

2.1.2. Yeni Medya ve Yeni Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya

“Yeni medya geleneksel iletişim araçlarından çok daha farklıdır. İnternet, sayısal televizyon, VCD, DVD, GSM, WAP, GPRS, CD, Blu-Ray teknolojisi, mobil sistemler ve benzeri sayısal teknolojilerin tümüne verilen genel bir isimdir.”¹⁰²

“Yeni medya kapsamlı olduğu kadar, komplike bir yapıya da sahiptir. İçinde yaşadığımız dünyayı kökünden değiştiren yeni medyanın üç ana özelliği bulunmaktadır. Richard Rogers’ın ortaya koymuş olduğu bu üç ana özelliği şu şekilde sıralamak mümkündür.”¹⁰³

Etkileşim (*Interaction*): İletişim sürecinde etkileşimin varlığına gerek duyulmaktadır. Bu sayede hem alıcı hemde verici birbirinden etkilenmektedir.

Kitlesizleştirme (*Demassication*): Büyük bir kullanıcı grubu içinde her bireyle özel mesaj değişimi yapılabilmesini sağlayacak kadar kitlesizleştirici olabilmektedir. Bu sayede herkese farklı mesajlar gönderilebilmektedir.

Eşzamansızlık (*Asekron*): Yeni iletişim teknolojileri bireye istediği zamanda mesaj gönderme veya alma imkânını sağlamaktadır. Aynı andalık gerekliliğini ortadan kaldırır.

“Sosyal medya, bilginin, farklı bakışların/düşüncelerin ve deneyimlerin kamu oluşumlu web sitelerince paylaşımına olanak sağlayan ve internet dünyasını hızla hayatımıza yerleştiren bir uygulama alanıdır.”¹⁰⁴

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kullanıcının kendisinin içerik oluşturmasına olanak tanıyan yapısı, sosyal medyanın temel ayırt edici yönünü oluşturmaktadır.

Sosyal medya, en basit ifadeyle internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrimiçi iletişim kurmalarına olanak veren, içerik paylaşımı ve kişisel yorumlar gibi aktivitelere dayalı sosyal ağ siteleri olarak tanımlanabilir. İnternet kullanım

---

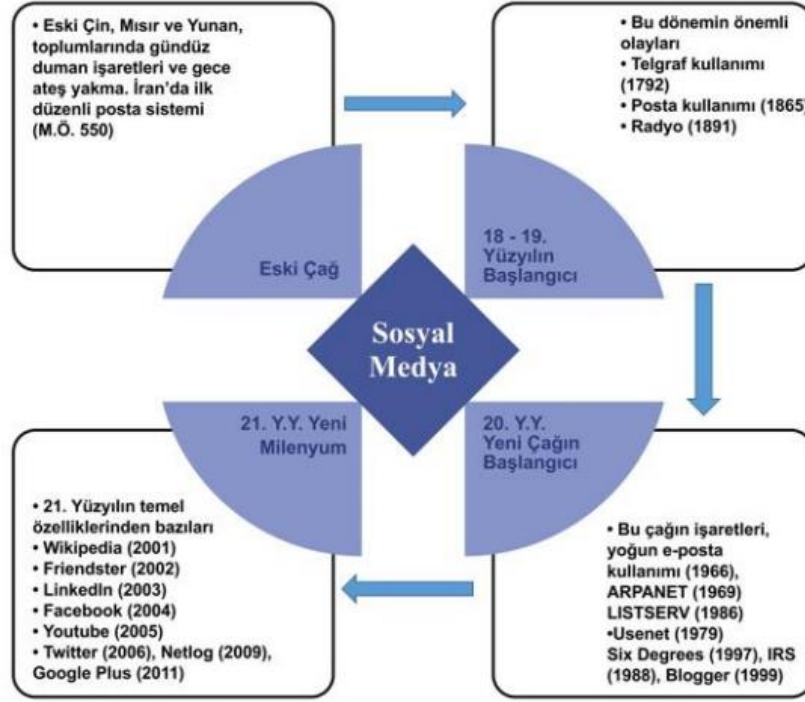
¹⁰² Filiz Aydoğan Boschele, Ali Murat Kınık, “Alternatif Medya Olarak Yeni Medya” *Medyadan Yansyanlar*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013), 217.

¹⁰³ Aydoğan Boschele ve Kınık, a.g.e., 217.

¹⁰⁴ Başak Solmaz, Gökhan Tekin, Züleyha Herzem ve Muhammed Demir, “İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama,” *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 7, s.4(2013): 23-32.

oranının tüm dünyada artış göstermesiyle birlikte sosyal medyanın insan hayatında yer edinmeye başlaması, bu tanımın çıkış noktası olarak görünmektedir.

Tablo 2. Sosyal Medyanın Tarihi Gelişimi

Kaynak:, Veysel Çakmak. İletişim Kaygısının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Olan Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Örnek Olay İncelemesi ¹⁰⁵

Tablo 2’de yer alan verilere göre sosyal medya insan hayatında eski dönemlerden beri vardır. Ancak bugünkü içeriğiyle sosyal medyanın insan hayatındaki yer edinmesi, yirmi birinci yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Twitter, Facebook, Youtube, Instagram gibi sosyal ağların insan hayatına girmesiyle birlikte sosyal medya adeta hayatın adeta vazgeçilemez bir parçası haline gelmiştir.

¹⁰⁵ Veysel Çakmak, “İletişim Kaygısının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Olan Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Örnek Olay İncelemesi” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014), 57.

Sosyal medyanın sahip olduğu başlıca özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir.¹⁰⁶

- Geniş bir kitleye erişim olanağı tanır.
- Bireyin kendisinin içerik oluşturmaya fırsat verir.
- Düşük maliyetle ve kolayca erişilebilir bir yapıdadır.
- Kullanımı oldukça kolaydır.
- Bağlantılılık özelliği vardır. Yani diğer ağlarla kolayca bağlantı kurulmasını sağlar.
- Yenilikçi bir medya türüdür.
- Kalıcılıktan uzaktır. Sosyal medyada yer alan içerikler kolayca düzenlenebilir ya da değiştirilebilir.

Değinen özellikler sosyal medyanın başlıca özellikleri olarak ifade edilmektedir. Sosyal medyanın insanlar tarafından neden yoğun bir şekilde kullanıldığı ve insan hayatının değişmez bir parçası haline geldiğinin açıklanmasında bu özellikler yardımcı roller üstlenmektedir. Sosyal medyanın toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılmasında geleneksel medya ile karşılaştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda ulaşılan veriler Tablo 3’de gösterildiği gibidir.

Tablo 3. Sosyal Medya ve Geleneksel Medyanın Karşılaştırılması

Sosyal Medya	Geleneksel Medya
Çift yönlü iletişim	Tek yönlü iletişim
Açık sistem	Kapalı Sistem
Şeffaf	Opak
Kullanıcıyla ilgilidir	Medyayla ilgilidir
Kullanıcı içeriği üretir	Profesyonel içerik üretilir
Aktif katılım	Pasif katılım
Ücretsizdir	Ücretlidir
Dil resmi değildir	Dil resmidir
İletişim yapılandırılmamıştır	İletişim kontrol edilir
Toplumsal karar alma hakimdir	Ekonomiye dayalı karar alınır

Kaynak: Erdem Taşdemir, Bütünleşik pazarlama iletişimi temelinde sosyal medya. *E-Journal of New World Sciences Academy*, (2011). 6 (3). 645-665

¹⁰⁶ Beril Akıncı Vural ve Mikail Bat, “Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya,” **Yaşar Üniversitesi Dergisi** 20 s.5(2010): 3348-3382.

Tablo 3’de yer alan bilgilere göre sosyal medya, geleneksel medyaya göre daha şeffaf olması, aktif katılım fırsatı tanıma, ücretsiz olması, çift yönlü iletişim içermesi, resmi dilden uzak olması, açık bir sistem niteliği taşıması gibi özellikleri sebebiyle kullanıcılar tarafından daha yoğun bir biçimde tercih edilmektedir.

“Gelişen iletişim teknolojileriyle gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen sosyal medya, sosyalleşme süreçlerinde ve dolayısıyla gündelik yaşam pratiklerinde de bir dönüşümü başlatmıştır.”¹⁰⁷ “Sosyal medyanın topluma olan etki biçiminin ve düzeyinin anlaşılması bakımından burada yer verilen ifadeler oldukça önemlidir. Sosyal medyanın toplum üzerindeki etkileri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.”¹⁰⁸

- Sosyal medya, demokratikleşme için temel bir araçtır.
- Toplumda çift yönlü iletişimin gelişimine katkıda bulunmaktadır.
- Teknolojinin bireyler ve toplum tarafından etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.
- Gündem belirlemektedir ve insanların konuşacağı konuların şekillenmesini sağlar.
- Kamuoyu oluşturmada etkilidir.
- Anlık bilgi paylaşımını mümkün kılmaktadır.
- Geleneksel medya araçlarına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır.
- Ekonomi, politika, spor ve daha pek çok alanda gündemle ilgili gelişmeleri belirler.
- Etkili bir pazarlama aracı konumundadır.
- Seçim dönemi gibi örneklerde geniş kitlelere erişilmesinde temel yardımcı konumundadır.

---

¹⁰⁷ Ece Ünür, “Geleneksel medyanın sosyal medyayı nasıl kullandığına ilişkin bir inceleme,” **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi** 20, s.1 (2016): 153-170.

¹⁰⁸ Nedret Çağlar ve Hasan Asıgbulmuş, “X ve Y kuşaklarının siyasal davranışında sosyal medyanın etkisi,” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 4, 29 (2017): 85-112.

Görüldüğü üzere yeni medya ve aslında sayesinde sosyal medya, insan hayatını hemen her açıdan etkileyen bir yapıdadır. Her geçen gün daha fazla faydalanılan bir araç olarak sosyal medyanın bu etkileri geniş kitlelere erişim olması sebebiyle oldukça önemlidir.

2.1.3. Basın

Kelime anlamı olarak basın, “gazete, dergi gibi belirli zamanda çıkan yazılı yayınların bütünü” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018). Türk Dil Kurumu tarafından yapılan bu tanımda yazılı basına dikkat çekilmiş olmakla birlikte basının görsel basın özelinde değerlendirilebileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Basın, haber değeri içeren bilgilerin duyurulması, taşınması, saklanması ve aktarılması gibi işlemlerin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı günümüz koşullarında basının sahip olduğu etkinin düzeyi, geçmiş dönemlere oranla çok daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır.¹⁰⁹

“Dünyada kitle iletişim araçlarının etkili olarak kullanılması basın ile başlamıştır. Daha sonra 1930’larda 1950’lere kadar radyonun etkili bir elektronik iletişim aracı olduğu görülmüştür. Kitle iletişimi, uygarlığımızın oldukça yeni bir olgusudur. Bu sebeple modern iletişimi yazılı basının gelişmesi ve okumanın bireyselleşmesiyle başlatmak mümkündür.”¹¹⁰

Modern iletişimin başlangıcında temel etken olması sebebiyle basının önemli görevler üstlenmesi söz konusu olmuştur. Sahip olduğu işlevler bakımından değerlendirildiğinde aslında basın, kamu iradesinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle basının toplum üzerinde büyük etkileri olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

---

¹⁰⁹ Faruk Uğurlu, “Kitle iletişim aracı olarak fotoğrafın basında işlevi” **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 2**, s. 2(2002): 133-141.

¹¹⁰ Bekir Kocadaş, “Kitle iletişim araçları eğitim ilişkisi.” **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 4**, s.2 (2004): 129-135.

Basının kamu iradesi oluşması işlevinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi noktasında basın ve iletişim özgürlüğünün olduğu bir yapının varlığı ise şarttır.¹¹¹ Günümüzde, görsel ve dijital medyanın yükselişine karşın, etkinliğini hala sürdüren en önemli kitle iletişim araçlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Gazetenin, gelecek kuşaklar için “belge” niteliği taşıması, gelecekteki “geçmiş” şimdi inşa edişi, işlevinin önemini göstermektedir. Aslında, gazeteci tarihin ilk taslağını yazar söylemini destekleyerek, geleceğe tarih yazacak olanlara da belge niteliğinde ürünler bırakır. Güncel sosyo-politik olayların ele alınış biçimini belirleyerek, şimdi içinden geleceği betimler. Bu bağlamda haberin “anlatı” biçiminin tarih yazımı anlamında ana kaynaklardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Hafıza ve medya konularındaki çalışmalarıyla öne çıkan gazeteci, Prof. Dr. Barbie Zelizer’in de ifade ettiği üzere, güncel gerçekliğin ana inşacılarından biri olan gazete aslında gelecekte yazılacak geçmiş bilgisi için de otorite niteliğindedir.¹¹² “Özellikle geçmişin inşası öyküleme, belgeleme ve yorumlama yoluyla gerçekleşen toplumsal inşanın bir ürünü olarak varlık kazanır.”¹¹³

Burada “hafızanın somut bir varoluşu olmadığını, süreksiz bir anlatılma eylemine bağlı olduğunu, her zaman anlatıyla ilişkilendirildiğini ve geçmiş yaşanmışlıklarla kaydolunduğunu”¹¹⁴ söylemek yerinde olacaktır.

Geçmiş, anlatı aracılığıyla yazılı hale getirilirse tarihsel ve kültürel hafızada yerini bulmuş olur. Kuşaklar arasında dolaylı yollardan aktarımı ise sosyal hafızayı canlandırır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla geçmiş hem öykülenmiş olur hem de belgelenir. Kolektif hafızanın “görsel, işitsel ve semantik” bir kodlama aracılığıyla yapılandırıldığı düşünüldüğünde yazılı ve görsel basının, hafıza inşasındaki önemi kavranabilir.¹¹⁵

---

¹¹¹ Fatih Keskin ve Ayça Sümeyra Oruç, “Kamusal irade oluşumu bağlamında basın ve iletişim özgürlüğü,” **Ankara Barosu Dergisi** 2, (2016): 197-226.

¹¹² Gökçe Başaran İnce, “Medya ve Toplumsal Hafıza”, **“Kültür ve İletişim”** s.: 9-29 (2009):13.

¹¹³ Sancar, a.g.e., 43.

¹¹⁴ Myrian Sepulveda Santos, “Memory and Narrative in Social Theory”, **“Time and Society”**, 163 (2001):10.

¹¹⁵ Connerton, a.g.e., 50.

Çalışmanın ana yöntemi olan tarihi ya da geçmiş olayları bugünü daha iyi anlamak amacıyla kullanmak, kolektif hafıza anlamında gazeteciliğin de kullandığı bir yöntemdir.

2.2. Medyada Savaş

Kitle iletişimi sayesinde bugün felaketler, savaşlar vb. gibi başka ülkelerde meydana gelen olayların seyircisi olabiliyoruz. Hatta gelişen teknoloji ile bu olayların canlı yayın seyircisi bile olmak mümkün.

“Başka bir ülkede meydana gelen felaketlerin seyircisi olmak, gazeteciler diye bilinen profesyonel, uzman turistlerin bir buçuk asrı aşkın sürelik maceralarında gittikçe katlanan birikimleriyle doğrudan ilintili olan, esaslı modern bir deneyimdir. Öyle ki artık savaşlar hepimizin oturma odasında sükûnet içerisinde seyredilip dinlenen görüntü ve seslere dönüşmüştür.”¹¹⁶

Aslında burada her türlü sefaletin ve acının neredeyse her gün hayatımızda yer alıyor olması bu durumlara vereceğimiz tepkileri de farklılaştırmıştır. Neredeyse güncel bir bilgi olacak kadar basite indirgemıştır. Savaşın yol açtığı ıstıraplarla ilgili durmadan artmakta olan bilgi akışına ise nasıl tepki verileceğinin sorunsalı yüzyıllar öncesinde ele alınan bir konu olduğunu Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin ilk başkanı Gustave Moynier'in şu sözlerinden anlıyoruz.

“Her gün dünyanın dört bir köşesinde olup bitenleri biliyoruz artık. Gazetecilerin istisnasız her gün geçtikleri haberlerde anlatılanlar savaş meydanlarında çekilen acıları, olduğu gibi (gazete) okurlarının gözlerinin önüne getirmekte, kurbanlarının çığlıklarını kulağımızda çınlatmaktadır. Zaten Kızıl Haç'ın da kurulma amacı bu acıları bir nebze olsun dindirebilme idi. Bugün bu felaketler ve acıların farkında olmak o her gün birçok farklı kanalda gördüğümüz fotoğraflarla olamamaktadır. Çünkü burada görülen artık kurgusal bir farkındalıktır.”¹¹⁷

---

¹¹⁶ Sontag, *Başkalarının Acısına Bakmak*, a.g.e., 17.

¹¹⁷ A.g.e., 18.

“Acı görüntüleri öncelikle kameraların kaydettiği biçimiyle bize aktarılır, çok sayıda insan tarafından izlenir ve hiç de uzun olmayan bir zaman dilimi sonunda gözlerimizin önünden çekilir.”¹¹⁸

Sontag, burada kesintisiz görüntü bombardımanından bahsedebiliriz diye devam eder ve fakat iş hatırlamaya geldiğinde bu görüntülerin yine ve yeniden gözümüzün önüne gelmesi gerekmektedir der. Bu bilgi bombardımanı içinde bulunduğumuz zamanda gerek insan hafızasında iz bırakma gerekse daha derinden can acıtma anlamında fotoğraf aslında en hızlı yoldur. Bu noktada Sontag’ın tanımına istinaden iki önemli konunun altını çizmek gerekebilir.

Birincisi, kesintisiz bir görüntü bombardımanı içindeki günümüz ve gerçekten şok etkisi yaratacak nitelikte gerçeği olduğu gibi yansıtabilen fotoğraflar. Bu, günümüz görüntü akışı içerisinde bir görüntü gidip diğeri gelirken kolay ve çabuk yitirilen anlamkar olması ve gerçeği gösterecek cesurlukta fotoğrafların egemen güçler tarafından engellenmemesi ile ancak gerçekleşebilmektedir. Nitekim 1992’de Bosna’nın kuzeyinde kurulmuş olan Sırp ölüm kampı Omarska’daki¹¹⁹ bir deri bir kemik kalmış Bosnalı esirlerin fotoğrafları¹²⁰ ve yine benzeri bir durum olan 1945’te Nazi ölüm kamplarında çekilen fotoğrafları akıllara getirmemesi kaçınılmazdır. “Bazı fotoğrafları iyi bilmek, bizim şimdiki zaman ile yakın geçmişe dair duygularımızın şekillenmesinde önemli bir rol oynar.”¹²¹

Herkesin bildiği, hafızasında yer alan fotoğraflar ve hikayeleri bir sonraki neslin de hafızasına aktarılabilirdiği takdirde kolektif bağlamda bir eğitim olacaktır ki bu durumda kendi içinde kolektif hafıza oluşumu sağlanacaktır.

Susan Sontag, bu bağlamda kolektif hafızanın hatırlatıcı değil koşullandırıcı olduğunu savunur. Bunu da hafızalara yer etmiş belli fotoğrafları poster olmaya uygun fotoğraflar olarak tanımlayarak ses yankılarının görsel karşılıkları olduğunu söyler. Onlar sayesinde, en az posta pulları kadar etkili bir

---

¹¹⁸ A.g.e., 19.

¹¹⁹ Omarska, Bosna-Hersek’in kuzey batısındaki Prijedor şehrinde savaş sırasında (1992-1995) Sırp askerleri tarafında oluşturulan en büyük toplama kamplarından biridir. Kampta 3.500’den fazla sivil esir tutulmuş, 700 kişi hayatını kaybetmiştir.

¹²⁰ Bkz. Ek1

¹²¹ A.g.e., 90.

hatıra olarak, önemli tarihsel anları yad ederiz diye tanımlar. Halbuki burada asıl önemli olan, hafızalara yer etmiş olan görsellerin kapitalist dünya içerisinde birer tüketim metası olarak değerlendirilmesidir. Kolektif hafızanın Halbwachs'ın tanımlarından ele alarak medyanın, kitle iletişim araçlarının bu bağlamdaki güçleri ile o fotoğrafları ilgili olayların zaman ve mekanla ilişkilendirdiğimizde kolektif eğitimin bir sonucu olarak oluştuğunu söylemek gerekecektir. Zira burada bir cehenemi göstermek, elbette ki, o insanlara içlerinde buldukları cehenemden nasıl çekip çıkarılabileceği konusunda bir şey anlatmayacaktır. Yine de başkalarıyla paylaştığımız bu dünyada, bazı insanların kötücüllüğü ve sapkın yanlarının ne denli ıstıraplara yol açtığını bilmesi ve bu konuda düşünebilmesi veya varolan düşüncelerini derinleştirilmesi, derinleştirilme fırsatı sunabilmesi hâlâ olumludur.

“Ahlaksızca davranışlarla her karşılaşıldığında sürekli serseme dönen, insanların başka insanlara karşı nasıl dehşet verici derecede zalimleşebileceğinin fiili kanıtlarıyla her yüz yüze gelişinde hayal kırıklığına uğramaya (hatta, gördüklerinden kuşku duymaya) devam eden birisi, ahlaki ya da psikolojik açıdan yetişkinliğe varmış değildir.”¹²²

“Çünkü hatırlamak etik bir edimdir, kendi başına ve kendisi olarak etik değeri vardır. Hafıza ise acı verici olsa da ölümlerle kurabileceğimiz tek bağıdır. Dolayısı ile hatırlamanın etik bir edim olduğu inancı, öleceğini bilen, normal koşullarda bizden önce ölenlere yas tutan insanlar olarak doğamızın derinlerine kök salmıştır.”¹²³

Bugün, ceplerimize giren küçük ekranlar aracılığı ile sürekli olarak uyarılan ve dünyanın dört bir yanındaki kısa haber ve görüntüler içerisinde rahatlıkla dolaşılabilen bir dönem. Bize gösterildiği kadarıyla bilgi sahibi olmak ve yine bize hatırlatıldığı ölçüde hatırlamak ve anmak özellikle savaş dönemleri ve sonrasında politikanın hegemonyası altındadır. Bu noktada, kitle iletişim araçlarının hafızanın kuruluşu açısından işlevlerini incelemek adeta bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır. Sadece geçmiş değil şimdi ile kurulan ilişkinin niteliğini anlamak ve geleceğe taşınabilmesi anlamında da önemli bir göreve sahiptir. Çarpıcı haksızlıkların, insanların dünyanın her yerinde birbirlerine

---

¹²² A.g.e.,114.

¹²³ A.g.e.,115.

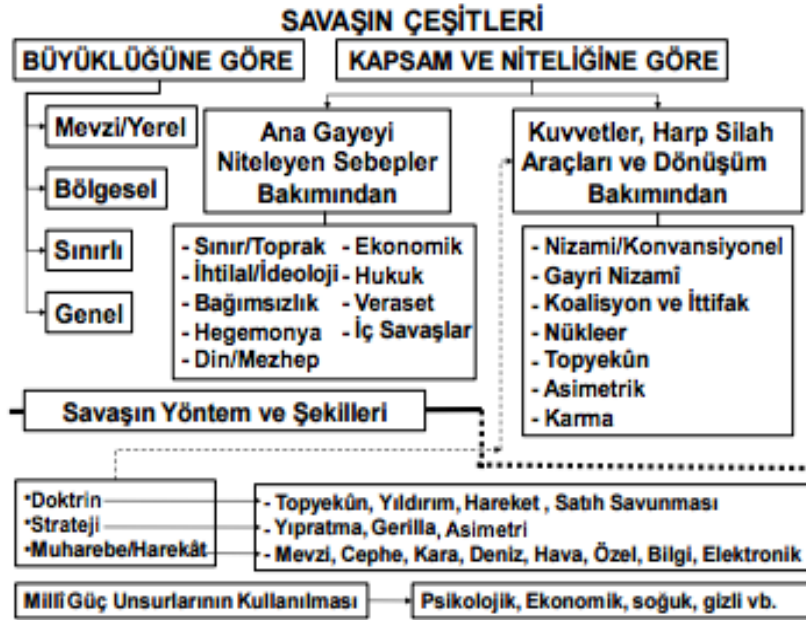
korkunç şeyler yapıyor olduklarını unutmada bir şeyler yapılabileceğinin de sonraki nesillerde nasıl çözümlenebileceği anlamında hatırlanabilmesinde, her türlü kitle iletişim aracının rolü ve önemi çok büyüktür.

2.2.1. Savaşın Basında İşleniş Biçimi

Tarih boyunca savaş insan hayatında yer almıştır ve bugüne gelene kadar savaşların içeriği ve yöntemi gelişmiştir. Savaşın dinamik bir kavram olması anlamına gelen bu husus aynı zamanda savaşın hangi amaçla kullanıldığı konusunda etkili olmuştur.

Savaşların yapılma amaçları, aynı zamanda savaşın basında yer alış biçimini etkileyen bir faktör niteliği taşıması sebebiyle önemlidir. Savaşın basında yer alma biçimi konusunda savaşların çeşidi belirleyicilerden birisi konumundadır. Savaş çeşitlerinin kapsamı aşağıdaki şekilde gösterildiği gibidir.

Tablo 4. Savaşın Çeşitleri

Kaynak: Alı Bilgin Varlık, Savaşı tanımlamak: terminolojik bir yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2), (2013). 114-129.

Yukarıdaki Tablo 4’de yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere savaşlar büyüklüğüne göre sınıflandırılabilir gibi kapsam ve niteliğine göre

sınıflandırılmaya müsaittir. Savaşlarda kullanılan yöntemler, savaşın çeşitleri bakımından göz önünde bulundurulmalıdır ve savaşın basında yer almasını etkileyen bir yapıdadır. Bunlara ek olarak savaşla birlikte ortaya çıkan etkiler, savaşın basında yer alma biçimini etkilemektedir. Savaşın basında yer alışı biçimi konusunda mesleki değerlerin ve etiğin ihlal edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu kapsamda en sık karşılaşılan örnek basın tarafından kullanılan dille ilgilidir. Savaş durumunda basının mesafelilik ilkesini bir kenara bırakarak hareket etmesi, savaşın basında yer alışı biçimi konusunda karşılaşılan örneklerden birisidir.¹²⁴ Yaşanan savaşlara ya da olaylara karşı duyarsız kalınması savaşların basında yer alışı biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Basının savaşları farklı şekillerde ve farklı ilkeler eşliğinde ele alabileceğini göstermesi bakımından değinilen bu örnekler önemlidir. Savaş dönemlerindeki taraflar arasında uluslararası örgütler, Birleşmiş Milletler kuruluşları, bazı hükümetlerin temsilcileri, hükümet dışı kuruluşların yanında basının varlığı söz konusudur.¹²⁵ Savaş dönemlerindeki ulusal ve uluslararası diğer aktörlerden farklı olarak basın, toplumlar açısından bilgilendirici bir konuma sahiptir. Bu nedenle savaşların basında yer alışı biçimi son derece önemli bir konu halini almaktadır. Basına savaşların yansımaları konusunda savaşın tarafları ile basın arasındaki ilişkiler belirleyici bir etkidir. Bu süreçte savaşın tarafları basın organlarından gizlilik konusunda anlayış beklemekte iken basın organları ise haber alma özgürlüğünü kullanmayı istemektedir.¹²⁶ Farklı beklentiler sebebiyle basının savaşa yer verme biçimi değişkenlik gösterebilir. Tarafların beklentilerinin karşılanma düzeyi, bu süreçte ulaşılabilecek olan sonuç açısından başlıca faktör konumundadır. Savaşın basında yer almasına ilişkin değinilmesi gereken konulardan birisi de basına uygulanan sansürdür. Savaş dönemlerinde basına uygulanan sansürle birlikte basın özgürlüğü tamamen ortadan kalkmakta, savaşla ilgili haberler eksik ya da farklı biçimde

---

¹²⁴ A. Fulya Şen, "Medyanın Savaş Söylemleri. Barış Gazeteciliği Perspektifinden Ana Akım ve Alternatif Haber Medyasında Suriye Sorunu," **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi** 8, s. 1(2013):164-175.

¹²⁵ Şeyda Güdek, "20.yüzyılı aşırılaştıran ve aşırılan savaş algısı-pratiği," **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm** 2, s.2(2017): 79-103.

¹²⁶Haldun Yalçınkaya, "Savaşlarda asker-medya ilişkilerinin geldiği son aşama: iştirilmiş gazetecilik" **Uluslararası İlişkiler Dergisi** 5, 19(2008): 29-56.

topluma sunulmaktadır. Savaşın medyada yer alış biçimine ilişkin sansür uygulamaları, toplumun yanlış şekilde yönlendirilmesi şeklinde etkisini göstermektedir. Çatışma içeren olayların varlığı sebebiyle basının savaşa yer vermesi konusunda kullandığı dile dikkat etmesinde fayda vardır.

Bu noktada kelime seçimine özen gösterilirken kullanılan sıfatların seçimi de ayrıca önemli bir yere sahiptir.¹²⁷ Basının savaşa yer vermesi kapsamında temel görevinin yaşanan olayları kamuoyuna duyurma amacına hizmet ettiğini göz ardı etmemesi gereklidir. Aksi takdirde basın, savaşla ilgili yanlış yönlendirmelerin içinde yer alabilecektir. “Savaş dönemlerinde kilit rol oynayan araç olan basın siyasi ve toplumsal yaşamı şekillendirme etkisine sahiptir.”¹²⁸ Bu nedenle basın, savaşın ele alınış biçimi konusunda hassasiyet göstermesi beklenmektedir. Toplumsal hassasiyetin gözetilmesi suretiyle gerginlik ortamının yükselmesine olanak tanınmaması, basının savaşı ele alış gereğince dikkat edilmesi gereken temel nokta olarak görünmektedir. Burada Şerif Turgut’la savaşı bilfiil yaşayan bir gazeteci olarak Bosna Savaşı ile ilgili Mayıs 2017’de yapılan birebir görüşmede savaş haberciliği ile ilgili söylemlerinden ilk anladığımız savaşta ve barışta haberciliğin çok farklı olduğudur. Tarafların savaşta daha fazla kontrole sahip olmak istediklerini ancak bugünün savaşlarında yaşanan medya manipülasyonlarına bakılınca, geçmişe göre direncin daha da azaldığı, manipülasyonların arttığına tanık olduğumuzu söylemek mümkündür. Medyanın hatırlatma etkisi üzerine ilişkin yaklaşımlarında Turgut şöyle devam etmektedir:

“Normal habercilikte ‘unutturma’ diye birşey söz konusu değildir, ama ‘hatırlatma’ vardır. O gün yaşanan önemli olayların üzerine gitme, sonrasında haberle ilgili bağlamda geçmişi hatırlatma yapılır. Haber hafızası, tarihsel süreçle takip edilir. Bunu normal habercilik dışı yaptırmaya çalışan siyasi, askeri ve ekonomik güç odakları da her daim mevcuttur. Sansür ve otosansür de işte orada devreye girer. Geleneksel medya ya devletlerin kontrolünde ya da özel şirketlere aittir. Özeldede daha bağımsız olunacağı düşünülse de kâr amacı güttüğü için yönlendirilmeye de çoğu zaman açıktır maalesef. Günümüz dünyasında, gelişmemiş ülkelerde baskıyla, gelişmişlerinde de lobiler üzerinden önemli konularda

---

¹²⁷Metin Ersoy, (2014). “Türk basınında savaş-barış gazeteciliği: düşürülen jet uçakları,” **International Conference on Communication, Media, Technology and Design**, 24-26 Nisan, 347-355.

¹²⁸ Şen, a.g.e., 164-175.

yönlendirme yapıldığını artık açıkça görür olduk. Bazı haberler az görülüp geçiştirilirken, bazılarında daha geniş ve uzun süreli yayınlar yapılarak toplumsal belleklere işleniyor. Yalnız, artık yadsınamayan sosyal medya etkisi de bazen bu tür haberler üzerinde doğrulatma zorunluluğu da oluşturabiliyor.”¹²⁹

---

¹²⁹ Şerif Turgut ile Mayıs 2017’de tarihinde e-posta üzerinden yapılan görüşme.

3. BÖLÜM: 1992-1995 YILLARI ARASINDA BOSNA-HERSEK SAVAŞI

*“Turnusol kağıdı
gibidir savaş...
İnsanın içindeki iyiyi, kötüyü
daha bir ivedilikle ve de tüm
çıplaklığıyla ortaya çıkarverir.”*

1989’da Berlin Duvarı yıkılıp Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte Yugoslavya dağılma sürecine girmiş, Bosna Hersek’te iç savaş başlamış ve bu savaş beraberinde Balkanlarda büyük bir yıkıma neden olmuştur.

Bosna Savaşı, 6 Nisan 1992’de başlayıp 14 Aralık 1995’te imzalanan Dayton Anlaşması ile birlikte sonlanmıştır.¹³⁰ Ve Balkanlar yeni bir haritaya sahip olmuştur.

İlk olarak ülkenin parçalanmasına neden olan siyasi, ekonomik, sosyal faktörlere bakıldığında, “Yugoslavya içerisindeki cumhuriyetler arası iktisadi gelişmişlik farkı, ülkede ekonominin kötüye gidişi, yüksek enflasyon oranı, dış bütçe açığı, artan işsizlik ve ekonominin kötü durumuna bağlı olarak Yugoslav halklarında ortaya çıkan hoşnutsuzlukların dağılmaya neden olan faktörler”¹³¹ olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Asıl bu faktörlerin yanısıra Yugoslavya’yı oluşturan farklı cumhuriyetlerde ve özerk bölgelerde oluşan milliyetçi akımların etkilerinin altını çizmek gerekecektir. Yükselen bu milliyetçi etkilerle Yugoslavya’dan ilk ayrılan Slovenya olur.¹³² Hırvatistan, 25 Haziran 1991’de Yugoslavya’dan ayrılıp, 8 Ekim 1991 yılında Franjo Tuđman liderliğinde bağımsızlık kararı alır. Bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan’ın bağımsızlığını kabul etmeyen Sırbistan buradaki Sırp nüfusunu ayaklandırarak Hırvatistan’ı işgal eder. Ancak Avrupalı devletlerin desteği ile Hırvatistan tekrar kontrolü sağlar. 1 Mart 1992 tarihinde Bosna Hersek, Yugoslavya’dan ayrılarak bağımsızlığını

¹³⁰ Ömer Gedik ve İsmail Köküarı, 14 Aralık 1995 “Dayton Anlaşması ile oluşturulan hükümet biçiminin Bosna pratiğindeki sorunları ve çözüm önerileri”, *EÜHFD* **18**, s.1-2(2014): 25-61.

¹³¹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, Çev: Zehra Savan ve Hatice Uğur (İstanbul: KüreYayımları, 2015), s.431

¹³² Şerafettin Canda, *Bosna Savaşı (1992-1995) ve Barış*, Color Ofset 2013, 3.

ilan eder. Bağımsızlık ilanı sonrasında Sırp Ordusu Saraybosna'yı 6 Nisan 1992 tarihinde kuşatmaya alır, böylece Bosna Hersek Savaşı başlar.

Bosna Savaşı öncesinde Yugoslavya topraklarında 2008 yılı itibariyle 7 yeni devlet ortaya çıkmıştır. Savaş öncesi ve sonrası bölgedeki haritalar aşağıda belirtildiği gibidir.

Tablo 5. Savaş Öncesi Bölgedeki Harita (1989) ve Savaş Sonrası Bölgedeki Harita (2008)¹³³

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2015/12/en-uzun-sureli-askeri-kusatma.html>

Tablo 5’de yer alan haritalar Yugoslavya’nın dağılması ile birlikte oluşan durumu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan’ın ardından en fazla toprağa sahip ülke olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bosna Savaşı’nı iç savaş olarak değerlendiren kaynaklar olmasına karşın savaşın iç savaş unsurlarını içeren milletlerarası bir savaş olarak nitelendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Boşnakların yanı sıra Sırp ve Hırvat Orduları, bu savaşa taraf olmuşlardır. Savaşla birlikte Bosna Hersek, Sırp güçlerinin işgaline maruz kalmıştır.¹³⁴ Savaşın seyri açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, Bosna Savaşı üç farklı aşamada değerlendirilebilir: “İlk aşama Boşnak ve Hırvat koalisyonunun 1992 ve 1993 yıllarında Sırlara karşı yürüttükleri savaştır, ikinci aşama, 1993 ve 1994 yıllarında devam eden Boşnak-Hırvat savaşı olarak görülmektedir, üçüncü ve son aşama ise 1995 yılında Sırlara

¹³³ <https://www.stratejikortak.com/2015/12/en-uzun-sureli-askeri-kusatma.html>

(Son erişim: 15.03.2018)

¹³⁴ Sefa Sole. (2016). Yugoslavya’nın dağılışı: Bir Devrin Sonu.

<http://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanın-dagilisi-2.html>

(Son erişim: 15.03.2018)

karşı yürütülen savaştır.”¹³⁵ Bu son süreçte Birleşmiş Milletler güçlerinin savaşa dahil olmaları söz konusu olmuştur.

Bosna Savaşı'nın kapsamının ve ilerleyişinin anlaşılması bakımından farklı dönemlere göre yapılan değerlendirmenin faydası vardır. Srebrenitsa'da yaşananlar, sadece Bosna Savaşı ile ilgili değil, dünyada da ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu olay II. Dünya Savaşı sonrası son yüzyılda Avrupa'nın ortasında yaşanan en büyük katliam olarak tarihe geçmiştir. Sırp lar büyük bir orduyla ve tüm imkanlarla saldırılar yaparken Boşnaklar sınırlı imkanlarla savunma yapmışlardır.¹³⁶ Bunların neticesinde de tarihin en büyük katliamlarından birisi yaşanmıştır. Bosna'nın askeri gücünün yeterli olmaması ve gerçek anlamda donanımlı bir ordusunun bulunmaması, bu savaşın seyrindeki önemli etkenlerden bir diğeri olduğu söylenebilir. Bosna Hersek tarafının sınırlı olanaklarına karşın Sırp lar, dünyanın önde gelen ordu güçlerinden Yugoslavya ordusunun tüm olanaklarını kullanarak savaşa üstünlük sağlamışlardır.¹³⁷

Savaşın sonucuna ilişkin şu ifadeler özetleyici nitelikte görünmektedir. 1992-1995 yılları arasında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin verilerine göre: “200 bin Boşnak öldürülmüş, 1,2 milyon Boşnak mülteci durumuna düşmüştür. Savaşın hareketli günlerinde sadece Mostar'da yaşanan açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle günde 2-3 insan, keskin nişancı ve topçu ateşiyle günde 8-10 insan ölmekte, en az 30 kişi yaralanmaktaydı.”¹³⁸

“Yugoslavya'nın Dağılması: Bosna-Hersek Savaşı Tarihsel Süreci” başlıklı 3. Bölümde detaylı olarak anlatılmaya çalışılan savaşa kısa bir giriş olması amacıyla burada özetle değinilmiştir.

---

¹³⁵ Harun Semercioğlu, “Bosna Hersek'te yaşanan Boşnak-Sırp çatışmasının analizi,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** 16, s.63(2017): 1339-1360.

¹³⁶ Ali Dikici, “Bosna savaşında bir ihanetin öyküsü: Srebrenica katliamı,” **Karadeniz Araştırmaları Dergisi** 6, (2005): 135-156

¹³⁷ Fahriye Emgili, “Bosna-Hersek trajesinde Türk birliği,” **Güneydoğu Avrupa Araştırmalar Dergisi** 21, (2012):57-87.

¹³⁸ Semercioğlu, a.g.e., 1339-1360

3.1. YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI: BOSNA-HERSEK SAVAŞI TARİHSEL SÜRECİ

*Oyunlar oynuyoruz.
Üçüncü kez üzerinde kucaklaşabileceğimiz ve
gözyaşları içinde sözbirliği, kardeşlik, birlik
için yemin edebileceğimiz yıkıntıları hazırlıyoruz...
Bugünkü Bosna gibi bir memlekette nefret etmeyi bilmeyen ya da
çok daha zor olanı, nefret etmeyi bilinçli olarak istemeyen, bir
yabancı gibidir, düşmandır ve kimi zaman da işkençe edilendir...*

*Drina Köprüsü
Bosnalı yazar İvo Andriç’in
1920’lerde kaleme aldığı notlarından.*

“Avrupa kıtasının güneydoğu, Balkan yarımadasının ise kuzeybatı köşesinde yer alan Bosna Hersek, toprakları üçgen biçiminde dağlık bir araziden meydana gelmektedir. Neretva nehrinin denize döküldüğü mevkide 20 km’lik bir toprak parçası ile denize ulaşan Bosna’nın limanı yoktur. Kuzeyde ve batıda Hırvatistan, güneydoğuda Karadağ, doğuda Sırbistan toprakları ile çevrilidir.”¹³⁹

“Bosna adının ülkeyi kuzeyden boydan boya geçen ve önce Hırvatistan daha sonra da Sırbistan ile sınır teşkil eden Sava Nehri’nin önemli bir kolu olan Bosna nehrinden (eski çağdaki adı Bosante nehri) geldiği ileri sürülmektedir. Hersek ise, gerçekte Bosna eyaletinin güneydoğu bölgesini meydana getirmekte olup, adını Ortaçağ’da bu bölgede kurulmuş olan Hersek (Herzegovina, Herseg= dük ovin=toprak) Dukalığından almıştır”. Yugoslavya sözcük anlamıyla Yugo (Doğu) – Slav yani Doğu Slav birliği anlamına gelir. II.Dünya Savaşı’ndan hemen sonra altı cumhuriyet ve iki özerk bölge şeklinde kendine özgü (komünizm) bir rejimle kurulmuş, kendisi bir Hırvat olan kısa adıyla Tito (Josip Broz Tito), çoğunluğu Sırp olan Yugoslavya’yı ölümüne kadar başarıyla yönetmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya’yı, Almanya’dan kurtaran ve partizan direnişini örgütleyen kişi olarak bilinir.¹⁴⁰

¹³⁹Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), No: 7, c.XXVIII, (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivi Daire Bşk. Yayımları, 1992), 3. Aktaran Yürür, a.g.e., 38.

¹⁴⁰Pınar Yürür, “Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek’yenden Yapılandırma Süreci ve Modeli” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 28-30.

“Tito, bu süreçte edindiği prestij ile 1945’de yapılan seçimleri kendisinin başında olduğu Halk Cephesi’nde kazanır.”¹⁴¹ “Tito önderliğinde, Sovyet modeline uygun bir anayasa hazırlanarak altı devletten oluşan Yugoslav-Federal Halk Cumhuriyeti kurulur. Bu cumhuriyetler; Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Slovenya Sosyalist Cumhuriyetleri’dir. Böylece Yugoslavya’da 1990’a kadar 45 yıllık totaliter komünist rejim başlamış olur”.¹⁴²

Tito döneminde hem hızla sanayileşerek az gelişmişlikten çıkılacak hem de yaşam düzeyinde hatırı sayılır bir iyileşme kaydedilecektir.

“Bunlar olurken Tito’nun Yugoslavya’yı bir “halklar hapisanesi” haline dönüştürdüğü mevcut iddiası Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini törpüleyip, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir denge kurmaya uğraşan ve bunu yaparken “baskı” ve “taviz” mekanizmalarını aynı anda işleten Yugoslav yönetimini betimlemek çok da yerinde bir ifade olarak söylenemez çünkü görünüşte etnik milliyetçilikler (şarkılar, simgeler, vb) bastırılrsa da; gerçekte ulusal ve kültürel haklar Tito yönetimi boyunca günbegün artmaktadır.”¹⁴³

Kamu yatırımlarının arttığı, işçilerin çalıştıkları işletmenin karar alma süreçlerine katıldıkları özyönetim sistemini devreye sokan “Yugoslav Sistemi,” bir üçüncü yol bularak kendi sosyalizm anlayışını inşa eder ve ne serbest piyasacı bir sisteme, ne de totaliter yönetim tarzına yönelir.

Bu bağlamda, 1960’lara kadar Yugoslavya bütünlüğünün sağlanması amacıyla siyasi kimlikler üzerinde bazı baskılardan sözedilebilse de bu tarihten sonra Müslümanlar, Yugoslav yönetimindeki bu yeni yaklaşımla beraber kimliklerini daha rahat ifade etme imkânı bulurlar. “1968 yılında Yugoslav Federal Yönetimi, Boşnakları “milli anlamda Müslüman” olarak kabul ederken; “1974 anayasasında Müslümanlar, Yugoslavya’nın altı kurucu milletinden biri pozisyonuna sahip olurlar.”¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Tayyib Okıç, “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı : Aleksandar Vasiljevic – Solovjev,” **İslam Tetkikleri Dergisi** 4, (2012):205-222.

¹⁴² Catherine Samary, *Parçalanmış Yugoslavya-Bosna’da Etnik Savaş* (İstanbul: Yazın Yayınları, 1995), 12

¹⁴³ Murat Taşar, *Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 24

¹⁴⁴ Sabrina P. RAMET: **Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991**, 2B (Bloomington, University of Indiana, 1991), 72.

Müslüman kimliğinin Yugoslavya'daki diğer milli kimliklerle eşit hale gelmesi, partide ve teknokrasideki Müslümanların konumunu daha da güçlendirir.

“Ancak Yugoslav Federe Devleti'nde Müslüman kimliğinin bu ölçüde kabul ettirilmesi, Sırp ve Hırvat milliyetçi unsurlarının Boşnaklara olan tarihi kızgınlıklarını körükler. Yugoslavya'nın 'Bağlantısızlar'¹⁴⁵ hareketi ile Müslüman kimliğine yaklaşma Sırp ve Hırvatların endişelerinin ve kızgınlıklarının daha da artmasında etkili olur.”¹⁴⁶

1970'lere gelindiğinde daha öncelerde dini bir grup olan Bosnalı Müslümanların artık milli bir niteliğe sahip olması ve kimi Müslümanların radikalleşme hareketleri Yugoslavya'da Boşnak'lara yönelik tepkilerin artmasına bir diğer neden olarak gösterilebilir.

“1980'lerin sonlarına doğru Yugoslav Komünistler Birliğinde Müslümanların oranı nüfustaki paylarına oldukça yakın bir değere gelmiş ve daha da çarpıcı bir nokta ise 1991 verilerinin Yugoslav Ulusal Ordusunun (Jugoslovenska Narodna Armija JNA)¹⁴⁷ subay kadrosunda Müslümanların Sırplardan sonra %21 oranı ile ikinci büyük grubu oluşturduklarını göstermesi olmuştur.”¹⁴⁸

“Müslüman, Hırvat ve Sırp kimlikleri arasında bir denge politikası ile birliği korumaya, tarihsel çatışmaları unutturarak olası bir etnik ve dini anlaşmazlığı önlemeye ve bu arada da sosyalist düzeni korumaya çalışan Tito yönetimi; Soğuk Savaş'ın bittiği ve serbest piyasa yayılmacılığının hızlandığı 1991 yılına kadar bu politikalarında başarı sağlamış ve Yugoslavya'yı bir bütün olarak tutmayı başarmıştır.”¹⁴⁹

---

¹⁴⁵ Bu hareket milletlerarası politikada bir “bağlantısızlık” (Non-Alignment) akımı ortaya çıkarmıştır. Bağlantısızlık: yani hiçbir bloka veya askeri ittifaka bağlı olmama hareketidir. Bu hareketin ilk teşkilatlanması 1961 Yılı'nda Yugoslavya lideri Tito ile Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın girişimleri ile olmuştur. Bu iki liderin teşebbüsleri ile Eylül 1961'de Belgrad'da 25 tarafsız ülkenin katılması ile bir konferans toplanmıştır. Bu konferanstan 25 maddelik bir Deklarasyon ile Amerika ve Rusya'ya bir barış çağrısı yapılmıştır.

¹⁴⁶ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzenin Av Sahası - Bosna Hersek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 50.

¹⁴⁷ Nijaz DURAKOVIĆ: "National Question of Moslems in Yugoslavia." Moslems in Yugoslavia, Ed. Ranko Petkovic (Belgrade: Review of International Affairs, 1985) 22-23.

¹⁴⁸ Milos Vasic, "The Yugoslav Army and Post Yugoslav Armies", *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, haz., David A. Dyker ve Ivan Vejvoda, Londra & New York: Longman Publishers, 1996, s.116-137.

¹⁴⁹ Bora, a.g.e., 54.

Tito tarafından kurulan rejim, çeşitli etnik grupların sakin bir şekilde birlikte yaşamasına izin vermiş ve Yugoslavya'yı bir bütün olarak korumayı başarmış da olsa, dönem boyunca siyasi çoğulculuk ve demokrasiden uzaklaştığını söylemek mümkündür. Bu durumun bir neticesi olarak “Batı Avrupa’yla ilişkileri daha iyi olan zengin Slovenler ve Hırvatlarla; Sırlar, Boşnaklar, Kosovalılar ve Makedonlar arasındaki ekonomik durumun, Slovenya’da kişi başına düşen milli gelir, Kosova’dakinin yaklaşık beş katı olarak karşımıza çıkar.”¹⁵⁰

1980 yılında Tito’nun ölümünden sonra Yugoslavya sarsılmaya başlar, beş yıl sonra 1985’de ise Yugoslavya Federal Yönetimi iktisadi bunalımın içinde olduğunu resmen ilan eder. Yugoslavya bu ekonomik bunalım sürecini Doğu Avrupa standartlarında çok daha ağır ve çok daha içinden çıkılması güç sorunlarla derinden yaşar. Çünkü “özyönetim ve piyasa sosyalizmi mirası Yugoslavya’nın kapitalizme geçiş sancılarını arttırırken; cumhuriyetler arası eşitsiz gelişme bu sancuları teknik anlamda iktisadi boyutunun ötesinde, siyasi düzeyde katlanılmaz hale getirmiştir.”¹⁵¹

“1987’de Kosova, Makedonya resmen iflas eder, bu süreçte üç büyüklerin Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan’ın ekonomik ve siyasal belirleyiciliği daha da pekişir. Buna karşın ekonomik bağlamda göreceli olarak daha zayıf olan Güney cumhuriyetleri Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek ve Sırbistan’da da zenginlerin bağımsızlıkçılarına karşı ayaklanmalar başlar.”¹⁵²

“Ülkenin üniter, milli olmayan devlet yapısı etrafındaki Anayasal mutabakat bakımından kilit pozisyonda olan Sırbistan’ın sadece bu coğrafyadaki en büyük cumhuriyet olmasının ötesinde hem en kalabalık hem de en dağınık etnik yapısı itibarı ile ilk tepkiler ve ayaklanmalar bu yapıda belirlemeye başlar. Zira Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te de kayda değer bir Sırp azınlığın mevcudiyetini 1981’deki nüfus sayımı bilgilerine göre, 8 milyon Sırbın %38’inin Sırbistan dışında yaşıyor olduğunu söylemek burada önemli olacaktır.”¹⁵³

“Sırbistan’da 1980’lerden beri yaşanan, ırkçı, etnik kökenlerin öne çıkarıldığı hareket ve söylemler ikinci Yugoslavya’nın temelindeki mutabakatı

---

¹⁵⁰ Bora, a.g.e., 47.

¹⁵¹ Tanıl Bora, *Bölgeler, Sorunlar Yugoslavya. Milliyetçiliğin Provokasyonu* (İstanbul: Birikim Yayınları, 1995), 99.

¹⁵² Bora, *Bölgeler, Milliyetçiliğin Provokasyonu*, a.g.e., 107.

¹⁵³ Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, a.g.e., 108.

sarsan milliyetçi hareketlerin can damarını oluşturur.”¹⁵⁴ “Bu süreçte Sırbistan Demokrat Partisi’nin yönetiminde Stamboliç’ten Miloseviç’e uzanan çizgi, pragmatik milliyetçilikten şovenizme giden bir çizgi halini alır.”¹⁵⁵

Bu yıllarda Sırp lider Sloban Miloşeviç, Yugoslavya’da Tito’nun ölümünden sonra çıkan en popüler politikacı, lider konumunda ismini duyurmaya başlamıştır. “Miloseviç ve ekibi sosyalist bir demagojiyle sarıp sarmaladıkları milliyetçi söylemini resmî ideoloji olarak anlatırken, devlet-parti özdeşliğine dayalı, monolitik, totaliter bir siyasi yapılanmayı savunur.”¹⁵⁶ Miloşeviç’in söylemi ve kişiliği, özellikle de iktisadi bunalımın yükü altında ezilen partililerin imtiyazlı varlıklarını sürdürmelerini sağlayabilecek güçte, akıllı adam, lider pozisyonu son derece uygun durur. 1941 doğumlu Slobodan Miloşeviç, Sırbistan’ın doğusunda Pasarofça’da yoksul bir öğretmen ailesinin çocuğu olarak doğmuş, 1959’da henüz lisedeyken Komünist Partiye katılmıştır. Miloseviç’in büyük travmalara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1962’de önce amcası sonra babası, 1972’de annesinin intihar etmiş olan bir aileden gelmektedir.

Bu denli büyük travmalara sahip olan Miloşeviç’in acımasız, saldırgan bir karaktere sahip olduğu kendisi ile yazılanlardan çıkarılmıştır.¹⁵⁷ İlkbahar 1989’dan 1992 yazına kadar ABD’nin Belgrad Büyükelçiliğini yapan ve bu dönemde Miloşeviç’le birçok defalar görüşen Warren Zimmerman onun hakkında şunları söylemektedir:

“Bir ideolog değildir, bir oportünisttir, ona güç veren nasyonalizm değil sahip olduğu iktidar açlığıdır. İktidara gelmek ve iktidarda kalmak için nasyonalizmle şeytani bir ittifak yapmıştır.”¹⁵⁸

Miloseviç, 1984 yılında Komünist Partinin Belgrad sorumluluğuna getirildiğinde son derece hırslı, 43 yaşında, genç, kariyerinde de başarılı bir geçmişe sahip olan Miloşeviç, Belgrad Bankası’nın başına geçtikten sonra

---

¹⁵⁴ Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, a.g.e., 109.

¹⁵⁵ Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, a.g.e., 116.

¹⁵⁶ A.y.

¹⁵⁷ <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3864/savasla-beslenen-bir-lidermilosevic>

(Son Erişim: 01.09.2018)

¹⁵⁸ Murat Taşar, “Bir İktidar Kurdu: Slobodan Miloşeviç”, *Ülke Dergisi*, s.38, Haziran / Temmuz (1999): 4.

doğrudan politikaya atılmıştır. 27 Nisan 1987’de Kosova’da on binlerce Sırp ve Karadağlı’ya verdiği söylevi (Kosova-Polje Speech) milliyetçiliği, resmî bir ideoloji olarak odağa yerleştirmesinin göstergesi olmuştur.

“Dünyada Sırp’lardan üstün hiçbir millet yoktur. Bunu kanımız pahasına bütün dünyaya ispatlayacağız” şeklinde ifade eder.¹⁵⁹

Bu konuşmadan sonra Sırp Milliyetçiliği sistematikleştirilmeye başlanır ve “Çetnik Hareketi” Sırp milletin tarihindeki tüm düşmanlarına karşı direnen onurlu bir hareket olarak meşrulaştırılır. 1990 yılı boyunca Miloşeviç “Büyük Sırbistan” idealini işler. “Buna karşılık, milliyetçilerin iş başına geldiği Katolik Slovenya ve Hırvatistan yönetimleri ise kendilerini ekonomik açıdan daha varlıklı görerek, Ortodoks Sırbistan’ın hakimiyetindeki merkezîyetçi federasyon fikrine karşı dururlar.”¹⁶⁰

“Yoksul ve etnik dini bileşimleri açısından bir o kadar karmaşık olan Makedonya ve Bosna-Hersek Federe Cumhuriyetleri mevcut yapının Slovenya ve Hırvatistan’ı da içerecek olan bir şekilde sürmesinden yana tavır içine girmişlerdir. Hırvatistan ve Slovenya’nın 25 Haziran 1991, Makedonya’nın 9 Eylül 1991 ve Bosna Hersek’in de 3 Mart 1992’de bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ve bu ülkelerin uluslararası platformlarda tanınmasının ardından Yugoslavya’dan geriye yalnızca Sırbistan ve Karadağ kalmıştır.”¹⁶¹

“İki cumhuriyet de 27 Nisan 1992’de kabul edilen “yeni anayasa” ile yeni Yugoslavya Devletini; “Yugoslavya Federal Cumhuriyeti” (Savezna Republika Jugoslavija) adı ile kurduklarını ilan etmişlerdir.”¹⁶² “Anayasaya göre yeni oluşturulan Federasyon, “Cumhuriyetlerin eşitliği” temeline dayanacak, aynı anda görev yapacak olan Cumhurbaşkanı ve Başbakan farklı cumhuriyetlerden olacaktı.”¹⁶³

---

¹⁵⁹ Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, a.g.e., 118

¹⁶⁰ Hakan Demir, “Federalizm – Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 2, S. 2, Aralık/December 2013,91-114.

¹⁶¹ Richard Caplan, *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s.35-36.

¹⁶² Yürür, a.g.e., 54.

¹⁶³ İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Nasıl Parçalandı: Balkan Dramının Perde Arkası* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003), 135.

Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra etnik gruplar arasında mücadele başlamış, her grup daha fazla toprağı denetimi altına almaya çalışmıştır.

“Bosnalı Sırlar, Sırbistan ile birleşip tarihi emelleri olan yukarıda da bahsedildiğı üzere ‘Büyük Sırbistan’ ı kurma çabasına girişmişler ve bu çabaları Sırbistan'daki bazı çevreler tarafından da desteklenmiştir.”¹⁶⁴ Hırvatlar ise Hırvatistan ile birleşerek “Büyük Hırvatistan” ı kurma amacı gütmüşlerdir.”¹⁶⁵

Bölgede yaşayan Müslüman toplum ise çok etnikli bir Bosna'nın bölünmeden, bir bütün olarak kalmasından yana tavır sergilemiştir. Çünkü ancak bütün bir Bosna Hersek içerisinde Müslüman toplum varlığını sürdürebilmesi mümkün olabilirdi. “Sonuç olarak ilan edilen bu kadar bağımsız cumhuriyetten sonra Sırların denetimindeki federal Yugoslavya ordusu Slovenya ve Hırvatistan'a müdahale etmeye başlar.”¹⁶⁶ Böylece iç savaş başlamış olur.

“1992 yılında savaşın patlak vermesinin hemen öncesinde Bosna üç etnik/milli politik parti etrafında bölünmüştü: Müslüman Demokratik Hareket Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) ve Hırvat Demokratik Birliğı (HDZ).”¹⁶⁷

Üç partinin de Bosna-Hersek'in geleceğı ile ilgili farklı görüşlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bosnalı Müslümanların (Boşnakların) göreceli çoğunluğu, Bosnalı Sırp ve Hırvat toplumlarına karşı siyasi üstünlüğe yol açacağı endişesini gündeme getirmiştir. Buradaki asıl amaç, Sırbistan'a bağılı olabilecek bağımsız bir devlet kurmak, Bosnalı Hırvatlar'da Hırvat bölgelerini ayırıp, Hırvatistan ile birleşerek ayrı bir devlet olarak varlıklarını devam ettirmeleridir. Bosnalı Sırlar tarafından reddedilen referandumla bağımsızlığını kazanan Bosna-Hersek, kendisiyle birlikte ayrılan diğer devletler gibi Avrupa ve ABD'dan aynı desteğı alamamıştır. ¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Obrad Kesic, “Defeating “Greater Serbia”, Bulding Greater Milosevic”, *Crises in the Balkans*, haz., Constantine P. Oanopoulos-Kostas G.Messas, Colordo: Wstv icw, 1997

¹⁶⁵ Marko Prelec, “Franjo Tudjman's Croatia and the Balkans”, *Crises in the Balkans*, haz., Constantine P. Oanopoulos-Kostas G.Messas, Colordo: Wstv icw, 1997, s. 76-89.

¹⁶⁶ Faruk Sönmezoğlu, “2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Politika” (İstanbul: Der Yayınevi, 2006)

¹⁶⁷ Semercioğlu, a.g.e.,1343.

¹⁶⁸ Semercioğlu, a.g.e., 1339-1360.

Ve 6 Nisan 1992’de, Sırp milisler, Müslüman çoğunluklu kentleri ele geçirme hedefiyle saldırılara başlayarak, ilk olarak Kuzeydoğu Bosna’daki Biyelyina’yı zaptederler. Burası Bosna Hersek iç savaşındaki ilk büyük katliama sahne olur. Beş bine yakın insan öldürülür. Burada gösterilen tek gerekçe Sırp çoğunluğu güvenceye almak şeklinde açıklamalar olmuştur.¹⁶⁹

Halbuki sonrasında hep Müslüman çoğunluklu iller (Foça, Vişegrad, Vlasenica, Bratunac, Srebrenica) ele geçirilmiştir. Sarabosna, Bosna-Hersek’teki savaşın kalbi ve en dramatik yeri olmuştur. “Başkent Saraybosna 1992 Nisan’ından itibaren kuşatma altına alındıktan sonra 526.000 kişilik nüfusu, göçenler ve ölenlerle 1993 yazı itibarıyla yaklaşık 380.000’e düşer.”¹⁷⁰ Kent, çevresindeki tepelerde konuşlanan Sırp milislerin keskin nişancıları ile her gün ateş altında bulunmaktaydı. Birleşmiş Milletlerin, Yugoslavya krizinin çözümünde etkin rol oynamadığını sadece güvenlik konseyi olarak 25 Eylül 1991’de aldığı karar ile Yugoslavya’ya silah satışlarını yasakladığı ve kurulan BM Barış Gücü bölgede faaliyetlerine başladığı söylenebilir. Ancak Yugoslavya’nın cumhuriyetlerin askeri güçlerinin eşdeğer olmadığı ve Yugoslav Ulusal Ordusunun Sırp milislerin kontrolü altında olduğu gerçeği Sırp milislerine üstün bir durum sağlıyor olduğunu eklemek gerekecektir. Bu durum da bazı cumhuriyetlerin kendilerini savunma haklarından mahrum bırakıyordu.

“Uluslararası arena ise bir etnik temizlik olduğu ve işlenen suçların açık bir şekilde tanımlanmaktan savaşa gerçekleşen en kanlı saldırılar olana dek kaçınılmazdır. Mayıs 1992’de pazar yerine düşen üç top mermisi ile ölen ve yaralanan yüzlerce sivil halktan sonra Türkiye, BM İnsan Hakları Komisyonu ile özel bir oturum yaparak Sırp milislerin suçlu olduğunu ve bunun bir etnik temizlik olarak insanlığa karşı suç oluşturduğunu açıklayarak 1 Aralık 1992 tarih ve S-2/1 sayılı karar ile BM’ye kabul ettirir.”¹⁷¹

1993 yılında medyada Sırp askeri güçlerinin kurduğu toplama kamplarına ilişkin haberler yer almaya başlar. Ancak bazı insan hakları örgütleri, Birleşmiş Milletlerin ve Uluslararası Kızılhaç’ın bu kampların varlığını Temmuz Ayı’nın

---

¹⁶⁹ Emgili, a.g.e., 61.

¹⁷⁰ Tanıl Bora, Bosna: “Yağmurdan Sonra”, **Birikim Dergisi**
<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2759/bosna-yagmurdan-sonra>
(Son Erişim: 23 Haziran 2018)

¹⁷¹ Gündüz Aktan, “Srebrenitsa Soykırımı”, *Radikal*, 14 Temmuz 2005.

başında tespit ettiğini ama yaklaşık bir ay boyunca kamuoyundan gizlendiğini ortaya çıkarırlar. Bu kampların öğrenilmesi Sırp tarafını kamuoyunda ve uluslararası politikada zor duruma düşürür. Omarska kampı bu bağlamda yaşanan zulmün, katliamın bir simgesi olmuştur. Her ne kadar Ağustos 1993’de kapatılmış olsa da Karadziç’in Der Spiegel’e Omarska¹⁷² ile ilgili filmlerin kendisini de dehşete düşürdüğünü belirterek, böyle şeyler yapmanın hiç gerekmediğini söylese de, bu yapılanlardan kendisinin haberi olmamasının imkansızlığı bir çok başka yayın organlarınca altı çizilerek, eleştirilmiştir.

“Bu göz yumma olayı, hükümetlerce ve uluslararası politika mercilerine karşı Yugoslavya bunalımı boyunca duyulan güvensizliği boyutlandıran vakalardan sadece bir olmuştur.”¹⁷³

Öte yandan, Yugoslavya’daki bu iç savaş, II. Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasının yaşadığı en büyük toplu göç dalgasına da yol açmıştır.

“Göç yollarındaki yaklaşık 250 bini çocuk olup, yaklaşık 1 milyon insan sığınacak yer bulamadan, Bosna Hersek içinde oradan oraya göçmüştür.”¹⁷⁴

Bosna-Hersek’te yaşanan savaştaki katliamlar ve insanlık dramları dışında en önemli yıkımlarından biri de kültürel anlamda olmuştur. Şöyle ki; “1993 başı itibarıyla 620 camiinin yerle bir edildiği, çok sayıda Osmanlı döneminden kalma medrese, mescit, tarihi 16. yüzyıla kadar geri giden eserlerinde bombalanmış, yıkılmış olduğunu söylemek mümkündür.”¹⁷⁵

“Bunlarla beraber Saraybosna’nın merkezinde bulunan beş bini aşkın el yazması eseri ve 16.- 19. Yüzyıla ait binlerce belgeyi bulunduran Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi 1530’dan kalma Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesi, yaklaşık 3 milyon kitaba sahip ki çok büyük bir kısmı el yazması eserlerden oluşan kitaplık Saraybosna Üniversitesi Kütüphanesinde kül olmuştur.”¹⁷⁶

“Bosna’da yaşananlar belirli bir bölgede yaşayan etnik, dini grupların

---

¹⁷² Omarska, Bosna-Hersek’in kuzey batısındaki Prijedor şehrinde savaş sırasında (1992-1995) Sırp askerleri tarafında oluşturulan en büyük toplama kamplarından biridir. Kampta 3.500’den fazla sivil esir tutulmuş, 700 kişi hayatını kaybetmiştir.

¹⁷³ Bora, *Yeni Dünya Düzenin Av Sahası*, a.g.e., 149.

¹⁷⁴ Balkan War Report (Londra Merkezli War and Peace Reporting Institute’nin Bülteni, 1992-93) Aktaran: Bora, a.g.e., 149.

¹⁷⁵ Mediha Akarslan, *Bosna-Hersek ve Türkiye*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993), 90.

¹⁷⁶ Bora, *Yeni Dünya Düzenin Av Sahası*, a.g.e., 151.

sistematik imhasını içermektedir. Kültürel yıkım kentsel dini, kültürel ve sosyal değere sahip sembolik yapıların hedeflenerek heterojenliğin ortadan kaldırılmasıdır. Kültürel mirası ortadan kaldırmakla belirli bir bölgede ayrılmış, homojen yapılar yaratmak hedeflenmektedir.”¹⁷⁷ “Saldırıların temel hedefi etnik ve dini olarak ayrılmış, homojen topluluklar yaratmaktır. Bu nedenle kentsel mekân bizatihi hedef olmuştur. Bosna’da yapılanları etnik temizlik adı altında değerlendirmek mümkün değildir. İnsanların geçmişleriyle, değerleriyle ve kültürleriyle birlikte imhası hedeflenmiştir.”¹⁷⁸

Bu kültürel yıkımın tesadüfı olmadığı son derece bilinçli bir şekilde yapıldığı birçok gazeteci, tarihçi tarafından da dile getirilmiştir. Özellikle Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesine atılan bombalar sonrası çıkan yangını söndürmeye çalışan itfaiyeciler için çevrede örgütlenmiş keskin nişancıların olduğu ve yangını söndürmek üzere yaklaştıkları sırada ateş altına alındıkları da döneme ait önemli sözlü tarih anlatımlarıdır. Burada özellikle kültürel hazinelerin bir sonraki nesillere geçirilmesinin önüne geçilme amacı ve hatta bir dönemin ötesinde, birkaç dönemin çok kültürlülüğünün bir sonraki nesillere geçilmesine engel olunması, yok edilerek, hafızalardan tamamen silinerek yapılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Kültürel hafızayı meydana getiren mekân ve belge olgusunun bilinçli bir şekilde yok edilmesine bir örnektir.

Çünkü “toplumsal belleğin aradığı şey, geçmişi birebir deneyimlemiş bireysel hafızaların ötesinde toplumların ‘kültürel genetik şifresi’ olan kütüphaneler, müzeler, anıtlar, yer adları, kitaplar gibi hafıza oluşumu sağlayan öğeler ya da mekânlardır.”¹⁷⁹ Savaş boyunca bütün saldırıların hedefleri insanlarla birlikte yukarı belirtilen bu öğeleri ortadan kaldırmak üzerine olmuştur.

---

¹⁷⁷ Martin Coward, *Urbicide in Bosnia. Cities, War and Terrorism: towards an urban geopolitics*, (UK: Blackwell Publishing, 2008), 154-171.

¹⁷⁸ Ulvi Keser, “Manevi Miras Katliamı, Bosna Hersek’te Kentkırım”, **Motif Akademi Halkbilim Dergisi**, 2 Balkan Özel Sayısı-II (2012): 274-298.

¹⁷⁹ Abdülkadir Atik ve Şeyma Bilginer Erdoğan, “Toplumsal Bellek ve Medya”, **Atatürk İletişim Dergisi** Sayı 6, 2014, 3.

Hatta ateşkes Savaş süresince karşıt taraflar gibi hedefler de dönem dönem değişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden savaşı üç döneme ayırabiliriz.

Birinci dönem olarak Müslüman-Hırvat Koalisyonu'nun 1992–1993 yılları arasında Sırp güçlerine karşı savaşı alınabilir. İkinci dönem 1993-1994 yılları arasında Müslüman-Hırvat ve bazı bölgelerdeki Müslüman-Müslüman savaşı. Üçüncü ve Bosna'da savaşı sona erdiren dönemse Müslüman/Hırvat saldırılarını takip eden NATO/Müslüman/Hırvat güçlerinin Mart-Ekim 1995 yılındaki Sırp'lara karşı yapılan savaşıdır. Bosna-Hersek Savaşı boyunca Bosna'da kalan savaş muhabiri Şerif Turgut'la yapılan röportaja ilerideki bölümlerde daha detaylı değinilecek olsa da savaşla ilgili dair sözlü tarih açıklamalarının olayları daha iyi anlayabilmek adına burada yer alması önemlidir.

Şerif Turgut, Bosna Savaşı hakkındaki izlenimlerini genel olarak şu şekilde anlatmıştır.

“Her şey çok korkunçtu. Yok bu kadar da olmaz denilen her şey Bosna'da yaşıyordum ve dehşete kapılmıştım. O zamanlar hala “insanlık” tabirine inandığımdan yok diyordum, daha fazlasına artık müsaade etmezler. Ama uzun sürmedi bu duygum. Safari'ye çıkanlar için bile “av kuralları” koyan dünya, Bosna'daki insan avcılarına her türlü serbestliği tanıdığı gibi silah desteği de sağlıyordu. Bosna'da gördüklerimden sonra “batı demokrasisi”, “insan hakları”, “Avrupa medeniyeti”, “uluslararası kanunlar”, “Müslüman kardeşliği” ve daha birçok tanımın yalnızca gerektiğinde uluslararası oyunlar için kullanılan içi boşaltılmış kavramlar olduğunu, bu tür palavralara çoğu zaman dikkatli yaklaşmak gerektiğini öğrendim...”¹⁸⁰

“...Bosna savaşı sırasında henüz internet ve cep telefonu da yoktu. Ayrıca normal telefonlar da pek çalışmadığından bizler ancak uydu telefonları ve EBU (European Broadcasting Union) aracılığıyla haberlerimizi geçebiliyorduk. Haber saatlerinde 2 telefonun önünde kuyruğa girerdik. Rekabet vardı ama hepimiz her gün ceset saydığımızdan paylaşım da çok fazla olurdu. Her gün bombalanan, açlık, susuzluk ve soğukla boğuşan kuşatma altında bir şehirde uzun süre yaşarsanız, oranın bir parçası oluyorsunuz. Hatta, ‘yaptığımız haberler pek işe yaramıyor, gazeteciliği bırakıp

---

¹⁸⁰ <http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/86297/serif-turgut-bosnanin-huznu-ve-buyusu.html>

(Son Erişim: 24 Mayıs 2018)

Bosna Ordusuna katılalım' diyen gazeteci arkadaşlarımız vardı. Bunlar öyle İslamcı türlerden de değil, Batılı gazetecilerdendi. Şehirle ve şehirde yaşayan insanlarla bütünleşmiştik. O yüzden, ara sıra gelip giden gazeteciler değilde, orada sürekli yaşayan gazetecilerde, o günlerde, bugünkü kadar yönlendirme, manipülasyon yapılamaz olmuştu.”¹⁸¹

3.2. Srebrenitsa Katliamı – 11 Temmuz 1995 ve Savaşın Sona Ermesi

“Eski Yugoslavya topraklarında savaşın başlamasından önce, Doğu Bosna'da, özellikle Drina Nehri boylarında, (Biyelyina, Zvornik, Bratunats, Srebrenitsa, Vlasenitsa, Rogatitsa, Vişegrad, Gorajde, Çayniçe ve Foça yerleşim birimlerinde), Müslümanlar nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktaydı.”¹⁸² “Örneğin, 1991 Yılı Yugoslavya nüfus sayımının resmî kayıtlarına göre, Srebrenitsa kasabası 7.000 nüfuslu olup, yine aynı sayımın sonucuna göre, Srebrenitsa'yla çevresinde 36.666 kişi yaşamaktaydı. Müslüman Boşnaklar toplam nüfusun %75'ini teşkil ederken, Sırlar ancak %23'ünü oluşturmaktaydı. Kendilerini Yugoslav olarak kaydedenlerle diğerleri ise %2 oranındaydı.”¹⁸³

“Sözkonusu bölgeler ise jeopolitik-jeostratejik bakımdan 'Velika Sırbıya' (Büyük Sırbistan) ideolojisi için hayatî öneme haizdi. Bosna Hersek'in doğusunda kalan, Saraybosna kentine 100 km uzaklıkta bulunan Srebrenitsa, savaşın başından itibaren Sırp kuşatması altında bulunuyordu.”¹⁸⁴

“Kentte, 20 bini mülteci, başka şehirlerden olmak üzere 40 bin kişi yaşıyordu. Savaşın başladığı 1992 Nisan'ında ise kuşatma başlamadan önce Bosna-Hersek'in bu dağlık kentinde yaklaşık 20 bin kişi yaşamaktaydı. Saraybosna'ya 100km uzaklıkta olduğundan dolayı bu süre içinde civar bölgelerden kaçanların sığındıkları bir bölge haline gelen Srebrenitsa, Sırların kuşatma altında tuttukları 3 Müslüman kentten bir tanesi olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 1993 Nisan ayında 'güvenli bölge' ilan edilmiş ve kenti 400 Birleşmiş Milletler askeri koruma altına almıştı.”¹⁸⁵

¹⁸¹ <http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/86297/serif-turgut-bosnanin-huznu-ve-buyusu.html>. (Son Erişim: 24 Mayıs 2018)

¹⁸² İlker Alp, “Srebrenitsa Soykırımını (Temmuz 1995),” *Avrasya Etüdüleri* 52, s.2, (2017): 153-197.

¹⁸³ A.g.e., 155.

¹⁸⁴ A.g.e., 155.

¹⁸⁵ Muzaffer Vatansver, “Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa”, USAK, (2011):5-18

Burada bölgenin durumunu ve aslında akibetinin anlayabilmek adına *Cumhuriyet* Gazetesi 12 Temmuz 1995'deki haberinden bir alıntıya yer ver vermek yerinde olacaktır. Srebrenitsa halkından Murat Efendiç'in açıklaması şu şekildedir:

“1993 Mayıs Ayında bölgenin askerden arındırılması anlaşması çerçevesinde, kente sivillerin giriş çıkışlarının rahat olacağı sözünü almıştık ancak tamamen kandırıldık. 40 bin kişinin yaşadığı kentte sadece 5 doktor görev yapıyor.”¹⁸⁶

Bu sözler, Srebrenitsa'da hiçbir şekilde tam anlamıyla bir koruma sağlanmamış olduğunu açıklamaktadır. Burası Birleşmiş Milletlerin belirlediği 6 güvenli bölgeden biri olduğundan dolayı Boşnak'ların da aynı zamanda BM'lere silahlarını teslim ettiği bölge özelliğini de taşımaktadır. Ancak Temmuz 1995'te Ratko Miladiç komutasındaki Sırp milisler binlerce Boşnak Müslüman'ın sığındığı Srebrenitsa'yı kuşatır. Boşnak'ların teslim ettikleri silahların geri verilmesi talepleri BM yetkililerince reddedilmiş, 9 Temmuz'da şehire giren Sırp'lar gözetleme kulelerindeki 30 Hollandalı askeri rehin alarak, daha sonra bu durumu pazarlık unsuru yaparak, Müslüman Boşnakların kendilerine teslim edilmelerini istemişlerdir. 11 Temmuz'da Sırp Komutan Ratho Mladiç, Hollandalı General ile masaya oturup bir anlaşmaya varmış, 12 Temmuz itibariyle kadın ve çocuklar Müslüman bölgelere gönderilmek üzere otobüslere bindirilirken, 12-77 yaş arasındaki tüm erkekler savaş suçu zanlıları sayılarak Sırp'lar tarafından alıkonmuştur. Toplu katliamlar 13 Temmuz'da Kravica'da bir depoda başlar. “Yaklaşık 5 gün boyunca devam eden katliamlar hakkındaki ilk bilgiler, kaçmayı başaranların çevredeki köylere ulaşması ile duyulmaya başlanmıştır. Bu kısa zaman diliminde sekiz bini aşkın sivilin öldürüldüğü adeta bir vahşet yaşanmıştır.”¹⁸⁷ “11 Temmuz 1995, Srebrenitsa Soykırımı, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, Avrupa'da gerçekleşmiş en büyük toplu insan kıyımı olması ve Avrupa'da hukuksal olarak ilk kez belgelenmiş soykırım olması açısından da ayrı

---

¹⁸⁶ *Cumhuriyet* Gazetesi, Dış Haberler, 12 Temmuz 1995.

¹⁸⁷ Vatansever, a.g.e., 5-18.

bir öneme sahiptir.”¹⁸⁸ Savaşın sonunu getiren Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasında en önemli etken Srebrenitsa Soykırımını olmuştur.

Bu olay savaşın en tepe noktası olmuş ve uluslararası kamuoyunun, Batı'nın ve özellikle Birleşmiş Milletlerin sesi çıkabilmiştir. Savaş süresince, Sırpların Srebrenitsa'da gerçekleştirdikleri soykırım bağlamında belirli bir siyasi tutum içinde olduğunu reddeden Batılı devletler, savaşı salt askeri bir çatışma ve iç savaş olarak ele almışlardır. “30 Ağustos 1995 tarihinde durumun daha da kötüye gidiyor olduğunu farkına varılmasıyla NATO öncülüğünde hava operasyonu düzenlenmiştir.”¹⁸⁹ Bunun sonucunda Sırbistan hükümeti barışı kabul etmek zorunda kalmıştır. “Savaşın bitiminde (1992-1995) 150.000'den fazla insanın öldüğü ve 2 milyondan fazla insanın evsiz kaldığı sonucu mevcuttur.”¹⁹⁰ Bu olay II. Dünya Savaşı sonrası son yüzyılda Avrupa'nın ortasında yaşanan en büyük katliam olarak tarihe geçmiştir.¹⁹¹

Aşağıda, tüm savaş süresince Bosna'da bir savaş muhabiri olarak kalan Şerif Turgut'la yapılan görüşme, Srebrenitsa'daki olayların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu röportajın tamamı ayrıca Srebrenitsa Katliamı'nın 15. yıldönümü basın arşivi arasında yer almaktadır.¹⁹²

- Srebrenitsa katliamından sonra da Tuzla'ya gittiniz, kaçabilen şahitlerle konuştunuz. Savaşı takip eden bir gazeteci olarak katliamın olacağını tahmin edebiliyor muydunuz?
- “Değil tahmin etmek, katliamın olacağını, olduğunu biliyorduk. Herkes biliyordu hem de birkaç hafta öncesinden. Ama tüm dünya Srebrenica tümden yok edilene kadar 3 maymunu oynadı. Kulakları sağır, gözleri kör oldu.”

---

¹⁸⁸ Semercioğlu, a.g.e., 1339-1360.

¹⁸⁹Ali Dikici, (2005). Bosna savaşında bir ihanetin öyküsü: Srebrenica katliamı. **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 6, 135-156

¹⁹⁰ Fahriye Emgili, (2012). Bosna-Hersek trajesinde Türk birliği. **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 21, 57.

¹⁹¹ Mithat Karasu, “Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna Hersek örneği)” **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, s.:17 (3), (2008): 51-64.

¹⁹² İrem Köker, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/korkunc-katliamin-gorgu-tanigi-anlatti-15271414> (Son Erişim: 24 Mayıs 2108)

- Srebrenitsa'ya ilk gittiğinizde nasıl bir durumla karşılaştınız?
- “İlk kez bir-iki hafta sonra İspanyol gazeteci Miguel Gil Moreno'yla gitmiştik. Bosna'da çalışan en koca yürekli gazetecilerdendi, sonra Sierra Leone'de vuruldu. Toplu mezarların yanısıra hayatta kalan insan var mı diye bakıyorduk. Sanki elimizden bir şey gelecek ama bir umut işte... bir iş yeri deposunun bodrumunda hala yaşayanlar olduğunu duymuştuk bir şekilde oraya kadar girmeyi başardık...”
- “...Çok kısa bir zaman öncesine kadar orada kalabalık bir grubun tutulduğuna dair izler yakaladık ama insanları bulamadık. Biz onları ararken Çetnikler bizi buldu, daha fazla iz süremedik. Hiç unutamadığım bir depo vardır ki, hala hatırlayınca insana, insanlığa dair tüm inançlarımı kaybederim. Koca hangar gibi bir yer, içine doldurmuşlar yüzlerce insanı ve dışarıdan taramışlar, bombalamışlar. Duvarlar kafa derileri, kanlı el izleriyle doluydu. Yerlerde de saçlar, dişler.”

Bu cümlelerden gazeteci Şerif Turgut'un Saraybosna'da savaşıyla geçen üç yılın sonunda basına ve basının genel olarak tavrına karşı duyduğu öfkeyi de dile getirdiğini okuyabilmekteyiz. Burada Turgut, basına yansıyan haberlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığına yönelik düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“O günün medyası, o günün teknolojisiyle (henüz email ve cep telefonu yok) çok ta kötü bir sınav vermedi sanırım. Hatta çoğumuz, çoğu zaman başta kendi ülke yetkililerimizin etkisizliğine karşı, özellikle de tepkisiz uluslararası kuruluşlara en ağır sözcüklerle eleştiriler getiriyorduk. Yüzde yüz olmasa da Bosna'dan tek ses verdiğimiz dış dünyayı zorlamaya çalıştığımız anlar çok oldu. Ama yeterli olmadı ki katliamlar yıllar yılı sürdü. Her gazeteci böyle mi düşünüyordu, cevabım hayır...bambaşka amaç ve sıfatlarla da görev yapanlar oldu. Ancak çoğumuz artık Bosnalılaştığımız. Hatta içimizden “bırakalım bu gazeteciliği, pek işe yaramıyor, Bosna ordusuna katılalım” düşüncesini kafasından geçirenler dahi oldu o dönemde.”¹⁹³

Burada Reuters haber ajansının muhabiri Danilo Krstanoviç'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere aslında Saraybosna halkının basına olan öfkesinin siyasi bir öfke olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

¹⁹³ <http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/86297/serif-turgut-bosnanin-huznu-ve-buyusu.html>

(Son Erişim: 24 Mayıs 2018)

“Tek bir bakış bile resim çekmeme engel olabiliyor. Dünyanın ilgisizliğinden kaynaklanan öfkelerini benden çıkarttıklarını farkediyorum.”

Kendi içlerinde Sırp saldırılarının vahşetini dış başına, tüm dünyaya duyurmalarına karşın NATO’ya bağlı kuvvetlerin Sırp mevzilerini bombalamaması, basına karşı ister istemez haklı bir inanç kaybı oluşturmuştur.

3.3. Dayton Barış Anlaşması

“Srebrenitsa’dan sonra Sırp’ın hedefi bir diğer “güvenli bölge” olan Jepa olmuştu. Kuşatıldıktan on bir gün sonra düşen Jepa’da BM gözlem noktaları da bombalanmıştır.”¹⁹⁴ “Bosna’da yaşananlar karşısında kızgınlığı iyice artan Amerikan yönetimi, Senato’da yapılan oylama neticesinde Bosna’ya uygulanan silah ambargosundan tek taraflı çekilme yönünde karar almıştır.”¹⁹⁵ Bu süreçte BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Mazowiecki de, iki “güvenli bölge” nin BM tarafından korunamamasını protesto etmek amacıyla görevinden istifa etmiştir.¹⁹⁶

Ağustos ayının sonuna gelindiğinde, Saraybosna’da pazaryeri olan Markale yine bombalanmış ve otuz sekiz kişi yaşamını yitirmiştir. Katliamdan iki gün sonra NATO, “Kararlı Güç Harekatı” nı başlatmıştır. Harekatla birlikte Sırp Cumhuriyeti Meclisi, Boşnak-Hırvat Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti arasında birlik oluşturulmasına yönelik ABD önerisini kabul ettiğini ve müzakerelere başlayacağını duyurmuştur. Buna rağmen NATO hava harekâtını 12 Eylül’e dek sürdürmüştür.¹⁹⁷ Dayton öncesinde taraflara üç önemli Barış Planı sunulmuş (Vance-Owen, OwenStoltenberg ve temas Grubu Planı), fakat toprak paylaşımında uzlaşma sağlanamamıştı. Bu barış planlarını boşa çıkaran tarafların

---

¹⁹⁴ Aslı Şirin Öner, *Savaşın Brüksel Yoluna: Bosna-Hersek’in Dünü, Bugünü*, haz. Atilla Sandıklı, Ernur İsmayıl, (İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2017), 73.

¹⁹⁵ A.y.

¹⁹⁶ Yugoslavya-Bosna’da Etnik Savaş” İstanbul Yazın Yayınları, 1995 *Stratejik Araştırma Merkezi*, İstanbul. Şubat, 1997.

¹⁹⁷ A.g.e., 73.

talepleri ve bu söz konusu üzerinde uzlaşma sağlanamayan topraklar savaşıla ulaşılmak istenen stratejik amaçlardan kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁸

Asıl amacı savaşı bitirmek olan Dayton Anlaşması, aslında birbirlerinden çok farklı olmayan ancak tarihsel süreçleri içerisinde beraber yaşamakta sürekli sorun yaşayan üç etnik grubun memnun kalacağı bir barışı hedeflemiştir. Ancak Avrupa Topluluğunun barış üzerine olan çabaları yetersiz kalınca Amerika, aracılığı ile kendi önderliğinde, 1 Kasım 1995 günü Aliya İzzetbegoviç, Franjo Tudjman ve Slobodan Miloseviç başkanlığında Bosna-Hersek, Hırvatistan ve YFC-Republica Sırspska heyetlerini ABD'nin Ohio Eyaletindeki Dayton'da görüşmelere başlamıştır. 20 gün süren barış görüşmeleri sonunda "Dayton Barış Anlaşması" olarak 21 Kasım 1995 tarihinde Paris'te resmen imzalanmıştır.¹⁹⁹

Dayton Barış Antlaşması ile birlikte Bosna ve Hersek Devleti, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki entiteye ayrılmıştır. Bu antlaşmayla kurulan Bosna-Hersek Devleti 10 kantona ve Breco adı verilen küçük bir özerk bölgeye ayrılmıştır.

"Her entitenin siyasi ve ekonomik yapılanması birbirinden farklıdır. Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Hırvatistan Cumhuriyeti ve Yugoslav Federal Cumhuriyeti'nin yanı sıra, AB, Fransa, Federal Almanya, Rusya Federasyonu, İngiltere ve ABD temsilcilerinin de gözlemci olarak imzaladıkları Dayton Barış Anlaşması; biri çatışmaların önlenmesi amacıyla askeri biri de sivil olmak üzere iki alanda düzenlemeler içeren bir ana metin ile 11 Ek'ten oluşmaktadır."²⁰⁰

"Her ne kadar Dayton'un öngördüğü anayasa tek devleti de önerse iki entite ve bir özerk bölge getirdiğinden aslında tek devlete değil, bölünebilen devlet yapısına yol açmıştır"²⁰¹. Köklü bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulan ülkede Dayton Antlaşması'nın yerine yeni bir anayasa yapılması için adımlar atılmış, fakat bu çabalar etnik ve siyasi grupların fikir ayrılıkları yüzünden sonuçsuz kalmıştır.

---

¹⁹⁸ Taşar, a.g.e., 21.

¹⁹⁹ Leo Tindemans, "Barışa Çağrı", *Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996)

²⁰⁰ Mehmet Dalar, "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek'in Geleceği", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, s. 99.

²⁰¹ A.g.e., 100.

Çünkü “10 kantondan oluşan ademi merkezi Bosna-Hersek ile merkezi Sırp Cumhuriyeti (ve Breko bölgesi) seviyesinde farklı anayasal yapı getirilmiştir. Buradaki paradoks Devlet seviyesinde bir, entiteler seviyesinde ikişer, özerk bölge için bir ve 10 kanton için birer olmak üzere 3,5 milyonluk Bosna-Hersek Devleti adına 13 anayasa söz konusudur. Antlaşmanın önerdiği merkezi otorite otonom siyasal etkinlikte bulunmayacak kadar zayıftır. Bunun yanında antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten şimdiye kadar gerek yorumunda gerekse uygulanmasıyla ilgili çözüme kavuşturulamayan problemler yasal tutarsızlıkları, belirsizlikleri ve kurumsal tıkanmaları beraberinde getirmiştir.”²⁰²

Dayton Anlaşması aynı zamanda devlet sistemi ve anayasası olmuş, bu anlaşma ile Bosna-Hersek, uluslararası arenada tanınmış, Boşnaklar, kurucu bir unsur olmaktan ziyade gerçek isimleriyle ayrı bir millet olarak sayılmışlardır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere anlaşmanın kendi içinde gerek anayasal gerekse askeri ve stratejik durum açısından ciddi boşluklara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dayton Antlaşması'nın belki de tek olumlu tarafı Saraybosna'nın parçalanmasına izin verilmemesi ve idarenin Federasyona bırakılması olmuştur.

“1992 Nisan – 1995 Ekim Ayları arasında süren ve resmi rakamlara göre toplam 156.826 Boşnak (Bu sayının yüzde 80'i 1992 yılına ait, yüzde 14'ü çocuklardan oluşuyor), yaklaşık 70 bin Sırp ve 37 bin Hırvat'ın ölümüyle sonuçlanan kanlı savaştan sonra üç taraf kâğıt üzerinde; biri federasyon, diğeri cumhuriyet, iki bölgesi tek bir devletin çatısı altında yeniden birleşmiş ve sınırları düzenlemiş oldu.”²⁰³

Anlaşma kendi içinde bir çok boşluk barındırmış, savaşın en fazla mağduru olan Boşnaklar için toprak bölüşümünde büyük adaletsizlik olmuş olsa da Boşnakların lideri Aliya İzzetbegoviç'in “En kötü barış savaştan iyidir”²⁰⁴ sözü kabullenilmiştir.

---

²⁰² A.g.e., 100.

²⁰³ Yürür, a.g.e., 96.

²⁰⁴ İzzetbegoviç, a.g.e., 301.

4. BÖLÜM: “BOSNA SAVAŞI” (1992-1995) VE “SREBRENİTSA KATLIAMI” ANMALARINI TÜRK BASININDA NASIL YER ALDI?

Bugüne kadar 12 savaş ve çatışma bölgesinde çalıştım, tanık olduğum en ağır, en trajik savaş Bosna'dakiydi. Yıllarca, her gün haber yaptık, ne kadar etkili oldu bilemiyorum.”²⁰⁵

1992-1995 yılları arasında süren Bosna Savaşı ve Srebrenitsa Katliamı'nın Türk basınında yer alışı biçimlerini inceleyen bu bölüm, iki ayrı basın taraması çalışmasından ve bunların analizinden oluşmaktadır. Savaşın basında yer alışı biçimi, Türk basının iki önemli ismi olan *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde incelenmiştir. 1992 ve 1995 yılları arasında Türk basınında yer alan haberler üzerinden Bosna Savaşı'nın işleniş şekli, basının bu olayların toplumun hafızasında nasıl yer etmesini istediğiyle ilgilidir.

11 Temmuz 1995 tarihinde savaşın bitişi olan “Srebrenitsa Katliamı”nın sonraki yıllarda anma haberleri de aynı şekilde *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde incelenmiştir. Anma haberleri ise geçmişin, bugünde doğrudan kendine yer bulduğu haberler olduğundan dolayı resmi otoritenin bu haberlerde oynadığı rol şimdiyi anlamak adına son derece önemlidir.

Zira bu çalışmanın amacı, daha önce de belirtildiği gibi, medyanın toplumsal hafıza üzerindeki etkisini hatırlama kalıpları üzerinden anlamaya çalışmaktır.

Bu amaç doğrultusunda farklı dünya görüşlerine sahip yayın organlarının Bosna-Hersek Savaşı'nı nasıl işledikleri, hangi konuları manşete taşıdıkları, hangi ifadeleri ve dili kullandıkları, görseller düzeyinde nasıl bir yaklaşım içinde buldukları analiz edilerek; bu yayın organlarının Bosna-Hersek Savaşı'nı toplumun nasıl hatırlamasını istediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Zira kitle iletişiminin dil aracılığıyla etkin hale gelmesinden kaynaklı olarak geçmişin dil aracılığıyla nasıl kurgulandığını görebilmek mümkündür. Dolayısıyla savaşın en tepe noktası Srebrenitsa Katliamı'nın gerçekleştiği 11 Temmuz 1995 tarihinin

---

²⁰⁵ Şerif Turgut'la 2018 Mayıs'ta e-posta üzerinden yapılan görüşme.

sonraki yıllarda *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri tarafından nasıl anıldığına dair arşiv çalışması ise anma törenlerinin toplumsal hafızada basın tarafından yaratılan olası yer alış şekli doğrultusunda yapılmıştır.

Basın taramasında, Bosna Savaşı hakkında kullanılan söylemlerin, cümlelerin, seçilen kelimelerin, görsellerin rolleri göstergebilimsel yöntemlerle irdelenmeye çalışılmıştır. Zira Connerton'un da belirttiği üzere kolektif hafıza “görsel, işitsel ve semantik bir kodlama aracılığıyla”²⁰⁶ yapılanmaktadır. Bu nedenden dolayı analizlerde kullanılan göstergebilimsel yaklaşımlara da ayrıca değinmek faydalı olacaktır.

4.1. Göstergebilimsel Yaklaşımlar

İlk olarak 1916'da yayımlanan *Cours de Linguistique Générale*'de (*Genel Dilbilim Dersleri*) Saussure²⁰⁷, genel göstergeler biliminin ya da göstergebilimin (*Sémiologie*) varlığını ileri sürer. Saussure, dilbilimin, göstergebilimin ancak bir bölümünü oluşturduğunu,²⁰⁸ seçilen görüntülerin, el-kol-baş hareketlerinin, ezgili seslerin, nesnelere, törenlerde, protokollerde ya da gösterilerde ortaya çıkan bu kavramların da bu dillerin bir parçası olduğunu söyler.²⁰⁹

İngiliz filozof John Locke, 1690'da yazdığı *Essay Concerning Human Understanding* (*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*) adlı kitabında, fikirleri, şeylerin göstergeleri; sözcükleri de fikirlerin göstergeleri olarak yorumlar. Locke'a göre göstergeler, bilginin vazgeçilmez gereçleridir ve iki tür gösterge vardır: “fikirler ve sözcükler.”²¹⁰

Bu noktada “Söylem Çözümlemesi” ve “Eleştirel Söylem Çözümlemesi” alanlarında çalışmalar yapan Hollandalı dilbilimci Teun A. Van Dijk'ın

---

²⁰⁶ Connerton, a.g.e., 98.

²⁰⁷ Ferdinand de Saussure, İsviçreli 20. yüzyılda dilbilimde kayda değer gelişiminin birçoğu için fikirleriyle temel hazırlamış dilbilimci. Genellikle 20. yüzyılın dilbiliminin ‘babası’ olarak düşünülmektedir. Özellikle yapısalcılık ve göstergebilim alanında adını duyurmuştur

²⁰⁸ Roland Barthes. *Göstergebilimsel Serüven* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 24.

²⁰⁹ A.g.e., 26.

²¹⁰ A.g.e., 32.

çalışmalarına değinmek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Van Dijk, iletişim ve söylem kavramlarının, ideolojinin oluşumunda önemli rol oynadıklarını belirterek, söylemin belli kurallar çerçevesinde incelenmesi gerekliliğini ve bu kuralların neler olabileceğine dair çalışmalarda bulunmuştur.

Van Dijk'e göre, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor?), otoritesini (neye dayanarak?), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar.²¹¹ Söylem, belirli bir zaman dilimi içinde belli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri de içerir.

Burada söylem çözümlemesini kısaca tanımlamak gerekirse, toplumsal dolaşım kanallarında üretilen bilginin çözümlenmesini olanaklı kılan yöntemlere verilen genel bir isimdir diyebiliriz. Aslında söylem çözümlemesi, "keşif yoluyla bilgi elde etmeye" yönelik bir analizdir. "Söylemi incelenebilir kılan şey ise dilin fonksiyonlarıdır; bunları eylem ya da pratiğe dönüştüren; anlatım, ifade, beyanlar, yani konuşma yolları ve eylemleridir."²¹² Söylem çözümlemesinde söylemin özellikleri de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bir söylem farklı boyutlara ve çeşitli özelliklere sahip olabilir. Bunlar aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır.²¹³

- İçerik Özellikleri: Söylem hangi kültüre aittir, söylemin tarihi periyodu nedir, söylem hangi sosyal durumda kullanılmaktadır, konuşmacının niyeti, ilgisi ve amacı nedir?
- Dilbilgisel Özellikleri: Söylem standart bir dile mi sahiptir yoksa konuşmacı bazı bölgesel ya da sosyal diyalektler kullanmakta mıdır? Telaffuz ve kullanım dilin kurallarına uygun mudur? Eğer varsa, ne tür gramatik eksiklikler vardır?

---

²¹¹ Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde) Levent Doyuran (Öğr. Gör. Dr.) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi.

²¹² Edibe Sözen, *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite* (İstanbul: Paradigma Yayınevi, 1999)

²¹³ Türker Baş ve Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Seçkin Yayınevi, 2013), 94.

- Cümleler arasında ne tür anlam ilişkileri bulunmaktadır? Kullanılan sıfatlar, zarflar, bağlaçlar vb. nelerdir?
- Söylemin teması, amacı ve fikirleri nelerdir? Ve bunlar kelimelerle, cümlelerle nasıl ifade edilmektedir? Ne tür söylem davranışları bulunmaktadır?
- Diğer Yapısal Özellikleri: Söylemin ne tür bir yapısı vardır? -tartışma, açıklama, karşılaştırma vb? Bu yapı söylemde nasıl organize edilmekte ve sinyalleşmektedir? Söylemin biçim özellikleri nelerdir? -Cümlelerin uzunluğu, bütünlüğü, tamamlayıcılığı, tutarlılığı, karmaşıklığı, telaffuz, vurgu vb.-
- Etkileşimsel Özellikler: Söylemde kim, kime hitap etmektedir? Konuşmacı amacına ulaşmak için ne tür bir strateji izlemektedir? Ne tür bir rol ve statü farkı vardır?
- Sunum Özellikleri: Yazım ya da ses özellikleri nelerdir? -Ses yüksekliği, samimiyet, sıcaklık vb...-H i t a p eden ve edileni karakterize eden yüz biçimi, mimikler, başın pozisyonu, yakınlık vb. özellikler nasıldır? Hitabete ilişkin diğer özellikler nelerdir -gülme, kızgınlık vb.

İletişim ve söylem kavramları bir ideolojinin oluşmasında büyük role sahiptir. Çünkü siyasi iktidarların işleyişi, insanları zihinsel olarak yönetmek üzerine kuruludur. Siyasi iktidarlar insanların fikirlerini yöneterek ve biçimlendirerek onları eyleme sürüklerler. İktidar tarafından kullanılan söylem biçimleri gelecekteki eylemlerin denetiminin sağlanmasına da imkân verir. İktidarın gerçekleşmesini istediği ve istemediği eylemler doğrultusunda bir denetim mekanizması ortaya çıkar. Bu denetim ise durumların önceden tanımlanması ve kitle iletişimi yoluya yapılır. Bu noktada önemli bir başka kavramın da altını çizmekte fayda vardır, zira her söylem ya da edininin de ideolojik olduğunu düşünmek kavramı basite indirgeyecektir.²¹⁴ Dolayısıyla söylemdeki mesajı okuyabilmek önemli olacaktır.

“Eleştirel söylem çözümlemesi genel olarak doğrudan ve dolaylı ifadelerin

²¹⁴ Terry Eagleton, *İdeoloji* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 32.

arkasında gizlenen mesaja odaklanır.”²¹⁵ Bu yaklaşımın geniş bir alanı kapsadığını söylebiliriz ancak daha çok politik ve ideolojik bir çözümleme olmasıyla, söylemle ortaya konulan toplumsal olaylar ve/veya toplumsal sorunların çözümlemesidir.

Van Dijk’e göre, “eleştirel söylem çözümlemesi, güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden inşa, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi temaları ön plana çıkaran ve araştırma alanı olarak bu konuları işleyen söylem çözümlemesi yöntemidir.”²¹⁶ Aslında burada Sözen’in ifadesine de yer vererek eleştirel söylem çözümlemesi şu şekilde özetlenebilir. “Söylem üzerine yapılan araştırmalar, analizler, birey, toplum ve sosyal gerçeklikler hakkında bilgi edinme yollarından biri olarak anlaşılmalıdır.”²¹⁷

Teun A.Van Dijk’in haber söylemini çözümlemeye yönelik olarak geliştirdiği “Eleştirel Söylem Çözümlemesi” yöntemi için sorulan sorulara ve verilen yanıtlara, Srebrenitsa Katliamı’nın geçen yıllar içerisinde basında anılma biçimlerinde, bir sonraki bölümde yer alan basın analizlerinde değinilerek, tüm basın taramaları ise bu yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

4.2. 1992-1995 Yılları Arası Bosna Savaşına İlişkin Cumhuriyet ve Hürriyet Gazetelerinde Yer Alan Haberlerin İncelenmesi

Özellikle *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerindeki detaylı basın analizine geçmeden önce Türk Basınının Bosna Savaşını ele alış biçimine genel olarak değinmek, yaklaşımları daha net anlayabilmek adına önemlidir. Tüm savaş boyunca yerel ve ulusal düzeyde çeşitli yardım kampanyaları, siyasi parti ve baskı grupları tarafından savaşa dikkat çekebilmek amacıyla mitingler ve Saraybosna’ya ziyaretler düzenlenmiştir.²¹⁸ Türk Basınında Bosna Savaşı’nın ele alınışında iki

---

²¹⁵ Sözen, *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, a.g.e., 112.

²¹⁶ Teun Van Dijk. *Critical Discourse Analysis*. D.Schiffrin., D. Tannen, & E., H. Hamilton (Ed.), In *The Handbook of Discourse Analysis*. (Oxford: Blakwell Publishing, 2003), 355.

²¹⁷ Sözen, *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, a.g.e., 56.

²¹⁸ Mehmet Suat İlhan, *Bosna Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 46.

anlam kümesinin öne çıktığı söylenebilir. Bunlar “İslamiyete Atıf” ve “Balkanlardaki Türk İzleri” olarak tanımlanabilir. Yaklaşımların bu ikisinin üzerine odaklandığını ve zaman zaman bu yaklaşımların da gazete haberlerinde birbirleriyle kesişmiş olduklarını söylemek mümkündür. Şöyle ki, ana akım gazetelerde verilen mesajlara örnek olarak Türkiye’nin bu savaşla birlikte yönünü Avrupa olarak belirleyebileceği ve Balkanlar’ı da bu yönde geçilmesi gereken bir köprü olarak göreceği belirtilmiştir. Bu yaklaşıma göre, Osmanlı Devleti Balkanlar’ı hoşgörü ve barış içinde yönetmiş, bu bölgeye liderlik etme sırası Osmanlı’dan aldığı mirasla şimdi Türkiye’ye gelmiştir. Burada hem Osmanlı’dan kalan mirasa hem de Balkan’lardaki Türk izlerine sahip çıkma iddiasının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

İslami hassasiyete sahip siyasi aktörlere göre Müslümanlığa gönderme yapan yaklaşımlar ile başlamak gerekirse, bölgede iki yılı aşkın bir süre gazetecilik yapan Şerif Turgut’la bu çalışmaya istinaden yapılan bire bir görüşme, bazı meseleleri aydınlatması bakımından önemlidir.

“Savaşın olduğu zamanın Türkiye’si çok farklıydı. Soğuk savaş henüz bitmişti. Etnisitesi Türk olan bölgelere (Orta Asya’daki Türki Cumhuriyetler) milliyetçilerin, kimliği Müslüman olanlara da İslamcılarının ilgisi oldukça fazlaydı. Bosna’yla ilgili haber ve söylemler en çok İslamcı kesimdeydi. Siyaseten de kullanıyorlardı. Savaş sonrasında sizinle ‘Erbakan, Bosna Paralarını Repo Yaptı²¹⁹’ başlıklı haberi paylaşmak isterim doğrusu. Bu da diğer kesimleri Bosna’dan biraz uzak tutuyordu.”²²⁰

Şerif Turgut’un görüşmesinde ifade ettiği repo meselesi o dönemde Türk basınında hayli tartışılmış, İslamcı olmayan basın ve yayın organlarında çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Örneğin, *Vatan* gazetesi 8 Ağustos 2011 tarihinde yayınlanan bir haberinde Erbakan’ın, Refah Partisine mensup bir siyasetçinin ağzından aşağıdaki bilgilere yer vermiştir:

“Dosyayı çalışırken şunlara şahit oldum: Bizim arkadaşların Bosna’ya yardım diye topladığı paraların rahmetli Prof. Dr. Necmettin

²¹⁹ <http://www.gazetevatan.com/-erbakan-bosna-paralarini-repo-yapti---392908-gundem/>
(Son Erişim: 3 Eylül 2018)

²²⁰ Şerif Turgut’la 2018 Mayıs’ta e-posta üzerinden yapılan görüşme.

Erbakan'ın emriyle Körfez ülkelerinde repoya yatırıldığını, daha sonra bir kısmının Erbakan'ın uygun gördüğü yerlere harcandığını, aslında Erbakan'ın Marmara Bank, Exim Bank, TYT Bank gibi bazı batmış bankalarda parasının bulunduğunu, bu bankaların batması nedeniyle tahsilat problemi çektiğini şaşkınlıkla gördüm. Erbakan Hoca'nın yakınında bu işleri yöneten birkaç kişiye niçin repo yapıldığını, bunun haram olup olmadığını sorduğumda yanıt şu oldu: 'Hocamız, Türkiye'deki cihat kazanılmadan başkalarına yardım edilmez diyor. Onun için yardımların bir kısmı da burada harcandı cevabını aldı.'"²²¹

Öne çıkan bu iki temel yaklaşımına - "İslamiyete Atıf" ve "Balkanlardaki Türk İzleri"- karşılık "Humanist" ve "Tarihsel" olarak nitelendirilebilen bir başka yaklaşımı *Cumhuriyet* gazetesi'nde ve yazarlarında görmek mümkün olmuştur.

---

²²¹ *Vatan* Gazetesi, 8 Ağustos 2010.

4.2.1. *Cumhuriyet* Gazetesi

Cumhuriyet gazetesi'ndeki başlıkların, savaşın başladığı tarih olan Nisan 1992 itibariyle daha çok bilgi vermek ve olayın vehametini, olabildiğince tarafsız ve ajitasyondan uzak bir anlatım üzerine odaklandığı söylenebilir. Gazetenin dış ilişkiler yazarı Ergun Balcı'nın gündemle ilgili yazıları, gazetenin benimsediği habercilik anlayışının bir göstergesidir diyebilmek mümkündür.

Balcı, Yugoslavya sorununa savaştan önce değinmeye başlamış, geleceğe dair analizler, öngörüler kaleme almıştır.

2 Ekim 1991 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında, ileriye dönük tahminleriyle Yugoslavya'nın dağılmasıyla ilgili şöyle demiştir:

“İki ay içinde iki ülke yok oldu: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti. Ama gerçekte Yugoslavya da, Sovyetler Birliği de artık yok. Bu müthiş gelişme, iki ülkede değişik yollardan gerçekleşti. Yugoslavya'da ise cumhuriyetleri, gevşek, yeni bir birlik içinde tutma umudu artık kaybolmuş sayılabilir. Bu ülkede tanık olduğumuz olay, eski rejimin enkazı üzerinde büyük Sırbistan'ı kurma çabalarıdır. Nitekim, Hırvatistan'da haftalardır süren çatışmalarda, cumhuriyette yaklaşık 600 bin Sırp azınlığın yaşadığı Krajina bölgesinin büyük bölümü Sırbistan'ın eline geçmiştir. Sırbistan lideri Slobodan Miloseviç, daha önce özerk bölgeler Voyvodina ile Kosova'yı ilhak etmişti. Şimdi de Hırvatistan'ın bir bölümünü ele geçirerek büyük Sırbistan'ın ku rulması yolunda önemli bir adım atmış oluyor. Müslümanlarla Hıristiyanların iç içe yaşadığı Bosna-Hersek ise kolayca yeni bir Lübnan'a dönüşebilir. Batı Avrupa'ya gelince. Yaşlı kıta bunalım karşısında tam bir çaresizlik örneği sergilemiştir. Daha da ötede, AT ülkelerinin çıkarları birbirleri ile çatışmaktadır. ABD ise sanki Batı Avrupa'nın beceriksizliğini, çaresizliğini dünyaya sergilemek istemiş gibi Yugoslavya'daki yangının söndürülmesine yardımcı olacak hiçbir girişimde bulunmuyor. Özetle, Balkanlar'daki tablo giderek 1. Dünya Savaşı öncesini andıran niteliğe bürünmektedir. Balkanlar'da Balkanlaşma süreci başlamıştır.”²²²

Balcı, bu yazısında, hem Batı Avrupa'yı hem de ABD'yi son derece uygun bir dille eleştirirken, Yugoslavya'nın bölünmesine analizci ve akılcı bir üslupla yaklaşmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin ve Ergun Balcı'nın bu tavrını savaş

---

²²² Ergun Balcı, “Balkanlarda Balkanlaşma”, *Cumhuriyet* Gazetesi, 2 Ekim 1991.

süresince koruduğunu görüyoruz. *Cumhuriyet* gazetesi, savaşın başladığı ilk aylarda neredeyse her gün Bosna ile ilgili bir habere yer vermiştir.

Aşağıda 1993 Nisan Ayı'nda *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan manşetler belirtilmiştir. Genel olarak kullanılan kelimeler ve yüklemelerin olayların içeriğine dair yansız bir şekilde bilgi vermeye çalışıldığını görmek mümkündür. “Sefalet”, “acı”, “Müslümanlık”, “kıyım”, “perişanlık”, “acıma”, “korku” gibi duygu ve provakatif yaklaşımların mevcut olmadığı bu başlıklardan görülebilir. Diğer yandan gazetenin yaklaşımlarında olayların normalize edilmesi gibi bir çaba olmadığına aksine bölgenin durumunun olduğu gibi yansıtılmasına dair bir çaba olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet gazetesi'nin savaşa dair ilk aylardaki manşetleri şu şekildedir:

- “Boşnaklar Kısaçta”
- “Saraybosna Ateş Altında”
- Ergun Balcı'nın yazısı “Balkan’larda Tehlike Büyüyor”
- Ergun Balcı: “Avrupa Güvenliği”
- “Bosna-Hersek’te ateş kesilmiyor”
- “Barış Gücü Bosna’yı terk etti”
- “Ateşkese rağmen silahlar susmadı: Kızıllaç görevlisi öldürüldü”
- “Ekmek kuyruğunda facia: 20 ölü”
- “Bosna-Hersek’te büyük göç”

Savaşın ilk yılı, 1992-1993'deki başlıklarla birlikte gazetede yer alan haberlerde her daim bölgeye dair net bilgiler ve Türkiye'nin bu savaştan hangi bağlamda, nasıl etkileneceğine dair öngörülerin yer aldığı söylenebilir.

3 Şubat 1993 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesi, Bosna'da yaşananları, Taksim'de Bosna için yapılan mitingi manşetten bir haber olarak vermiştir. Haberde hem mitingin sönük geçtiği hem de İslamcı propagandaların Bosna'yı kurtaramayacağını ve atılan “Allahüekber” sloganlarından anlaşıldığı kadarıyla Bosna'ya yardım toplamak hedefi etrafında örgütlenen İslamcı hareketin yaratacağı tehlikelere karşı dikkatli olunması gerektiğinin altı çizilmiştir.²²³

---

²²³ *Cumhuriyet* Gazetesi, 14 Şubat 1993.

Zira bu öngörünün sonraki yıllarda gerçekleştirilen Srebrenitsa Katliamı anma törenlerinde, o döneme dair güncel ideolojilerin tasvirini görmek mümkündür.

Haberin içeriği, 13 Şubat 1993 tarihinde Cuma namazı sonrası Taksim Meydanı'nda gösteri yapan bir grubun BM Sırbistan ve haçlı bayraklarını yaktıkları ikinci sayfada yer almıştır. Gazetenin önde gelen yazarlarından Metin Hakyeri, Oral Çalışlar ve İlhan Selçuk'un kendi yazılarında bu durumu eleştirel bir tarzda nasıl yansıttıklarını aşağıdaki haber derlemelerinden görebiliriz.

Metin Hakyeri'nin 14 Şubat 1993 tarihli yazısından;

“Milli duygular tüylerim diken diken kıvamında. McDonald' s markalı hamburgercinin önünde mehteran bölüğü Bosna'ya yürüyecek kadar hazır. Bıyaksızların protez bıyıkları düştü düşecek. Kırmızı beyaz 'Büyük Türkiye' flamalar, bayraklar...Köslerin sesi duyulduğunda milli duygular biraz çığrından çıkıyor gibi”²²⁴

Oral Çalışlar'da Metin Hakyeri'nin bu eleştirel üslubuna eş bir yaklaşımla mitinge dair 14 Şubat 1993 tarihli yazısında şu satırlara yer vermiştir:

“Fatih'in Topkapı'dan şehre girdiği falan yok. Bizim Bosna'yı kurtarma umudumuz da bu mitinglerle çözülecek gibi değil.”²²⁵

İlhan Selçuk ise mitingden yola çıkarak yazdığı 15 Şubat 1994 tarihli yazısında, mitingin İslamcı propagandaya dönüştüğünü su sözlerle ifade etmiştir.

“Bosna nere?, Taksim, Beyazıt nere? Mehter takımıyla Avrupa'ya sefere çıktık mı, Edirne son durağımız olur.”²²⁶

Bu sözlerle savaşın bahanesiyle öne sürülen yaklaşımdaki tehlikeye dikkat çekmeye çalışmıştır. İlhan Selçuk, savaş boyunca “İslamiyet Atfi”na yönelik tehlikenin altını çizirken, Batı'dan bir müdahale olmamasını eleştirmiştir. Eleştirilerinin nedenlerinden bahsederken özellikle bölgede diğer ülkelere sağlanacak bir kaynağın olmadığına dikkat çekmiştir. İlhan Selçuk 9 Şubat 1993 tarihinde kaleme aldığı yazısında şöyle diyor:

“...Avrupa'nın göbeğinde din savaşı mı yaşanıyor? Hayır!... Haçlı Seferi bile din uğruna yapılmış gözükse de temelinde

²²⁴ Metin Hakyeri, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1993.

²²⁵ Oral Çalışlar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1993.

²²⁶ İlhan Selçuk, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Şubat 1993.

ekonomiktir...Afganistan'dan Cezayir'e dek her Allah'ın günü birbirini boğazlamakta kusur eylemeyen Müslüman kardeşlerimizin Sırp'ın boğazladığı Boşnak'a ne hayrı dokunur? ...”²²⁷

Temmuz 1993 tarihli “Balkanlarda Tehlike Büyüyor” başlıklı yazısında Balcı, genel olarak Sırp terörüne dair Balkanlardaki durumla ilgili yazarken Bosna'daki durumun Amerikan basınında yer alış biçiminden 5 Temmuz 1993 tarihli New York Times'daki yazıya referans vererek bahsetmektedir.

“Gazetenin Saraybosna muhabirinin bildirdiğine göre ABD'nin Bosna'ya karışmayacağını açıklamasından sonra Sırplarla Hırvatlar etnik temizlik kampanyasının son aşamasını tamamlamak üzereler. Muhabire göre 10 hafta önce Başkan Clinton'ın Bosna'ya müdahale tehdidi, Bosnalı Sıpları ürkütmüş, bu süre için saldırıları yavaşlamıştı. Ancak Clinton'ın İngiltere ve Fransa'nın isteklerine boyun eğerek Müslümanlara silah ambargosunun kaldırılması konusunda ısrar etmekten vazgeçmesi ve Bosna-Hersek'in üçe bölünmesini öngören Sırp-Hırvat planını kabul etmesi Sırplarla Hırvatları yüreklendirmiş, Müslümanlara karşı saldırılar yoğunlaşmıştır. New York Times'a göre BM yetkilileri özel sohbetlerinde, savaşın ancak Bosna-Hersek'in haritadan silinip 2 milyon Müslümanın çoğunun öldürülmesinden ya da yurtlarından kovulmasından sonra sona ereceğini kabul ediyorlar. BM yetkililerine göre Clinton'ın Sırlara karşı hava akınları düzenlenemeyeceğini açıklamasından sonra, Bosna'daki katliamı durdurmak için son umut da söndü; ABD'nin geri çekilmesi Sırplarla Hırvat'ların cesaretini arttırdı.”²²⁸

Bu yazının devamında ise Grozde'nin güvenli bölge ilan edilmesine karşın yoğun Sırp saldırılarına hedef olduğu haberleri gelmektedir. Ergun Balcı'nın “Bosna'da Din Savaşına Doğru” başlıklı bir diğer yazısında ise İslam Konferansı Örgütünün (İKO), İslamabad'da dışişleri bakanları düzeyinde yaptığı toplantıda Bosna'ya asker gönderme önerisinde bulunması üzerine o güne kadar somut bir öneri görmemiş olan Batı'nın kaygısına yer vermiştir. Bu noktada haberin değerinin daha da arttığı yine Ergun Balcı'nın *International Herald Tribune*'den alıntı yaptığı yazıda görülmektedir.

“İslam ülkelerinin önerisi, Batı'nın Bosna bunalımındaki çaresizliğini ortaya çıkardı. Müslüman ülkeler, Batı'nın Bosna'daki trajedi

²²⁷ Ergun Balcı, *Cumhuriyet* Gazetesi, 5 Temmuz 1993.

²²⁸ Ergun Balcı, *Cumhuriyet* Gazetesi, 5 Temmuz 1993.

karşısındaki kayıtsızlığına öfkeli. Şimdi kendileri duruma müdahale etmek istiyor. Bu da Batı'yı korkutuyor. Çünkü Bosna-Hersek bir Müslüman-Hristiyan sürtüşmesinin odak noktasına dönüşebilir.”²²⁹

Burada Batı'nın Avrupa'nın ortasında bir “Müslüman Devleti” kurulmasının korkusuna ve Türkiye'nin bu bağlamdaki yaklaşımından hoşlanmadıklarına dikkat çekmiştir.

Cumhuriyet gazetesi'nde yapılan arşiv çalışması analizlerinde, Eylül 1993'e kadar her gün mutlaka yazılan savaş ile ilgili haberlerin zaman içerisinde azaldığı, Ekim ve Kasım aylarında ise sanki savaş sona ermişçesine hiçbir habere rastlanmadığı görülmüştür. Buna neyin sebep olduğu ayrı bir araştırma konusudur. Zira bu süreç boyunca da savaş tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Haberlerin, Aralık 1993'te birinci sayfadan “Bosna'da İnsan Ticareti” başlıklı haber ile tekrar başladığını görüyoruz. Bu yazıdan sonra *Cumhuriyet* gazetesinde ana sayfada 22 Temmuz 1993 tarihinde yer alan “Saraybosna İmdat Diyor!”²³⁰ başlıklı haberde Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in BM'den acil müdahale istediğini, bu haberle Bosna'nın saldırılar karşısındaki çaresizliğine dikkat çekerek, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı'nın acil müdahale isteyecek kadar zor durumda olduğu belirtiliyor.

“Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç, Sırpların başkent Saraybosna ve kuzeydoğudaki Breko kasabasına yönelik şiddetli saldırıların durması için acil yardım çağrısı yaptı. Sırpların Saraybosna'daki saldırılarına dün de devam ederek 7 kişinin öldüğü açıklandı. Bir Sırp askeri yetkilisi, Batılı gazetecilere yaptığı açıklamada, hedeflerinin Saraybosna'yı ele geçirmek olduğunu belirtti.”²³¹

Temmuz 1993'de *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haber başlıkları Sırp Ordusunun savaşı sürdürdüğünden ve Bosna'nın genel anlamda nasıl sıkışmış ve zor durumda olduğundan bahsetmektedir. Bu durumu “Sıplardan Barışa Yeni Darbe”, “İzzetbegoviç, Dünyayı Yardıma Çağırıldı”, “Sırp, BM'nin askeri üssünü bombaladı”, “BM'den Sırlara Ültimat” başlıklarından anlıyoruz.

²²⁹ Ergun Balcı, *Cumhuriyet* Gazetesi, 17 Temmuz 1993.

²³⁰ Bkz. Ek 3.

²³¹ *Cumhuriyet* Gazetesi, 22 Temmuz 1993.

Bu başlıklarda kullanılan kelimeler savaşın gidişatına ilişkin bilgi verirken sadece habercilik anlayışıyla yazıldığı söylenebilir.

Ağustos 1993'te BM'in Sırlara verdiği ultimatoma ile ortalık bir süre sakinleşmiş, bu süreçte Susan Sontag'ın Bosna ziyareti 15 Temmuz 1993 tarihli haberi *Cumhuriyet* gazetesi'nin arka sayfasında tam boy olarak yer almıştır. Sontag, o güne değin Kuzey Vietnam'da, 1973 İsrail savaş alanlarında yer aldığını belirterek, Bosna Savaşı'ndan bugüne kadar gördüğü en korkunç savaş olarak bahsetmiştir.²³² Haberin içeriğinden Sontag'ın Saraybosna Uluslararası Tiyatro festivalinde Samuel Beckett'in "Godot'yu Beklerken" adlı oyununu sahnelemek için geldiğini okuyoruz.

“...Elektriği, suyu olmayan Gençlik Tiyatrosu salonunda, açıklıktan, yorgunluktan ve ölüm korkusundan bezmiş oyuncularla, mermi ve bomba seslerinin oluşturduğu fonda provalar yapılıyor. Oyuncular metinleri el feneriyle okuyabiliyor, çoğunun açıklıktan ayakta duracak hali yok, kimse bu oyun için ücret almadığı gibi bilet satışı da olmayacak...”

Buradan anlaşılana aslında Susan Sontag'ın orada olma nedeninin aylarca süren kuşatmadan sonra insanların çevrelerindeki barbarlığa karşı kültürlerini korumaya karar vermiş olduklarını ve sanatın faşizme karşı bir direniş biçimi olarak sergilendiği durumun bir parçası olmak olduğunu anlıyoruz.

Çünkü savaş sırasında yapılmaya çalışılan Uluslararası Tiyatro Festivali'nin amacı Saraybosna'da yaşananların ve savaşın aslında yerel, bir iç savaş sorunu olmadığını dünyaya duyurabilmektir. *Cumhuriyet* gazetesinde Ergin Hacıosmanoviç'in bu süreçte hazırladığı "Bosna Cehennemi"²³³ başlıklı yazı dizisi olayları, savaş süresince hüküm süren yaşam şartlarını tüm gerçekliği ve tarihsel yönleriyle ele almaya çalışmıştır.

Cumhuriyet gazetesinin kullandığı dil, yaklaşım ve üslupta görülen savaşın içeriğine, günlük hayatın savaş süresince nasıl yaşandığına, savaşın gidişatına; analizci bir habercilik anlayışını benimseyerek, bir haber kaynağı olarak kendi rolünü provakatif haberler yaratmak olarak değil de, aksine hiçbir nefret ve yandaşlık gözetmeksizin bilgi vermek olarak belirlemiş olduğunu görüyoruz.

---

²³² Bkz. Ek 4.

²³³ Bkz. Ek 5.

Burada önemli olan nokta, *Cumhuriyet* gazetesinin İslamcı basının sürekli altını çizdiği şekilde Sırp karşıtı propaganda yapmamasıdır. Böylece savaş tek bir halkın “vahşiliği” gibi satıhtan verilmemiş; Sırp halkına kindar bir şekilde yaklaşılmamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin ne haber dilinde, ne de köşe yazarlarının satırlarında sistematik bir Sırp düşmanlığı şeklinde haberlere rastlanmadığı söylenebilir.

Savaşın sonunda da, Bosna’daki Sırp ve Müslüman halklar arasında ayrımcılık yapılmamış, ortak ve barışçıl bir yaşamdan yana tavır içine girilmiştir. Bu noktada gazetenin okurlarının hafızalarında nasıl bir etki bıraktığını bilemesek de; yapılan bu arşiv taramasında provakatif yaklaşımlardan, düşmanca bir dilden ve ülke adına bölgeye ilişkin çıkarıcı tavırlardan uzakta, humanist bir tutum içinde olduğunu görmek mümkün olmuştur.

Genel anlamda *Cumhuriyet* gazetesinin haberlerinde kullanılan fotoğraflara bakıldığında ise ağırlıklı olarak bilgi amaçlı bölgesel ve savaşın stratejik, taktiksel verilerini gösteren haritaların kullanıldığı görülmektedir. Bunlarla birlikte bölgenin sokaklarından ve insanların durumlarına ilişkin savaşa dair fotoğraflar da yer almıştır. Fotoğraflarda acılara tanıklık etmek her daim mümkün olmakla birlikte gazetenin kullandığı fotoğraflar, savaşın genel durumunu anlatmaya yöneliktir.

4.2.2. *Hürriyet* Gazetesi

Gazete savaşla ilgili ilk haberine 2 Nisan 1992’de 3. sayfada yer vermiş ve haberin başlığı “Bosna Hersek’te Arefe Günü Müslüman Kıyımı” şeklinde olmuştur. Sonraki günlerdeki ana manşetlerde ve haber içeriklerinde ise genel anlamda savaşın neden, nasıl başladığına dair haberler yerine daha çok Bosna’nın nasıl acı ve sefalet içinde olduğuna dair haberler yer almıştır. Savaşa dair ilk manşet cümlesinde kullanılan “arefe günü” “Müslüman” “kıyım” ve “acı” kelimelerinin belli duygulara hitap etmesi ve İslami öğeleri kullanarak, İslamiyete atıfta bulunması dikkat çekicidir. Tek bir manşet bile *Hürriyet* gazetesi’nin ilk etapta yaklaşım diline ve haberlerdeki ses tonuna dair bir ön fikir verebilmektedir.

Savaşın başlamasına istinaden Nisan 1993'den sonraki günlerdeki manşetlerde de “acı”, “korku” ve “İslami” öğelerin dahil olduğu yaklaşımları görüyoruz.

- 2 Nisan 1992: “Bosna Hersek'te Arefe Günü Müslüman Kırımını
- 7 Nisan 1992: “Bosna Hersek Patladı”
- 8 Nisan 1992: “Saraybosna Kuşatma Altında”
- 10 Nisan 1992: “Boşnaklardan İmdat Mesajı”
- 16 Nisan 1992: “Bosna Hersek Barut Fıçısı”
- 22 Nisan 1992: “Saraybosna'ya ABD Uyarısı”
- 23 Nisan 1992: “Dünya Bu Acıya Seyirci”

Detaylı analize geçmeden önce arşiv taraması süresince dikkat çeken konularla ve genel olarak gazetenin bölgeye ve durumlara yaklaşımıyla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

“Türk basının amiral gemisi” olarak ün kazanan *Hürriyet* gazetesi, yapılan arşiv çalışması boyunca incelenen 1992-1995 tarihli nüshalarıyla, Türk medyasında oluşmaya başlayan magazinleşme ve popülerleştirme eğilimlerini görmemizi sağlamıştır. Bu eğilimlerin gazeteyi tümüyle içeriksiz hale getirdiğini söylemek elbette doğru olmayacaktır. Ancak uluslararası bir konu olarak “Bosna Savaşı” içeriğindeki haberlerinde de bu yaklaşımları görmek mümkün olmuştur.

Hürriyet gazetesi Bosna'daki olayların içinden çıkılmaz bir hal aldığı zamanlarda “Bosna-Hersek Dosyası” isimli üç bölümden oluşan yazı dizisiyle Balkanlara olan ilgiyi canlandırmıştır. Bu yazı dizisinde genel olarak bölge tarihi, bölgedeki Türk mirası, Osmanlı izleri incelenmiştir. “Bosna-Hersek'teki Türk İzleri” başlığında Osmanlı mirası ve özellikle Mostar Köprüsü, Türk varlığını hissettiren yapı olarak anlatılmıştır. Böylece Balkan coğrafyasındaki Türk varlığı ile Türkiye arasındaki bağlar hatırlatılarak, “Balkanlardaki Türk İzleri” bilgisiyle daha savaş başlamadan okuyucunun hafızasını uyarmış, geçmişteki güçlü konumla ilişki kurulmuştur.

Burada Halbwachs'ın “(tarih) geçmiş ancak hatırlandığı takdirde yeniden inşa edilebilir, bir sonraki nesillere geçirilebilir”²³⁴ yaklaşımının altını çizmek yerinde olacaktır. “Bu da, toplumsal belleğin temelini oluşturan ‘ortaklık’ ve ‘aidiyet’ duygusu ortak değerlerin meşrutiyyetini de beraberinde getirir.

Bu ‘ortaklık’ ve ‘aidiyet’ duygusunun ardından zamanla ‘sahiplenme’ duygusu ortaya çıkar. Hafıza, toplumsal ya da bireysel olsun fark etmez, öncelikle hatırlamaya dayanır.”²³⁵

Osmanlı’dan sonra Balkanlar’daki Türk varlığına yönelik hafıza çalışmaları haberleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bosna olaylarına çeşitli yaklaşımlardan biri olan bölgedeki Türk mirası ile bölgeye dair ortak geçmişin hatırlatılması ile amaçlanan bir yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımla bölgeden siyasi güç elde etme amacından bahsetmek mümkündür. *Hürriyet* gazetesi bölgenin Türkiye ile tarihsel yakınlığını ve geçmişteki birlikteliğinin altını çizerken, Bosna-Hersek’teki Türk izlerini en çok mimari ve kültürel alanlarda aktarmıştır. Camiler, köprüler, medreseler tanıtılmış; Osmanlı’dan günümüze bölgeyle olan duygusal bağlar anlatılırken, kültürel hafızaların canlandırıldığı düşünülebilir. “Balkanlardaki Türk İzleri” bire bir işlenmiştir. Bu süreçte gazetenin önemli yazarlarının (Hadi Uluengin, Sedat Ergin, Oktay Ekşi, Tufan Türeç, Emin Çölaşan, Ertuğrul Özkök) yine dönem dönem bilgi ve analiz içeren, olayların gidişatı ile ilişkili bölgeye duyarlı yazılar, haberler kaleme almış olduklarını; gazetenin sadece “kültürel izlere” sahip çıkma bağlamında haberler vermediğini de söylemek gerekecektir.

Cumhuriyet gazetesinde analizi yapılan 13 Şubat 1993 tarihli “Taksim Mitingi” haberi ile ilgili *Hürriyet* gazetesi’nin de yaklaşımı değerlendirmizde, Oktay Ekşi ve Ege Cansen’in eleştirel yaklaşımlarını görmekteyiz. Bu eleştirel yaklaşımlar “İslamiyet Atfı” etrafında toplanıyor. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Taksim mitingindeki sözleri göz önünde bulundurularak, Oktay Ekşi tarafından şöyle dile getirilmiştir:

---

²³⁴ Halbwachs, a.g.e., 78.

²³⁵ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2006),

“...Özal orada tam bir İslamcılık nutku çekti...Türkiye'nin Bosna-Hersek ilgisini sadece din temeli üzerine oturttu. Hoş miting zaten Bosna-Hersek görüntüsü altında sanki başka bir amaca hizmet için düzenlenmiş gibi değil miydi...?”²³⁶

Ege Cansen ise Taksim mitingi sonrası bölgede gelişen olaylara İslamiyet cephesinden bakılmasına eleştirel olan şu satırları kaleme almıştır:

“Bosna-Hersek'teki halkın soykırımı uğratılmasından, kadın ve kızların ırzına geçilmesinden, öteki vahşi uygulamalardan söz ederken, bu olaylarda Müslüman halkının mağdur edildiğini vurgulayacağımıza, Sırp vahşetinin vahim bir “insan hakları ihlali” olarak görülmesi gerektiğini ve Bosna-Hersek'te kurulup işleme söz konusu olan demokratik rejimi hedef aldığını savunsak, Batı kamuoyunda daha fazla yankılanacak bir şey söylemiş olmaz mıyız?”²³⁷

Bu eleştirel yaklaşım, inançtan, siyasi duruştan, dinden ayrı, insan haklarının ihlali şeklinde olayların ele alınması, gazetenin kendi içinde bir nevi karşı duruş olarak ifade edilebilir. Benzer duyarlılıkta yaklaşıma bir süre sonra yine gazetenin önde gelen yazarlarından Sedat Ergin'in yazılarında da rastlıyoruz. Bölgede artan yıkımlar ve sefaletle birlikte, kötüleşen durumlara Birleşmiş Milletler'in müdahalelerine yönelik bir sonuç çıkmaması sonucunda gazetenin “İslami Atıflara” daha yakın bir duruş sergilemeye başladığı söylenebilir.

Hürriyet gazetesinin özellikle Birleşmiş Milletlere yönelik sergilediği tutumda eleştirel bir yaklaşım görmek mümkündür. Dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros Boutros Gali ve Birleşmiş Milletler için “suç ortağı”²³⁸ sıfatını kullanan Oktay Ekşi, bu konudaki yazısında, üslubunda daha önce hiç görmediğimiz kadar sert bir yaklaşım içine girdiğini görüyoruz.

“Batı dünyası ile onun pis işlerde kullandığı maşası Butros Gali, hiç değilse saldırıya uğrayan Bosnalı Müslümanlara karşı silah ambargosu uygulamaktan vazgeçeceklerine kendilerini avutmak için Türkiye'de hukuk devleti yeterince iyi mi imiş? gibi sorularla vakit öldürüyorlar”

²³⁶ Oktay Ekşi, *Hürriyet* Gazetesi, 14 Şubat 1993.

²³⁷ Ege Cansen, *Hürriyet* Gazetesi, 13 Şubat 1993.

²³⁸ Oktay Ekşi, *Hürriyet* Gazetesi, 18 Temmuz 1995.

Savaşın sonlarına doğru bu konuda çok fazla yorum yapmamış yazarların bile artık sessiz kalamadıklarını hatta yazılarını “Haydi! Bosna’ya yürüyelim” şeklinde kışkırtıcı başlıklarla kaleme aldıklarını görmek mümkün olmaktadır.

Enis Berberoğlu’nun “Haydi Bosna’ya” yazısına andımız ile başlar, “Türkün, doğruyuz, çalışkanız...” ve Türk olmakla sahip olunan değerlerin altını çizer ama bu özelliklere ortaya koyamadığımızı vurgulamak için şöyle devam eder;

“...ama daha önemlisi korkağız...bu topraklarda işe yaramıyoruz, bari gidip Bosna’da savaşsak, cesedimiz zulme siper olsa...”

Hürriyet gazetesi, bölgedeki haberleri yayınlarken verdiği mesajlar, sunduğu haber çerçevelerinde, Türklerle, Boşnakların İslamiyet ve ortak geçmiş kültür değerlerine vurgu yaptığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla burada bölgesel güç elde etmeye yönelik bir yaklaşımdan bahsedilmek mümkündür.

Her iki gazete genel anlamda savaşı ve bölgenin durumunu aslında benimsedikleri ideoloji ve yaklaşımlar çerçevesinde birbirlerinden farklı olarak ele almışlardır. *Cumhuriyet* gazetesi humanist ve bilgi verici bir yaklaşım içerisindeyken; *Hürriyet* gazetesi İslamiyet referansları ve Balkan’lardaki Türk izlerinden yola çıkarak bölgede siyasi güç elde etmeye yönelik bir yaklaşım sergilemiştir.

Okurlar tarafından bu haberlerin nasıl algılandığını ve toplumsal hafızada o gün nasıl yer ettiğini bilmemiz bugün mümkün değildir. Ancak olması istenen, tercih edilen düşünce şeklinin bu olduğu söylenebilir. Bugün toplumsal hafızada savaşın nasıl hatırlandığını anlayabilmek ancak geniş bir saha araştırması ile mümkündür.

4.3. Srebrenitsa Katliamı Sonraki Yıllarda Türk Basınında *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* Gazeteleri Tarafından Nasıl Anıldı?

11 Temmuz 1995 Srebrenitsa Katliamı sonrasında 1995 Kasım’ında imzalanan Dayton Barış Anlaşması’nı takip eden yıllarda katliamın olduğu tarihte *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetesinde anma haberlerine yer verilmiştir. Ancak bu haberlerin 5. yıldan sonra başladığı görülmektedir. Sonrasında 10., 15., ve 20.

yıllardaki anmalara yer verilmiştir. Zira aradaki yıllarda analiz yapılabilecek nicelikte bir anma haberine de rastlanmamıştır.

Savaşın bitiminden, yani 1995 yılından sonraki anma haberlerini genel olarak ele aldığımızda, 10 Temmuz 1996 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi'nde dış haberler bölümünde yer alan haberde rakamlarla Srebrenitsa Katliamında ölen insan sayısını ve hala bulunamayan toplu mezarları okuyoruz.²³⁹ 1996'dan 2000 yılına kadar *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde hiçbir anma haberine rastlanmamıştır. 2000 ile 2005 yılları arasında da dış haberlerde kısaca verilen haberler mevcuttur.²⁴⁰

10. Yıl anması olarak 2005 yılının Temmuz ayında *Cumhuriyet* gazetesi dış haberlerinde yine kısa bir haber olarak yer almıştır.²⁴¹ 2005'de *Cumhuriyet* gazetesinde "10 yıl önce 8.000 Boşnak Öldürüldü!" başlıklı haber dış haberler sayfasında verilmiştir. Rakamların olayların boyutlarını ifade edebilmek üzere her anma haberinde kullanıldığı ancak içerik olarak daha fazla detay verilmediği açıkça görülmüştür. 2010 yılına kadar bu iki gazetede herhangi bir anma haberine rastlanmamıştır. 11 Temmuz 2010 yılında *Hürriyet* gazetesi'nde baş sayfada ve tam boy haber olarak yer almıştır.²⁴² Srebrenitsa'nın 15. Yıl anma törenlerine dönemin başbakanı ve bazı bakanları katılmış ve bu haberlere de yansımıştır. Böylece yeni anma dönemi başlamıştır. Bu çalışmada görülmüştür ki 15. yıl anma törenlerine kadar (2010) hiç bir yıl Srebrenitsa Katliam'ına detaylı ve geniş bir şekilde yer verilmemiştir.

Srebrenitsa Katliamı anma törenleriyle alakalı basında yıllar içerisinde değişerek yer alan fotoğrafların, manşetlerin, yazıların içerik analizlerine baktığımızda bu bölümde anma haberlerinin fotoğraflarından başlamak yerinde olacaktır. Zira "tüm toplumsal sınıflar tarafından aynı şekilde kabul gören fotoğrafın kolay ulaşılabilirliği, fotoğrafı etkili bir mesaj taşıyıcısı haline getirir.

---

²³⁹ Bkz. Ek 6.

²⁴⁰ Bkz. Ek 7.

²⁴¹ Bkz. Ek 8.

²⁴² Bkz. Ek 9-10.

Bu özelliğinden dolayı fotoğrafın taşıdığı mesaj ‘fotoğrafik mesaj’ olarak adlandırılır.”²⁴³

Fotoğraf ile başlamak önemli olacaktır çünkü geçmişin yeniden kurulmasında fotoğraflar büyük öneme sahiptir. “Fotoğraf, hem geçmişi hem de şimdiki kurgulayabilen bir araç görevi üstlenmektedir.”²⁴⁴ Dolayısıyla bu haberlerde kullanılan görsellerin taşıdığı simgeleri ve atıfta bulunduğu ana başlıkları anlayabilmek; çalışmanın temel sorunsalı olan hatırlatmanın medya tarafından nasıl şekil aldığına görebilmek adına büyük öneme sahiptir. Basında Srebrenitsa Katliamı’na ilişkin çıkan haberlerin analizlerinde kullanılan yöntem, yine bu alanda söylem yapıları ve iktidar yapıları arasındaki ideolojik ilişkiyi bulmaya, anlamaya çalışan Teun A.van Dijk’in “söylem çözümleme” yöntemidir. Irk ve ırkçılık ideolojisi üzerine yapılan haberlerin çözümlemesi konusunu Van Dijk şu şekilde vurgulamıştır:

“Dünyada cereyan eden olayların çoğu hakkında bilgi edinimi ve kanaat oluşumu büyük ölçüde, milyonlarca kimsenin paylaştığı basın ve televizyondaki haber söylemine dayanır. Muhtemelen başka hiçbir söylem tipi bu kadar çok insan tarafından aşağı yukarı aynı anda paylaşılmaz ve okunmaz. Bundan ötürü haber söyleminin güç potansiyeli devasadır. Haber raporlarının şemalarının, başlıklarının ve üslubunun yakından incelenmesinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel iktidarın uygulanımını ve bu uygulanımı destekleyen ideolojilerin iletişimini edinimini anlamak açısından hayati bir önemi vardır.”²⁴⁵

Bu anlatılardan yola çıkılarak Srebrenitsa Katliamı anmalarının Türk Basınındaki haber içerikleri, 5., 15. ve 20. yıllardaki haber analizleri ile aşağıda Tablo 6 ve Tablo 7’de verilmiştir.

²⁴³ Roland Barthes, *Göstergibilimsel Serüven* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 29.

²⁴⁴ Roland Barthes, *Fotoğraf Üzerine Düşünceler* (İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları, 2014),16.

²⁴⁵ Teun.A Van Dijk, “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, der. Mehmet Küçük (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 353.

Tablo 6 Srebrenitsa Katliamı Anmaları Basın Haberleri 1

Aktörler	5 .Yıl	Yorumlama	15.Yıl	20.Yıl & Bugün	Yorumlama
Hollanda Hükümeti	Hollandalılar, cevap alabilmek için Hollanda hükümetine mektup yazdılar.	Katılım zorlayıcı yöntem ile gerçekleşiyor.	Masum insanlara karşı, Sırp planlarına dahil olmakla suçlandı	Türkiye ve Hollanda baska politik sebeplerle tartışma halindeyken, anmadan önce isimleri suçlu olarak geçiyor.	Katılım zorlayıcı yöntem ile gerçekleşiyor.
Sırp Hükümeti			Sırp hükümeti özür diler	Anmalara Sırplar alınmaz	Yaptıklarından dolayı hiçbir zaman bağışlanmayacaklar.
Bosna Hükümeti	Cevaplar için hala ümitliler	Hala bir anlamlandırmaya ihtiyacı. Anlam arayışı mevcut	Hala bir özür bekliyorlar	Yalnız değilsiniz. Osmanlı'dan bu yana beraberiz Aynı kültürel geçmişe sahibiz	Başka bir dünya mümkün.

Tablo 7 Srebrenitsa Katliamı Anmaları Basın Haberleri 2

Metinden Alıntılar	5.Yıl	Yorumlama	15.Yıl	20.Yıl & Bugün	Yorumlama
Nicel Veri	*8.000 insan öldürüldü. *Törenlere 15.000 kişi katıldı	Sayıların kullanımı ile çarpıcı etki yaratılmıştır.	50.000 kişi törenlere katılım göstermiştir.	8.000 kişinin toplu ölümü ve hala binlerce insanın bulunamayan bedenleri	Katliamın boyutu sayılar ile anlatılmaya çalışılmıştır. Geçen yıllar ve ölü, kayıp insan sayısı ile boyutlarının büyüklüğü ifade edilmeye çalışılmıştır.
Kullanılan Dil	* Toplu katliam * Katliam * Çok korkunç * En korkunç * 8000 kişiyi unutma! * Mutlaka * 8000 kişi için dua * Hala cevapları arıyorum Mass	• Oldukça keskin bir dil kullanılmıştır. • Suçlamalar da dikkate alınmıştır. • Umut dikkate alınmıştır.	*-Meli/-Malı *Mutlaka *Ölüm Yolu *İnsanlığın Kara Lekesi *Avrupa'nın Kara Lekesi *Asla Unutma! *Her zaman hatırlanacak. *Hala binlerce masum insanın bedenleri aranıyor.	• Bu Batı Toplumunu içersinde birlik içersinde olmak. • Güçlü İlişkiler Kurmak • Kara Leke her daim kalacaktır. • 20 yıl sonra bile hala akan gözyaşları • Asla Unutma! Avrupa'nın Kara Lekesi	- Oldukça keskin bir dil kullanımı. - Bir arada güçlü olmak- biz ve onlar yaklaşımı - Türkiye ve Bosna arasındaki din birlikteliğinden doğan, Batı'ya karşı biz kavramı.

Burada Van Dijk'in analiz metodunda yer alan temel sorular çerçevesinde tablolarda verilen analize ek olarak basında haberin işleniş biçimine aşağıdaki sorulara cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

- Her dönemde savaşta, katliamda yer alan asıl oyuncular aynı kalıyor mu?
- Belirli tarihler için tasvir edilen unsurlar (kelimeler, sıfatlar, fiiller) nelerdir?
- Herhangi bir mecazi kullanım var mı?
- Dil değişiyor mu?
- Katliamı tarif etmek için hangi kelimeler seçiliyor?
- İdeoloji ve politika konusunda her yıl hangi konu vurgulanıyor?
- Her yıl farklı şekilde kullanılan nicel veriler var mı?

Savaşa, katliama dair, Birleşmiş Milletler, Hollanda Hükümeti, Bosna Hükümeti, Sırp Milislerin tüm yıllarda aynı kaldığını görüyoruz. Türkiye Dışişleri'nin ve bağlı çeşitli bakanların da anmalara dahil olduklarını, son yıllarda (2010 yılı itibariyle) bugün Cumhurbaşkanı olan Erdoğan'ın politik yaklaşımı içinde görüyoruz. “Kötülük”, “talihsiz”, “trajik”, “korkunç”, “İslamofobi” kelimelerinin yoğun olarak kullanılmasının yanısıra, Türk Başbakanları'nın ve diğer bakanların da anma törenlerine dahil olarak, mağduriyetin yanındayız mesajını açıkça göstermektedir. Özellikle son yıllarda, birlikte tarihi vurgulamak ve her iki ülkenin geçmişten gelen bir tarih birlikteliği içinde olduğunu, gelecekte de beraber yol alınacağı özellikle belirtilmektedir. Hollanda Hükümeti'nin olaydaki katılımı ilk yıllarda farklı şekilde belirtilirken, son yıllarda, bu katliamın tek sorumlu tarafı oldukları söylenmeye başlanmıştır. Bu durumda katliamı gerçekleştirenler yani olayların sorumluları değişmiş oluyor.

Sırp milisleri yerine bütün batı toplumu ve özellikle Hollanda Hükümeti olaydaki rolleriyle son yıllarda ön plana çıkarılmış oluyor. Bu olayların anlatılma şekli ve dili de medya tarafından bu doğrultuda değişiyor. Batı toplumlarının ideolojisine dikkat çekerek, bu toplumdaki insanların hiçbir zaman iyi insanlar olmadıklarına ve “bizim” - “Müslümanlar” için asla olmayacaklarına vurgu yapılıyor. Çünkü dünyanın batı kesiminde yaşayan Müslümanların her daim düşman görüldüğü mesajları veriliyor.

Kitle iletişim araçlarının kolektif hafızayı nasıl etkilediği ya da tetiklediğiyle ilgili temel sorulara atıfta bulunarak, anma anlatılarının arkasındaki gizli ideolojiyi kolayca yakalayabiliyoruz.

Buradaki analizle amaçlanan Türk Basının iki önemli gazetesinin yıllar içerisinde anma törenlerini işleyiş biçimi, anlatımı ve içeriğininin değişim analizini yapabilmektir. Çünkü “anlatılar, deneyimlerin akışını düzenlemeye yardım eder, böylece yaşamımızdaki olaylar ve eylemler anlam kazanır.”²⁴⁶ İdeoloji, yalnızca zaman içinde şekillenen bir inanç fikirleri sistemi değil, tarihsel olarak sömürü biçimlerini sonsuz, doğal, kaçınılmaz ya da rasyonel olarak temsil edildiği düşünce biçimleridir.²⁴⁷ Yıllar içinde aynı haberin farklı yaklaşımlarını görebilmek, anmaların arkasındaki saklı olası ideolojiyi farkedebilmek adına çalışmanın ana amacına bir nevi cevap olmuştur. Çünkü aynı şeyi söylemenin farklı yolları vardır ve bu yollar birbirine rastgele alternatifler değildirler. İfadedeki farklılıklar, olaylara ve durumlara olan yaklaşımlardaki ideolojik farklılıkları da temsil eder. İdeoloji ve söylem arasındaki bağlar aslında iki yönlü olarak işler. Diğer bir deyişle, ideolojiler söylenen şeyi ve onun nasıl söylendiğini etkiler, aynı şekilde okuduklarımız, gördüklerimiz, işittiklerimiz ve konuştuklarımız ideolojimizi şekillendirir. İdeolojiler doğuştan gelmezler, öğrenilirler.²⁴⁸ Bu anlatımlardan yola çıkarak, son yılların anma törenlerinin basın haberlerindeki anlatılarıyla ideolojileri ilişkilendirebilmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle *Hürriyet* gazetesinin 12 Temmuz 2010 yılı anma törenleri basın haberleri²⁴⁹, 2010 yılı öncesine kadar hiç bu kadar geniş yer verilmemesi de göz önünde bulundurulduğunda; ilk olarak görsellerde öne çıkan Müslüman kimliği, Batı’ya karşı birlik ve beraberlik mesajları içeren manşetlerdeki öfke, acı ve Batı’ya karşı Srebrenitsa Katliamı aracılığıyla din eksenli bir karşı duruş ifade etmeye başlamıştır.

---

²⁴⁶ John Richardson, *Analysing Newspapers* (Palgrave Macmillan, 2006)

²⁴⁷ Richardson, a.g.e., 34.

²⁴⁸ Çoban ve Özaslan, a.g.e., 78.

²⁴⁹ Bkz. Ek 9-10.

Bu olaydaki Batı duyarsızlığı insan hakkı ihlali bağlamında olayların içeriği, geçmişi, tarihselliği ön plana çıkarılarak kaleme alınabilirdi. Ancak bunun yerine “İslamiyet” ve neredeyse “İslamofobi” merkezli bir hatırlatma ile olayın anılması, hafızalarda Müslümanlar ve diğerleri olarak nefretten doğan bir birliktelik çerçevesinde olaya yaklaşılmasına sebep olmuştur. AK Parti’nin İslamcı ideolojilere yakın bir duruş sergilediğini hatırlamak burada önemlidir. Dünyanın Doğu İslami bölgesine nazaran daha seküler bir Müslüman milleti olarak Türkiye, Avrupa’nın bu tür İslamofobiye nasıl sahip olduğu yaklaşımına değinerek “Batı Toplulukları” hakkındaki argümanlarını haklı çıkarmaya çalışmıştır. Ancak olayın hafızalarda yer alış biçimi bunun yerine, “Müslüman nefreti”, “biz-onlar” politik söylemi ile değil, Avrupa Topluluğu’nun büyük devletlerinin ekonomik ve politik çıkar kavgaları ve bunun nedenleri çerçevesinde olabilirdi. Bu yaklaşımın her yıl daha fazla güç entegrasyonu ile hatırlatılmasıyla kolektif hafızada politik eylemin kararlı bir hale gelmesi mümkün kılınıyor. Srebrenitsa’da olanlara canlı şahit, bölgede üç yılı aşkın bir süre görev alan bir gazeteci olan Şerif Turgut’un gerek savaşla gerekse Srebrenitsa Katliamı anmaları ile ilgili sözleri bu çalışmanın sözlü tarih anlatısı olarak değerlendirilmiştir.

Srebrenitsa Katliamı ve anma törenleri hakkında Mayıs 2017 tarihinde Şerif Turgut ile e-posta üzerinden yapılan görüşmenin devamı şu şekildedir:

- Bosna Savaşı’nın 20. Yıldönümünde “Savaş ve Barışta Medya” isimli Saraybosna’da bir konferansa katılmışsınız. Öncelikle konferansın konusu olan “Savaş ve Barışta Medya’yi” siz nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu konferansta medyanın savaş/ları işleme şekli ile ilgili neler görüşüldü? Nasıl sonuçlara ulaşıldı? 20 yıl sonra ilk defa mı Bosna’ya gitmişsiniz? Her şey nasıldı? 20 yıl sonra Bosna nasıldı? Siz nasıldınız?

“Toplantı, konferanstan ziyade buluşmaydı. Saraybosna kuşatması sırasında görev yapan gazeteciler, yıllar sonra evimizde, Saraybosna’da yeniden buluştuk. Çoğumuz savaş sonrası yıllarda da Bosna’ya defalarca gitmiştik ama herkes farklı tarihlerde gittiğinden böylesine bir buluşma olmamıştı. 2012’deki buluşmamızda, Boşnak arkadaşlarımız, Bosna’nın önde gelen siyasetçi, diplomat ve bürokratlarından da bize katılanlar oldu. Konferanslarda da dahil olmak üzere, çokça ağladık. Anma töreninin olduğu gün, Saraybosna’da ölen insanların her biri için

bir kırmızı sandalye konuldu şehrin en büyük caddesine. Çocuklar için de küçük kırmızı sandalyeler. Kan nehri gibiydi. Tören sırasında bütün şehir ağlıyordu. Hepimiz savaş günlerini yeniden ve derinden yaşadık.”

Anma törenlerinin, kolektif bellek yaratmanın önemli bir yolu olduğunun bir kez daha altını çizdikten sonra, burada yapılan anma törenindeki kullanılan sembollerini hatırlamaya bir örnek olarak değerlendirebiliriz. Buradaki törende kullanılan sembol olan kırmızı sandalye ve çocuklar için küçük kırmızı sandalyeler görsel algıyı da harekete geçirerek, savaşı hiç yaşamamış olan bireylerin de belleklerinde yer edecektir. Bu anmalar ve/veya belli aynı semboller kullanılmaya devam edildikçe hatırlatılmak istenen olay/lar toplumsal hafızanın önemli bir parçası olmaya devam edecektir.

SONUÇ

*“Tarihin altında, hafıza ve unutulmuş.
Hafıza ve unutulmuş altında, yaşam.
Ama yaşamı yazmak başka bir hikaye.
Sonu yok.”²⁵⁰*

Paul Ricoeur

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, savaş görmüş ülkeler başta olmak üzere, tüm dünyada toplumsal hafıza çalışmaları önem kazanmış, bu alanda çeşitli eserler üretilmeye başlanmıştır. Toplumsal hafızanın, farklı yapıları incelenerek, tarihten, edebiyattan, sosyoloji ve antropolojiden beslenen disiplinler arası bir bilim olduğu, geçmişle olduğu kadar, şimdiyle ve gelecekle de bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu alanda, toplumsal hafızayı belirleyen bileşenlerden, halka ulaşmanın en kısa yollarından biri olarak gazete haberlerini tanımlayabiliriz. Gazete haberlerinden bir olayın toplumsal hafızada nasıl yer alması amaçlanıyor/isteniyor olduğu görülebilir. Medyada en önemli araç olan dil, inşa edici bir göreve sahiptir. Anlam ve kimlik, dilde sürekli hem inşa edilir hem de bu inşa edilen anlam ve kimlik icra edilir.²⁵¹ Bu inşa ve icra süreci boyunca konuşanlar, benliklerini ve gerçekliklerini kurarken birtakım farklı stratejilere başvururlar. Bu stratejiler anlam bakımından ele alınıp incelenebilirse, anlamı kurmada konuşmacıların tercih ettiği kelimeler, ifadeler, cümlecikler ve cümleler düzeyinde de analiz edilebilir. Her bir analizin de o esnada icraat ve inşa ile ilgili farklı neticeleri vardır.²⁵²

“Medya siyasal, toplumsal, ekonomik, teknolojik, kültürel alanı tanımlamakta ve yeniden inşa etmektedir. Medya ideolojiktir. İdeolojik alan toplumsal, siyasal ve teknolojik ilişkilerle birlikte ekonomik ilişkiler içinde yapılır ve biçimlenir. Dolayısıyla iletişim pratiklerinin anlam, dil, temsil ve anlamlandırma alanında temellendirilmesi kaçınılmazdır.”²⁵³

²⁵⁰ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutulmuş*, (İstanbul, Metis, 2012), 555.

²⁵¹ D. Edwards, *Discourse and Cognition* (London: Sage, 1997),122.

²⁵² Arkonaç, a.g.e., 63.

²⁵³ Stuart Hall, *İdeoloji ve İletişim Kuramı, Medya Kültür Siyaset*, der. S. İrvan, (Ankara: Ark Yayınları,1997), 90-92.

Medya metinlerinin anlamlandırılmasında iki düzeyden söz eden Roland Barthes, bu iki düzeyden ilkinin düz anlam olarak açıklar, ikinci düzeyi ise yan anlam, mit ve simgeyi içeren ideolojik düzey olarak ifade eder.

Barthes, *Çağdaş Söylenler* isimli kitabında düz anlamın ilk, doğal, görünen anlam olduğunu söylemiştir.²⁵⁴ Metinler içerisine gizlenmiş olan anlam ise yan anlamdır ve ideolojik anlam işlevi görür. Yani bir tür mit görevi üstlenmektedir. Bu mitler de toplumsal düzeni doğallaştırıcı, meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır. Barthes'e göre yan anlam kültüre bağlı bir öğedir. Bu noktada yan anlam kodlanmaktadır.

Göstergeler ve kodlar değer yargıları içerirler.²⁵⁵ Olaylar, haber değeri taşıyorsa, gazeteye aktarılır, bir haber olur ancak ele alınan yöntem, verilen bakış açısı, genellikle resmî otoritenin, egemenin eliyle, ideolojisiyle belirlenir. İdeolojiler genellikle daha belirli bir toplumda düşüncelere ve sonra da örneğin politika, kitle iletişim araçları, emek, iş, eğitim, araştırma ya da hukuk gibi belirli bir toplumsal alandaki söyleme dönüşür.²⁵⁶ Dolayısıyla kitle iletişim araçları, biçim, söylem ve içerik özellikleriyle, bireysel ve toplumsal hafızanın niteliğini etkilerken, modern kimliğin inşasında da son derece stratejik bir role sahip olurlar. Medyayı devletin ideolojik araçları olarak tanımlayan Althusser, devletin bu araçlarla baskı oluşturduğunu iddia eder. Her ne kadar devletin baskı araçları polis, asker, mahkemeler gibi zor kullanarak işleyen kurumlar olsa da ve ideolojik aygıtlar genel olarak ideoloji kullanılarak işlese de Althusser bu baskının gizlenmiş ve simgeselleşmiş bir şekilde kurulduğunu savunmaktadır.²⁵⁷

Çünkü “iktidar sahiplerinin söylemleriyle medya metinlerinde yer alan sözcüklerin anlamları birbirleriyle ilişkilidir.”²⁵⁸ Bilinç ve dille birlikte ideoloji işlevselleşerek, dil toplumsal pratiğin bir parçası hâline gelir. Anlamlandırmanın farklı boyutlar kazanmasında, simgesel ve toplumsal öğelerin yer alması etkilidir. Dolayısıyla, simgesel karakter, anlamlandırmanın en temel elemanıdır.

---

²⁵⁴ Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler*, (İstanbul: Metis, 2018), 202.

²⁵⁵ Barthes, a.g.e., 207.

²⁵⁶ Çoban ve Özaslam, a.g.e., 43.

²⁵⁷ Metin Kazancı, “Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı,” **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 57, s.1 (2002): 55-87.

²⁵⁸ Stuart, *İdeoloji Üzerine*, a.g.e., 32.

Bu çalışma boyunca “Toplumsal Hafıza” nın oluşturulması bağlamında medyanın işlevi anlaşılmalı çalışılmıştır. Medya incelemesinde örnek soru olarak “Bosna Savaşı’nda Türk Basını nasıl bir tavır içindeydi?” sorusu cevaplandırılmaya çalışılırken, savaşın sonunda yaşanan “Srebrenitsa Katliamı’nın” yıllar içerisindeki anma törenlerinin Türk basınında işleniş biçimi incelenmiştir. Literatürde konuyla ilgili verilerin analiz edilmesi sonucunda; haber dilinin kurgusu ve dilin içeriğinin verdiği referanslar üzerinden temas ettiği gruplar anlaşılmalı çalışılmıştır. Buna benzer ifadeyle, habere konu aktörlerin veya olayların yeni bir anlam üreterek kurgulanmasının toplumsal hafıza oluşumu ile ilişkisi kurulmuştur. Çünkü söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiye odaklanmak, toplumsal yaşamdaki dinamiklerin, bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilene biçimlerini anlama ve anlamlandırma süreçlerinde bize yol gösterecektir.²⁵⁹

Kitle iletişim araçları ve toplumsal hafıza arasında kurulan ilişki kapsamında; medyanın sunduğu ihtişamlı hayatlar, hayal dünyaları, gerçekleri unutturan veya unutturmak amaçlı yayınlar, insanlarda “gerçek hayatın” dışında bir rahatlama sağlamaktadır. Medya araçlarının, birey veya kitleler üzerinde yarattığı algı, hatırlama biçimlerinin gelişiminde en etkili silahtır.

Bu tez çalışmasında, Srebrenitsa Katliamı için gerçekleştirilen anma törenlerinin, basın haberlerine yansıyan anlatım biçimleri; “yan anlamları” analizi ve söylemdeki rolleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümdeki araştırma Srebrenitsa Katliamı anma törenlerinin 5.,10.,15., ve 20. Yıllarında yer alan haberlerin analizi, Teun A. Van Dijk’in söylem analizi yöntemi örnek alınarak yapılmıştır.

Burada kısaca soykırım kavramına, yer vermek Srebrenitsa’da yaşananları değerlendirmek adına önemli olacaktır.

Louis Horowitz'e göre, soykırım, bir devletin veya bürokratik bir devlet aygıtının, suçsuz insanları örgütlü ve sistematik bir şekilde yok etmesidir.²⁶⁰ Soykırımdan söz edebilmek için, bir dış gruba ya da parya gruba “tam bir insan” gözüyle bakılmaması ayrıca büyük çaplı ve kişisel olmayan katliamları yönetecek,

---

²⁵⁹ Çoban ve Özaslan, a.g.e., 53.

²⁶⁰ Irving Louis Horowitz (1929-2012), Rutgers Üniversitesi'nde sosyoloji ve siyaset bilimi profesörü olarak soykırım tanımlamaları üzerinde çok çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.

merkezi bir bürokratik otoritenin varolması gerekliliği mevcuttur.²⁶¹ Dolayısıyla “ciddi” sıfatının soykırımla ilişkilendirilmesini öncelikle savaş sırasında ağır bir can kaybı yaşanması ve sonrasında ise gelecek nesillerin doğrudan etkilenmesi olarak sıralayabiliriz.

Aliya İzzetbegoviç *Tarihe Tanıklığım* adlı eserinde Srebrenitsa’da yaşanan süreci şöyle özetlemektedir:

“Srebrenisa’ya yönelik nihai saldırı 6 Temmuz’da başladı fakat ilk başta o da, önceki bütün o sınırlı çaptaki saldırıları andırıyordu. Bunun kasabaya yönelik kitlesel bir saldırı olduğu sonucuna ulaşılabilmesi ancak 8 ve 9 Temmuz’da mümkün olabildi. NATO hava kuvvetleri tarafından harekât yapılmasını talep ettik. Uluslararası topluluğun askerlerinin ve bir güvenli sahanın çiğnenmesine izin vermeyeceklerine inanıyorduk”²⁶²

Bosna Savaşı’nın Türk basınındaki yansıması ve yıllar içerisinde Srebrenitsa Katliamı anmaları, söylem ve ideoloji olarak değerlendirildiğinde Kanı Birliği (Politik Söylem)²⁶³ ile Kutuplaşma (Biz-Onlar Sınıflandırması)²⁶⁴ bir ideolojik söylem yapısalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapıya, o döneme dair magazinselleştirme ve popülerleştirme etkilerini de eklemek yerinde olacaktır.

Bosna Savaşı’nın yaşandığı süreçte, Yugoslavya’nın dağıldığı ve Bosna Savaşı’nın olduğu 1992- 1995 yılları arasında, Balkanlar’daki savaşların çoğu kendi bağlamlarından kopartılarak Türk iç siyasetinde varolabilmek, öne geçebilmek adına toplumsal bilinç içerisinde dönemin söylemlerinin *-İslamcı, İslamcı-Osmanlıcı, İslamcı-Türk-* paralel kullanıldığı söylenebilir.

Dolayısıyla Srebrenitsa Katliamı’nın anma törenlerinin basın yansımasını, Türk iç siyasetinde cephe kazanmak, özellikle 2000’li yıllar itibariyle dönemin ilkelerine paralel olarak, “Müslüman Boşnaklar”la olan dayanışma, birlik, beraberlik mesajlarını içerdiği, Batı’ya karşı Müslüman birlikteliği düşüncesi çerçevesinde yıllar içerisinde Müslüman kıyımı olarak görüyoruz. Her ne kadar Srebrenitsa Katliamı bir kıyım, soykırım, olsa da, Türk basınındaki anmaların ele alınış biçimini incelediğimizde, 2000’li yıllarda mevcut hükümetin ideolojisinin

²⁶¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 2013), 112.

²⁶² Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 34.

²⁶³ Çoban ve Özaslan, a.g.e., 62.

²⁶⁴ A.g.e., 67.

bir yansıması olarak da okunabilir. Çünkü devletin en önemli ideolojik aygıtlarından biri medyadır. “Toplumsal ilişkilerde öznelere oluşturması bakımından ideoloji kavramı maddi bir güç olarak karşımıza çıkar. İdeoloji kavramı bir taraftan devletin ideolojik aygıtlarında somut hale gelirken diğer taraftan da özneyi belirli bir konum içerisine sokmaktadır.”²⁶⁵ Althusser, ideolojinin ancak oluşturucu özne kategorisi sayesinde var olduğunu savunmaktadır. “Özne kategorisi, somut özneler kurma işlevine sahip olduğu sürece, her tür ideolojinin kurucusudur.”²⁶⁶ Toplumsal hafızanın oluşumunda araştıncılaşdırılan kitle iletişim araçları, işlevsel konumu ve söylemsel etkilerinin yerinin tartışıldığı bu çalışmada yapılan basın analizinde farklı akım gazeteleri ele alınmıştır. 21. yüzyılda, Avrupa’nın ortasındaki savaşı doğuran politik ve siyasi iklim incelenmeye çalışılırken, medyanın, -özellikle basının savaşı ele alış biçiminde uyguladığı politikalar- o dönemi bizzat yaşayan gazeteci Şerif Turgut ile yapılan görüşmeyle de anlaşılma çalışılmıştır.

“Medyanın Toplumsal Hafızadaki Rolü: Bosna Savaşı Örneği” başlıklı bu çalışmada, medyanın, basın yoluyla, toplumsal hafıza üzerinde hatırlatma ve unutturma rolünün teorisi üzerinde 1995’de yaşanan Srebrenitsa Katliamının yıldönümüne ilişkin anma haberlerinin yıllar içerisinde değişken bir çizgi izlediğini yapılan basın taramalarında görülmüştür. Buradaki çalışma sadece durum analizi yerine geçebilir. Toplumsal hafızanın oluşumunda bu bilgilerin nasıl ideolojik kavramlara hizmet ettiğini sadece bu durum analizinden anlamak mümkün değildir. Diğer yandan bir kez daha hatırlamak gerekir ki, gazeteler bize bir olayı hatırlama şekli için bir kalıp verir. Bir hatırlatma kalıbı. Ve bizler de bu hatırlatma kalıplarından etkileniriz.

Geçmişten aktarılan deneyimler diğer kuşaklara aktarıldığında belleğin anlam kazandığını bir kez daha yinelemek gerekecektir. Aksi takdirde geçmişte sıkışıp kalır ve geçmiş ile gelecek arasında bir köprü oluşturamaz. Ve tabii nasıl aktarıldığı, hangi kalıplar içerisinde aktarıldığı ile paralel olarak bir hafıza biçimi oluşturur.

²⁶⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), 13.

²⁶⁶ Kazancı, a.g.e., 41.

Asıl mesele bu kalıpların ve biçimlerin hangi ideolojilere hizmet ettiğini anlayabilmek olmalıdır. Medyanın hatırlatma üzerinde nasıl bir rolünün olduğu anlaşılmalı çalışılmış olmasıyla, basının “Srebrenitsa Katliamı” anma törenlerini yukarıda analizi yapılan içerikte yansıtır, hatırlatıyor oluşu, olayların hafızalarda yer alış biçimini doğrudan etkileyecek yapıya ve unsurlara sahip olabilmesidir. Ancak hafızalarda nasıl yer aldığını tam olarak anlayabilmek için bugünün tarihinde yapılacak bir saha araştırmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- Aktan, Gündüz. "Srebrenitsa Soykırımı" Radikal Gazetesi, 14 Temmuz 2005.
- Alp, İlker. "Srebrenitsa Soykırımı - Temmuz 1995." **Avrasya Etüdüleri** , (2017): 153-197.
- Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemiyetler - Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* . İstanbul : Metis Yayınları, 1993.
- Arkonaç, Sibel. *Psikoloji - Zihin Süreçleri Bilimi*. İstanbul : Alfa Yayınları, 2005.
- Arkonaç, Sibel. *Söylem Araştırmaları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016 .
- Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Aziz, A. *Elektronik Yayıncılıkta Temel Bilgiler*. Ankara : TRT Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları , 1989.
- "Balkan War Report." *War and Peace Reporting Institute Bulletin* , 1992-93.
- Bartes, Roland. *Fotoğraf Üzerine Düşünceler* . İstanbul : Altıkkırkbei Yayınları, 2014.
- Barthes, Roland. *Gösterebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları , 2016.
- Bloch, Marc. *The Historian's Craft* . Manchester, 1954.
- Bora, Tanıl. *Bölgeler, Sorunlar Yugoslavya. Milliyetçiliğin Provakasyonu* . İstanbul : Birikim Yayınları , 1995.
- Yeni Dünya Düzenin Av Sahası - Bosna Hersek*. İstanbul : İletişim , 2018.
- Yeni Dünya Düzenin Av Sahası*. İstanbul : Birikim , 1994.
- Boschele, Filiz Aydoğan. *Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar, Bilginin Araçsallaşması ve "Bilgilendirici" Olarak Medya*. İstanbul: MediaCat Yayıncılık, 2004.
- Boschele, Filiz Aydoğan ve Kınık, Ali Murat. "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya" *Medyadan Yansıyanlar*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013.
- Campbell, Sue. *Our Faithfulness to the Past. Our Ethics and Politics of Memory*. New York: Oxford University Press, 2014.

- Caplan, Richard. *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*.
Cambridge: Cambridge University Pres, 2005.
- Chomsky, Noam, ve Edward S. Herman. *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?*
İstanbul : Minerva Yayınları , 1998.
- Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur?*. İstanbul : Sel Yayıncılık, 2011.
Toplumlar Nasıl Anımsar?. İstanbul : Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Çoban, Barış, ve Özarslan Zeynep. *Söylem ve İdeoloji* . İstanbul : Su Yayınları ,
2015.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik* . İstanbul: Küre Yayınları , 2012.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Lügat* . Ankara: Aydın Kitabevi , 2013.
- Devine, Patrick. *The Role Of Memory in Ethnic Conflict*. Düzenleyen Michael D.
Roe Ed Cirns. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Dikmen, Ergin Şafak. "Türkiye'de televizyon yayıncılığının dönüşümü: sosyal tv
yayıncılığı." **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 5**,
s.1(2017): 425-448.
- Edwards, Derek. *Discourse and Cognition*. London: Sage, 1997.
- Eker, Sami. "Savaş olgusunun dönüşümü: yeni savaşlar ve Suriye krizi örneği."
Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi 2, s.1(2015): 31-66.
- Emgili, Fahriye. "Bosna-Hersek trajesinde Türk birliği." **Güneydoğu Avrupa
Araştırmaları Dergisi 21**, (2012): 57-87.
- Ersoy, Metin. "Türk basınında savaş-barış gazeteciliği: düşürülen jet uçakları., 24-
26 Nisan." **International Conference on Communication, Media,
Technology and Design**, (2014): 347-355.
- Fortes, Meyer. *Pietas in Ancestor Worship*. Frankfurt, 1978.
- Gedik, Ömer ve Köküsarı, İsmail. "4 Aralık 1995 Dayton Anlaşması ile
oluşturulan hükümet biçiminin Bosna pratiğindeki sorunları ve çözüm
önerileri." **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 18**,
s.2(2014): 25-61.
- Goldstein, Bruce. *Bilişsel Psikoloji* . İstanbul : Kaknüs Yayınları , 2013.
- Görgülü, İsmet, Veli Yılmaz, ve Erdinç Ali. *Bosna-Hersek*. İstanbul: Harp
Akademileri Komutanlığı Yayınları , 1992.

- Güdek, Şenay "20.yüzyılı aşırılaştıran ve aşırılan savaş algısı-pratiği." **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm 2**, s. 2(2017): 79-103.
- Güllüoğlu, Özlem. "Bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun popüler kültür ürünlerini benimsetme ve yayma işlevi üzerine değerlendirme." **Global Media Journal 2,4**(2012):64-86.
- Halbawch, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. İstanbul: Heretik Yayınları, 2016.
- . *Kolektif Bellek*. İstanbul : Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Hall, Stuart. *İdeoloji Üzerine - Eleştirel İdeoloji Analizleri*. İstanbul: Pales Yayınları , 2014.
- Hobsbawn, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çeviren Yavuz Aloğan. İstanbul : Everest, 2006.
- Husserl, Edmund. "The world of the living present and the constitution of the surrounding world external ot the organism." Husserl: Shorter Works içinde, editörler Peter McCormick ve Frederick A. Elliston, University of Notre Dame Press. pp. 238-250. 1981
- İlhan, Mehmet Suat. *Bosna Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu*. Ankara , 2010.
- İnce, Gökşen Başaran. *Medya ve Toplumsal Hafıza*. İstanbul : Kültür ve İletişim, 2010.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. İstanbul : Klasik Yayınları , 2003.
- Jameson, Frederic. *Postmodernism and Consumer Society*. Pluto Press, 1982.
- Kandel, Eric. *Belleğin Peşinde*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi , 2016.
- Belleğin Peşinde: Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu*. Çeviren Mehmet Doğan. İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları , 2016.
- Kansteiner, Wulf. "Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies." **History and Theory 41**, s.2(2002):179-197.
- Karasu, Mithat Arman. "Bir kentin ölümü: kentkırım (Bosna Hersek örneği)." **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi 17**, s.3(2008):51-64.
- Keskin, Fatih ve Oruç, Ayça Sümeyra. "Kamusal irade oluşumu bağlamında basın ve iletişim özgürlüğü" **Ankara Barosu Dergisi 2**, (2016): 197-226.

- Kırtepe, Selçuk. "Sosyokültürel değişme ve kitle iletişim araçları." **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2**, s.2(2014): 237-256.
- Kocadaş, Bekir. "Kitle iletişim araçları eğitim ilişkisi." **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 4**, s.2 (2004): 129-135.
- Laplanche Jean ve Pontalis, J.B. *The Language of Psychoanalysis* . Londra: W. W. Norton & Co Inc, 1973.
- Leon, Kim and Angs. *Portrayals of Stepfamilies in Film: Using Media Images* . 2005.
- Lukes, Steven. "Political Ritual and Social Integration." *Sociology* 9, s. 2(May 1975): 289–308.
- McChesney, Robert W. *Medyanın Sorunu*. İstanbul : Kalkedon Yayınları , 2006.
- Mcluhan, Marshall. *Myth and Mass Media*. Daedalus, 1988.
- Misztal, Barbara. *Theories of Social Remembering* . Philedelphia : Open University Press, 2003.
- Naniç, Seda. *Gazete Okuma Araştırması* . Millward Brown , İstanbul : Marketing Türkiye, 2015.
- Neyzi, Leyla. *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , 2011.
- Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, Representations 26* . 1989.
- Okiç, Tayyib. *Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı* . İstanbul , 1977.
- Öner, Aslı Şirin. *Savaşın Brüksel Yoluna: Bosna-Hersek'in Dünü, Bugünü*. haz.Atilla Sandıklı, Ernur İsmayıl, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2017.
- Özarpınar, Yılmaz. *Hafıza*. İstanbul: Ötüken Neşriyat-Araştırma İnceleme Dizisi, 2018.
- Radford, Benjamin. *Medya Nasıl Yanılıyor?* İstanbul : Güncel Yayıncılık, 2004.
- Richardson, John. *Analysing of Newspapers*. Palgrave, 2007.
- Samary, Catherine. *Parçalanmış Yugoslavya - Bosna'da Etnik Savaş*. İstanbul : Yazın Yayıncılık , 1995.

- Santos, Myrian Sepulveda. "Memory and Narrative in Social Theory", *Time and Society*, 163 (2001):10.
- Sarlo, Beatriz. *Geçmiş Zaman*. İstanbul: Metis Yayınları , 2012.
- Schacter, Daniel L. *How the Mind Forgets and Remembers*. London : Souvenir Press, 2007.
- Schacter, Daniel. "Participant Statement. Individual and Collective Memory: Conceptual Foundations." *Memory Workshop Statements*. University of Washington at Saint Louis, 2007.
- . *Searching for Memory: The Brain, the Mind and the Past*. New York: Basic Books, 1996.
- Semercioğlu, Harun. "Bosna Hersek'te yaşanan Boşnak-Sırp çatışmasının analizi." **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 16**, s.63(2017): 1339-1360.
- Solmaz, Başak, Tekin, Gökhan, Herzem, Züleyha ve Demir, Muhammed. "İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama." **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 7**, s.4(2013): 23-32.
- Sontag, Susan. *Başkalarının Acısına Bakmak*. İstanbul : Agora Kitaplığı , 2004.
- Soydan, Ersoy ve Alpaslan, Nuran. "Medyanın doğal afetlerdeki işlevi." **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi 7**, (2014): 53-64.
- Sönmezoğlu, Faruk. *2. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye Dış Politikası*. İstanbul : Der Yayınevi , 2006.
- Sözen, Edibe. *Medyatik Hafıza*. İstanbul : Timaş Yayınları , 1997.
- Şen, A.Fulya. "Medyanın savaş söylemleri-barış gazeteciliği perspektifinden ana akım ve alternatif haber medyasında Suriye sorunu." **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 8**, s. 1(2013): 164-175.
- Taşdemir, Erdem. "Bütünleşik pazarlama iletişimi temelinde sosyal medya." **E-Journal of New World Sciences Academy 6**, s.3(2011): 645-665.
- Tindemans, Leo. *Barışa Çağrı. Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- Tuğrul, Saime. *Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010
- Tuğrul, Saime "AVM'li Hatırlama ve Unutma", **Hacettepe Üniversitesi İletişim**

Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi 2014, 1(2): 16-33.

- Uğurlu, Faruk. "Kitle iletişim aracı olarak fotoğrafın basında işlevi." **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 2**, s.2(2002):133-141.
- Ülger, İrfan Kaya. *Yugoslavya Nasıl Parçalandı: Balkan Dramının Perde Arkası*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003.
- Ünür, Ece. "Geleneksel medyanın sosyal medyayı nasıl kullandığına ilişkin bir inceleme." **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 20**, s.1(2016): 153-170.
- Varlık, Ali Bilgin. "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım." **Avrasya Terim Dergisi 1**, s.2(2013): 114-129.
- Vatansever, Muzaffer. "Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa." **USA Analiz** , (2011)
- Wertsch, James. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Wertsch, James ve Pascal Boyer. *Zihinde ve Kültürde Bellek*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , 2012.
- Yalçınkaya, Haldun. "Savaşlarda asker-medya ilişkilerinin geldiği son aşama: ilişitirilmiş gazetecilik." **Uluslararası İlişkiler Dergisi 5**, s.19(2008): 29-56.
- Yavuz, Uğur Günay. "II Dünya Savaşının Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde temsili." **Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, (2016): 2-31.

Elektronik Kaynaklar

Şeceroviç, Emine. *http://www.on5yirmi5.com*. 10 Nisan 2012.

<http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/86297/serif-turgut-bosnanin-huznu-ve-buyusu.html>

(Son erişim: 20.04.2017)

Canda, Şerafettin. Bosna Savaşı (1992-1995) ve Barış, Color Ofset 2013, 3.

<https://www.stratejikortak.com/2015/12/en-uzun-sureli-askeri-kusatma.html>

(Son erişim: 15.03.2018)

Sole, Sefa. (2016). Yugoslavya'nın dağılışı: Bir Devrin Sonu.

<http://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanın-dagilisi-2.html>

(Son erişim: 21.05.2018)

Pekin, Ozan. *akademikperspektif.com/2014/07/02*. 27 07 2014.

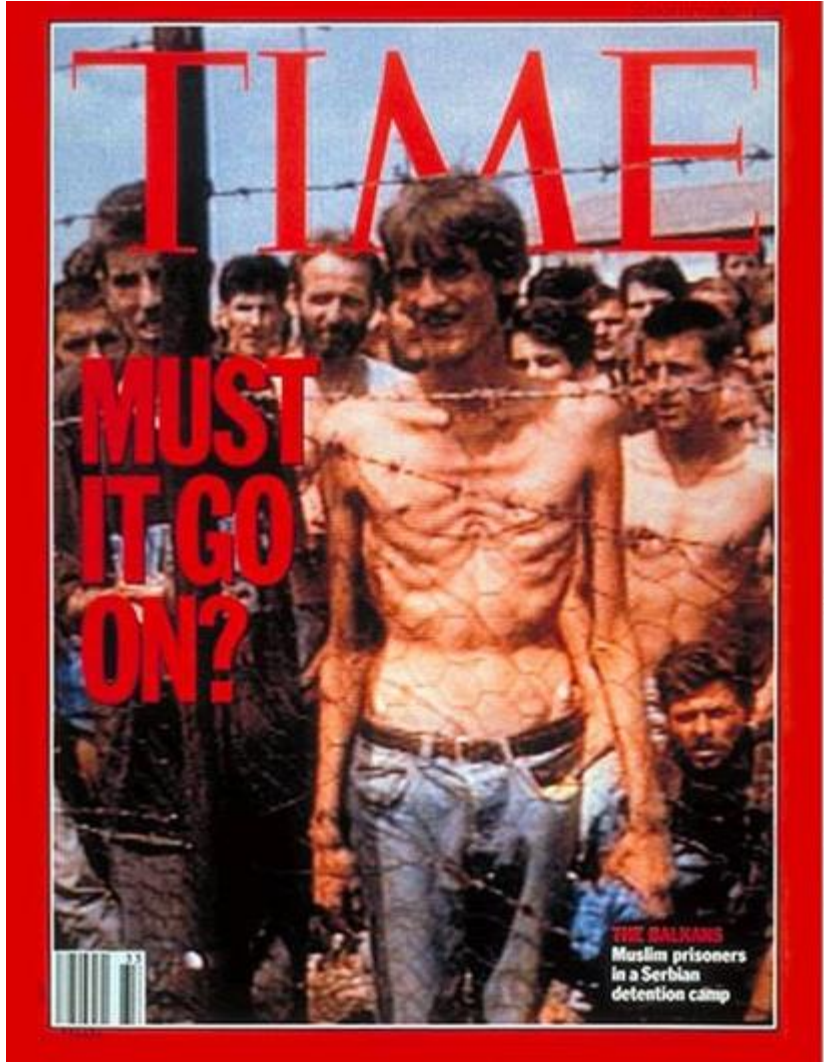
<http://akademikperspektif.com/2014/07/27/srebrenitsa-katliami-ve-dayton-anlasmasi-analizi/>.

İrem Köker, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/korkunc-katliamin-gorgu-tanigi>

anlattı-15271414 (Son Erişim: 24 Mayıs 2108)

EKLER

Ek.1: 17 Ağustos 1992 Time Dergisi Kapağı

'm zirvede ödün vereceğini ileri sür-
hükümetten ayrıldıklarını açıklamış-
göçmenlerin partisi Y' İsrail B' Ali-
ktendinci Şas ve Ulusal Dinci Par-
ayrılmasıyla azınlık hükümeti konu-
düşen Barak, önceki gün muhalefet-

İsrail radyosunun haberine göre Barak,
Washington uçağında gazetecilere yaptığı
açıklamada, ABD'nin bir uzlaşma formü-
lü önermesini beklediğini söyledi.

Barak'ın, "Görüşmeler zorlu geçecek. Çün-
kü ABD'nin konumu bizden çok Filistinli-

tarihi anlaşmaya ev sahipliği yapan, başkent
Washington'a 100 kilometre uzaklıktaki
Camp David'de düzenlenecek yeni zirve-
ye, Barak ve Arafat'ın yanı sıra Clinton da
"sık sık" katılacak. Albright da iki Ortado-
gulu liderin yanından ayrılmayacak.

dün sabah y
lanan karar
ran Özel Po
mutanı Feri
sizlikten 2
dı. Tahran
çen yıl 8 T
layan gece
lis ve aşırı
oluşan sivil
uykudayker
relerinden c
lara göre bir
renciyi ağır

Üç kişi öl
Baskının
gösterileri s
re üç kişi h
Bakanı'nın
girmeyin",
mesi emrin
şındaki Na-
mesi'nde y
karara göre,
ri verme kc

Olayda d
devlet haz
kararlaşır
döven kim:
medi. "Ün-
cileri dövm
suçlarındar
lar da "su-
siyle beraat
vus Uruc A
elektrikli t
cundan 91
(125 dolar)

cti

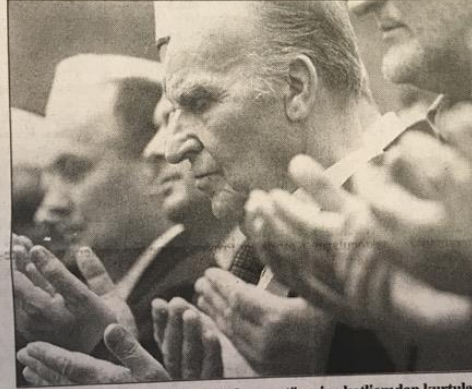
1

ISI

belirtili.
tün avu-
asalara
imde ele
nın adil
gılanana
atoryum
nelerini

İ
çisi ölüm
Bu sa-
ası bu yıl
21 sani-
kenli ol-
73-1999
m cezasi-
çisi, daha
utlar ma-
taya koy-
urakıldı.

Srebrenica katliamı unutulmadı

Srebrenica katliamının 5'inci yıl anma törenine katılmadan kurtulan
yaklaşık 15 bin kişi katıldı. . Ölenler için namaz kılınarak dualar
edildi. Törene Bosna Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović de katıldı.

Dış Haberler Servisi - Bosna sava-
şının en korkunç katliamının 5. yıl-
dönümü için, katliamdan kurtulan
1500 kişi Srebrenica'da bir anma tö-
reni düzenledi. Bosna Hersek savaşı
sırasında, 12 Temmuz 1995'te **Mila-
diç** komutasındaki Sırp birlikleri, BM
bünyesindeki Hollanda birliğinin ko-
ruması altındaki Srebrenica'ya gire-
rek yaklaşık 8 bin kişinin ölümüyle
sonuçlanan bir katliam gerçekleştiri-
mişlerdi. Hollandalı aydınlar Hol-
landa'nın, katliamdan etkilenenlerin
yakınlarından özür dilemesi çağrısı
yaparken, katliamdan kurtulanlar da
Srebrenica'ya giderek ölen yakınla-
rını andılar. Bosna Hersek'in çeşitli
kentlerinden 30 otobüs dolusu insan,
Srebrenica dışındaki, savaş sırasın-
da BM barış gücü askerlerinin bulun-
duğu Potocari'de tören düzenlediler.
Hollandalı bir grup yazar da, "**Kamu-
ya Açık Mektup**" başlığıyla yayımla-
dığı bildiride, Hollanda birliğinin
koruma görevini "**neden yapmadığı-
nı**" ya da "**neden yapmak istemediği-
ni**" hükümetin açıklamasını istedi.

Salzburg ve Stefan Zweig

10. yıl dolmuştu. 1995'te Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

Salzburg, 1995'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

Stefan Zweig, 1995'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

1905 la yasa 100 ya

1905'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

dünyanın ilk anten festivali

1905'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

Srebreniça'da ölüm yürüyüşü
Srebreniça'da, 10 yıl önce 8 bin Bosnalı'nın öldürüldüğü katliamın yıldönümünde "Özgürlük Yoluna Kadar - Ölüm Yürüyüşü" adı bir etkinlik düzenlendi. Yürüyüş Bosnalıların Sarp güvercinlerinden kaçarken kullandığı yolda yapıldı. 10 yıl önce Bozna savaş sırasında 8 bin Müslüman Bosnalı erkek, General 11 Temmuz 1995'te Bosnalı Sarp güvercinleri, "BM genel bülteni" ile edilen Srebreniça'yı işgal etmiş ve kayın yapmıştı. (Fotoğraf: AP)

1905'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

1905'te düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

BRÜKSEL

Brüksel'de düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti. Salzburg'da düzenlenen bu festival, dünyanın ilk anten festivali olarak tarihe geçmişti.

